

Rudolf Steiner

**MOARTE PĂMÂNTEASCĂ ȘI VIAȚĂ
COSMICĂ**

GA 181

Ciclu de 7 conferințe ținute în Berlin între 22 ianuarie și
26 martie 1918

Traducere după:

Rudolf Steiner

ERDENSTERBEN UND WELTENLEBEN
ANTHROPOSOPHISCHE LEBENSGABEN
BEWUSSTSEINS-NOTWENDIGKEITEN FÜR
GEGENWART UND ZUKUNFT

După stenograme nerevizuite de conferențiar, editate de

Rudolf Steiner-Nachlaßverwaltung

Editura Rudolf Steiner, Dornach/Elveția 1991

GA 181

Traducere: Delia Popescu

Revizuire: Andrea Dumitrescu

©2011 BIBLIOTECA ANTROPOSOFICĂ pentru prezenta
traducere în limba română

Biblioteca antroposofică: www.spiritualrs.net

CUPRINS

CONFERINȚA I — Berlin, 22 ianuarie 1918.....5

Despre actualitatea antroposofiei: referire la ciclul de conferințe de la Viena din 1914, cu menționarea „carcinomului social”. Extinderea interesului pentru antroposofie în Elveția. Ciclul de conferințe ***Antroposofia și științele academice*** de la Zürich din 1917. Științele academice consideră istoria ca pe o ramură a științelor naturii; știința spirituală caută să cuprindă istoria prin imaginațiune. Socialismul: efectul distrugător la aplicarea asupra realității. Așa-numita descoperire a Americii. Insuficiența psihanalizei. Wilson, wilsonianismul.

CONFERINȚA a II-a — Berlin, 29 ianuarie 1918.....20

Înfățișarea exterioară și ființa interioară a omului. Omul ca ființă dublă: capul și restul trupului. Omul-cap și omul-inimă. Cunoașterea rapidă a capului și cunoașterea lentă a inimii. Educația actuală intermediază cunoașterea prin cap. Comunicarea socială este esențialmente comunicare prin capete. Capul este moștenire din încarnarea anterioară, restul organismului devine cap în încarnarea următoare. Ideea metamorfozei a lui Goethe. Întinerirea trupului eteric al omului. Consecințe ale cunoașterii spiritual-științifice a omului pentru educație și pentru organismul social. Necesitatea de a ajunge la imaginațiune, inspirație și intuiție. – Adversitatea dr. Johannes Müller. – Friedrich Rittelmeyer. Max Dessoir.

CONFERINȚA a III-a — Berlin, 5 februarie 1918.....38

Veghea și somnul în viața omenească. Omul este treaz în privința percepțiilor senzoriale. Viața de sentiment se aseamănă visului, viața de voință se desfășoară ca în somn. Împreună-viețuirea viilor cu morții. Întrebare și răspuns în relația cu morții. Momentul adormirii (este adecvat) pentru punerea întrebărilor adresate morților, cel al trezirii pentru primirea răspunsurilor lor. Diferențe în relația cu morți mai

în vârstă și morți mai tineri. Funeraliile. Tristețea plină de compasiune și tristețea egoistă. „Abolirea spiritului” la cel de-al optulea conciliu ecumenic de la Constantinopole din anul 869 (omul este alcătuit doar din trup și suflet). Necesitatea recunoașterii din nou a trihotomiei (omul alcătuit din trup, suflet și spirit).

CONFERINȚA a IV-a — Berlin, 5 martie 1918.....53

Veghea și somnul. Veghe doar în percepția sensibilă, visare în viața de reprezentare, înrudirea vieții de sentiment cu visul. Viața volitivă se desfășoară în stare de somn. Legătura dintre vii și morți. În relația cu sufletele destrupate mortul este cel care exprimă întrebările viului; răspunsurile vin din interiorul celui care întreabă. Cele mai importante momente pentru relația cu mortul sunt adormirea și trezirea. Deosebirea dintre morții mai tineri și cei mai în vârstă, funeraliile. Tristețea mai plină de compasiune în cazul morților tineri, cea mai egoistă față de cei mai în vârstă. „Abolirea spiritului” la cel de-al optulea Conciliu ecumenic din 869. Necesitatea recunoașterii din nou a trihotomiei. Rabindranath Tagore, Alexander Moszkowski. Psihiatria modernă și viața lui Iisus.

CONFERINȚA a V-a — Berlin, 12 martie 1918.....70

La considerarea vieții omenești să se dea atenție la ceea ce s-ar fi putut întâmpla, dar totuși nu s-a întâmplat în decursul zilei. Germeni existenți, dar care nu au ajuns la dezvoltare, în natură și în viața omenească. Intervenția inconștientului. Exemplul expus de psihanaliză al femeii care fuge în fața unei trăsurii. Măinile ca organ al gândirii. Deosebiri între om și animal. Verticala centrului de greutate al capului omenesc. Judecarea critică a propriilor acțiuni iradiază prin florile de lotus în timp, și acționează până dincolo de moarte. Iradierea gândurilor legate de destin, care sunt reținute prin brațe și mâini la nivelul diafragmei. Radiații provenite din Pământ, mergând prin picioare, care sunt dirijate prin florile de lotus.

CONFERINȚA a VI-a — Berlin, 19 martie 1918.....86

Premise pentru a intra în legătură cu morții. Morții anticipează relațiile de viață de pe Jupiter. Importanța

Ierarhiilor în privința relațiilor cu morții. Formarea unui sentiment de comuniune cu lucrurile existenței. Viața comunitară a oamenilor ca organism. Esența amintirii. Procesul formării memoriei. Dezvoltarea unui sentiment de recunoștință față de toate impresiile, chiar și neplăcute, constituie „atmosfera spirituală” prin care morții pot vorbi celor vii. Posibilitatea de a primi iluminări.

CONFERINȚA a VII-a — Berlin, 26 martie 1918.....102

Dispoziții sufletești care pot forma o punte către cei morți: 1) Recunoștința față de toate experiențele vieții, chiar și față de cele resimțite ca dureroase, 2) Dezvoltarea unui sentiment de comuniune cu întreaga viață, 3) Încrederea față de viață, 4) Întinerire sufletească în decursul vieții. Însemnătatea unor astfel de sentimente pentru educație și învățământ. — Împărțirea omului în cap și restul organismului; capul reprezintă o formațiune mai veche, restul organismului una mai tânără. Dezvoltarea inimii, mai lentă în comparație cu cea a capului. Reînnoirea capului prin restul organismului. Cultivarea elementului artistic și a vieții de fantezie în educație și învățământ. Individualismul sufletului omenesc între naștere și moarte datorită trupului fizic și a celui eteric. Între moarte și o nouă naștere separarea se produce prin apartenența fiecărui suflet la o constelație absolut precisă.

NOTE.....117

CONFERINȚA I

Berlin, 22 ianuarie 1918

Dragii mei prieteni, nu trebuie să vă spun că este o mare bucurie pentru mine faptul că în aceste vremuri grele, bogate în încercări, îmi este din nou îngăduit să fiu împreună cu dumneavoastră. Și pentru că acum, după un timp îndelungat, putem discuta aici din nou pentru prima oară subiecte ale științei spirituale, se cere de la sine îndeosebi ca în aceste vremuri grele să amintim cât de departe trebuie să fie știința spirituală de faptul de a fi o simplă teorie, cât trebuie ea mai degrabă să fie un sprijin substanțial, solid, care leagă laolaltă sufletele oamenilor; care nu unește numai sufletele oamenilor ce sunt aici, pe planul fizic, ci pe acestea le leagă laolaltă și cu sufletele celor care trăiesc în lumile spirituale. Aceasta se cere de la sine în special în acest timp în care nenumărate suflete au părăsit planul fizic în circumstanțe despre care am vorbit adesea, în acest timp în care atât de multe suflete sunt expuse afară celor mai grele încercări pe care le-a pus poate până acum oamenilor istoria mondială. Făcând abstracție de reprezentările uzuale care curg prin sufletele noastre la începutul acestor conferințe aici și în alte locuri, încercăm astăzi să îndreptăm într-o formă individuală sentimentele, senzațiile noastre înspre aceia aflați afară (pe câmpul de luptă), ca și înspre aceia care în urma acestor evenimente au trecut prin poarta morții.

Voi, care vegheați peste sufletele pământești,
 Voi, care urziți în sufletele pământești,
 Spiritelor care din înțelepciunea cosmică acționați cu
 iubire
 Ocrotitor asupra sufletelor omenești,
 Ascultați rugăciunea noastră,
 Priviți iubirea noastră,
 Care una s-ar vrea
 Cu razele voastre de puteri ajutătoare
 Dăruite spiritului, trimițând iubire!

Iar în privința acelor care au trecut deja în acest timp prin poarta morții:

Voi, care vegheați peste sufletele din sferele cosmice,
Voi, care urziți în sufletele din sferele cosmice,
Spiritelor, care din înțelepciunea cosmică acționați cu iubire
Ocrotitor asupra oamenilor sufletești,
Asculțați rugăciunea noastră,
Priviți iubirea noastră,
Care una s-ar vrea
Cu fluxurile voastre de puteri ajutătoare
Presimțind spiritul, iradiind iubire!

Iar Spiritul de care încercăm să ne apropiem deja de ani de zile prin strădaniile noastre de cunoaștere spirituală, care spre salvarea Pământului, spre libertatea și progresul omenirii, a vrut să treacă prin Misteriul de pe Golgota, fie cu voi și cu grelele voastre sarcini!

Cuvintele comemorative precedente au fost rostite de Rudolf Steiner în timpul războiului în acest mod, sau într-unul asemănător, la fiecare conferință ținută de el în cadrul Societății Antroposofice în țările lovite de război.

Poate că acest timp greu de încercări, în care se află omenirea, va fi totuși unul care va da de înțeles tot mai mult sufletelor omenești însemnătatea aprofundării spirituale; atunci acest greu timp de încercări nu va fi trecut în zadar pentru omenire, atât în acest prezent cât și pentru viitor. Numai că în ziua de azi ai sentimentul – și aceste lucruri nu sunt rostite drept critică asupra cuiva, ci tocmai pentru a apela la sentimentele bune și corecte – ai sentimentul că încă nu a venit timpul în care oamenii să fi învățat îndeajuns de la greutatea evenimentelor actuale. Ai sentimentul că trebuie să li se vorbească sufletelor omenești, inimilor omenești, tot mai limpede și mai limpede din spiritul timpului. Căci vocile omenești nu sunt singurele care pot vorbi în ziua de azi; sunt vocile care răsună tainic din faptele foarte grave și pe lângă gravitatea lor, atât de pline de importanță.

Întregul pe care îl pot rosti astăzi, așa spune, doar poticnindu-mă și insuficient în fața dumneavoastră, îmi stă înaintea ochilor deoarece această călătorie în Elveția de acum mi-a arătat multe tocmai în privința legăturii Mișcării noastre spirituale cu sarcinile timpului. Cel

care a citit cu atenție acel ciclu de conferințe pe care l-am ținut înainte de război la Viena ^[1] despre trăirile omului între moarte și o nouă naștere și despre ce a putut fi expus acolo în general relativ la viața omenească, acela știe că atunci, înainte de război, au fost indicate cauzele mai profunde, motivele mai profunde ale evenimentelor timpului care s-au manifestat atât de cumplit ulterior. Și îmi este îngăduit să spun că tot ceea ce poate fi aflat acum așa, printre rândurile vieții, trebuie de fapt interpretat, în privința a ceea ce se petrece în exterior, drept o dovadă vie a corectitudinii celor spuse atunci. Am desemnat atunci printr-o expresie radicală boala generală a timpului, după cum știți. Se observă deja pe ici, pe colo, că acum oamenii au învățat câte ceva din marile evenimente. Numai că pe de altă parte se observă de asemenea clar și limpede, exact atunci când considerăm în corelațiile lor amănuntele lucrurilor aparent nesemnificative, cât de imobilă a devenit gândirea omenească pe planul fizic în decursul ultimelor secole, cât de încet ajung oamenii la deciziile și măsurile pe care trebuie să le ia. Aș dori să vă vorbesc astăzi la modul introductiv despre câte ceva care a putut fi trăit chiar în decursul acestei călătorii în Elveția, deoarece, după cum îmi pare, este necesar ca aceia care se interesează de Mișcarea noastră să se poată încadra puțin și în imaginea întregului ei context. Dar vă voi expune numai câte ceva, aforistic.

Ca un eveniment deosebit de satisfăcător poate fi considerat faptul că în timpul prezenței mele de acum în Elveția, s-au găsit oameni din cercul tinerilor academicieni de la Universitatea din Zürich care au vrut să organizăm un ciclu de conferințe ținute de mine la Zürich care să traseze legăturile cu diversele științe academice. Atunci am ținut patru conferințe la Zürich ^[2], dintre care cea dintâi a tratat relația științei spirituale antroposofice cu psihologia, cu știința sufletului; cea de-a doua relația acestei științe spirituale cu istoria, cea de-a treia cu științele naturii iar cea de-a patra relația ei cu științele sociale, cu marile probleme juridice, sociale ale popoarelor din timpul nostru. Și poate nu greșim ținta dacă totuși am putut vedea atunci – deși, desigur, la o mare depărtare de ceea ce ne-am fi dorit cu drag –, un anumit interes pentru această trasare de legături cu științele academice. A putut fi arătat că științele academice așteaptă pretutindeni acea completare, aș putea spune, acea împlinire care poate veni numai din

partea științei spirituale orientate antroposofic, și că științele parțiale ale prezentului rămân jumătăți, sau chiar sferturi, dacă nu pot avea această completare. Nicăieri, unde mi-a fost îngăduit în Elveția să țin conferințe nu am neglijat să las să se întrevadă ceea ce lipsește în această direcție prezentului nostru, și ce trebuie să dobândească acest prezent pentru a-și încorpora tendințele care să-l conducă într-un viitor corect. Se poate spune că, după ce la început în Elveția a existat o puternică, curios de puternică opoziție față de Mișcarea noastră, totuși s-a putut simți în ultimul timp, treptat – și precis opoziția nu s-a redus, ci a devenit chiar mai puternică – că, pe lângă opoziție s-a dezvoltat un interes mai viu; și s-ar putea să fie așa, de vreme ce karma a adus Goetheanumul nostru în Elveția, că tocmai activitatea noastră în această țară ar putea să aibă o mare însemnătate. În special atunci când ea este configurată așa cum mă străduiesc eu să o configurez: ca activitatea noastră să depună mărturie totodată pentru acele izvoare ale cercetării spiritual-științifice, care în multe privințe, din păcate, sunt ținute ascunse, nescosite în evidență și neluate în seamă tocmai în viața spirituală germană. Acesta este un sentiment care în ziua de azi, pe de o parte te afectează chiar cu o anumită mâhnire, și în mod tragic, iar pe de altă parte, desigur, și cu o adâncă satisfacție. Se poate spune: Cine cuprinde cu privirea întreaga pondere a faptului că împreună cu tot restul este ponegrită în prezent și această viață spirituală germană de către patru cincimi din lume – așa cum se fălesc ei înșiși –, într-adevăr ponegrită, acela care ia în vedere întreaga gravitate a acestui fapt – ceea ce nu se face întotdeauna – acela pe de o parte devine mâhnit, pe de altă parte își poate pune speranțe satisfăcătoare în faptul că poate tocmai din partea științei spirituale orientate antroposofic va fi oferită din nou și în afară, în lume, posibilitatea acestei vieți spirituale germane să-și cucerească acea voce pe care trebuie să o aibă ea, dacă e să nu se producă daune evoluției Pământului. Găsești și vei găsi întotdeauna posibilitatea de a vorbi tuturor oamenilor, fără deosebire de naționalitate, dacă le vorbești în adevăratul sens despre spirit, ceea ce înseamnă dacă le vorbești din adevăratele izvoare spirituale.

Te poate mâhni și faptul că în timp ce pe de o parte vezi că aceste strădanii spiritual-științifice dobândesc oarece teren, pe de altă parte apare limpede la lumina zilei cum și pentru o țară ca Elveția este tot

mai dificil să se mențină față de ceea ce asaltează omenirea în ziua de azi. Nu este ușor ca în fața presiunii a patru cincimi din lume să-ți formezi o judecată liberă; și nu este ușor nici măcar să găsești cuvintele ca într-o astfel de țară – care deși este neutră, este totuși o țară în care cele patru cincimi din lume joacă un rol considerabil – să spui tot ceea ce trebuie spus. Relațiile din lume s-au ascuțit foarte mult.

Acum, pe acest teren, este în favoarea noastră în orice caz, faptul că simplul cuvânt, simpla învățătură este sprijinită tocmai acolo prin formele și creațiile clădirii noastre din Dornach, care pune și în fața privirii exterioare ceea ce vrea știința noastră spirituală, putând arăta în felul acesta că această știință spirituală, acolo unde i se îngăduie să intervină în viața practică, acolo unde nu este respinsă cu brutalitate, este capabilă deja să stăpânească și să mânuiască viața care în prezent are cerințe atât de mari de la oameni.

Atunci când vorbești în ziua de azi despre relația dintre știința orientată antroposofic și alte științe și voințe ale lumii, atunci se pune problema că trebuie să aduci într-adevăr oamenilor reprezentări cu totul noi, neobișnuite. În general, în adâncurile conștiinței lor, oamenii sunt convinși foarte confuz că de ici sau de colo trebuie să vină ceva nou. Dar ei sunt și nemaipomenit de ne-elastici în privința gândirii lor, nemaipomenit de înceți în asimilare. Se poate spune deja: O trăsătură fundamentală a timpului nostru de viață rapidă este aceea că oamenii gândesc atât de cumplit de încet. Acest aspect te întâmpină în lucrurile mărunte. La Zürich s-a ajuns să poată fi trase fire de la știința spirituală antroposofică înspre științele academice. La Basel am vorbit în public mai devreme decât la Zürich. Cu puțin timp înainte de a trebui să plec din nou din Elveția, a venit și din Basel solicitarea să vorbesc într-un context academic despre relațiile științei spirituale antroposofice cu celelalte științe. Dar a fost desigur prea târziu, astfel încât nu s-a mai putut satisface această cerere. – Menționez acest lucru din două motive: cel dintâi, pentru că ar fi fost de o mare importanță să vorbesc direct într-un spațiu dedicat doar științei academice, organizat pentru studențimea din Basel, despre știința noastră spirituală; pe de altă parte îl menționez pentru că oamenii au fost atât de lenți, încât au venit abia înainte de închiderea porților. Este caracteristic faptul că oamenii se hotărăsc abia înainte de închiderea porților pentru cele înspre care elasticitatea gândirii, capacitatea de a asimila rapid, i-ar fi putut

conduce mai devreme. Este necesar să discutăm aceste lucruri între noi, ca să ne putem orienta în funcție de ele. Este suficient să luăm în vedere astăzi numai una dintre aceste teme despre care v-am vorbit în ultima vreme, și atunci vom vedea deja acel ceva important care trebuie să se întâmple.

Am vorbit la Zürich printre altele și despre firele care trebuie trase între știința spirituală orientată antroposofic și știința istoriei^[3], viața istorică a omenirii. Doar avem în ziua de azi o istorie. Ea este predată, este predată copiilor, este predată studenților. Dar ce este această istorie? Este ceva care nu are nici măcar o bănuială despre forțele care domnesc în viața istorică a omenirii, din simplul motiv că întreaga viață intelectuală de astăzi urmărește să pună în mișcare rațiunea omului; să pună în mișcare conceptele și ideile obișnuite, așa-numite pe deplin conștiente, și să înțeleagă totul pornind de acolo.

Da, astfel se poate înțelege natura exterioară, accesibilă simțurilor, se poate înțelege acea gândire care a trăit un triumf atât de mare pe tărâmul natural-științific; dar aplicând această gândire la istorie, s-a vrut să se facă din istorie o știință a naturii. Oamenii s-au străduit în secolul XIX să considere istoria așa cum se consideră în științele naturii obiectele accesibile simțurilor. Însă aceasta este o imposibilitate, din simplul motiv că faptele istorice se află în cu totul alte raporturi cu viața decât cele natural-științifice. Ce au oamenii în vedere în privința vieții istorice? Care sunt impulsurile istorice?

Cine crede că poate înțelege impulsurile istorice cu acea rațiune care în științele naturii poate fi folosită foarte bine, acela nu ajunge niciodată la impulsurile istorice, pentru că acestea acționează în evoluția omenească așa cum acționează visele în viața noastră de vis. Impulsurile istorice nu acționează în conștiința obișnuită, cu care dominăm viața de zi cu zi sau științele naturii, ci ceea ce se petrece în istorie acționează prin impulsuri ca acelea care se desfășoară numai în viața noastră de vis. Se poate spune că devenirea istorică este un mare vis al omenirii. Dar ceea ce intervine în vis ca imagini fugitive devine clar și limpede în imaginațiunile științei spirituale. De aceea nu există istorie care să nu fie știință spirituală; iar istoria care este predată în ziua de azi nu este istorie.

Hermann Grimm^[4] a remarcat că istoricul *Gibbon*^[5], când a descris primele timpuri ale cronologiei creștine, a descris doar apusul

Imperiului roman, nu și apariția treptată a creștinismului, creșterea și prosperarea sa. Dar, firește, Hermann Grimm nu a știut motivul pentru care un bun istoric poate descrie bine în orice caz o decădere, dar nu și o creștere și o devenire. Motivul este că în modul în care vor să înțeleagă oamenii în ziua de azi istoria, poate fi înțeles numai ceea ce se distruge, nu și ceea ce devine, ceea ce crește. Această devenire trăiește în evoluția omenirii așa cum trăiesc de obicei visele în viața individuală. De aceea ea poate fi descrisă numai de acela care are imaginațiuni. Iar cine nu poate avea imaginațiuni, acela poate fi un *Ranke*^[6], poate fi un *Lamprecht*^[7]: el descrie doar cadavrul istoriei, nu și adevărul devenirii istorice. Căci impulsurile devenirii istorice sunt doar visate de către conștiință; iar dacă conștiința obișnuită încearcă să tâlmăcească aceste lucruri care devin istorice, le poate tâlmăci numai când ele se află deja în subconștient.

Și perioada contemporană ne oferă exemple interesante în acest sens. Cine a urmărit această perioadă contemporană, a văzut că în ultimele decenii interesul oamenilor față de marile probleme ale corelațiilor cosmice a murit mai mult sau mai puțin, sau a fost întrutotul academizat – ceea ce este aproape același lucru cu a muri –, a fost scolasticizat, da, a fost scolasticizat. Și există o corelație profundă între scolasticizarea din timpul nostru și faptul că în prezent un pedant aflat în vârful celei mai importante republici vrea să emită cuvintele de ordine pentru omenire^[8]. Dacă ne punem întrebarea: Unde a existat în ultimele decenii un simț pentru marile corelații ale omenirii, pentru ideile care, aș spune, aveau un fel de caracter religios, chiar dacă un caracter religios brut, în timp ce toate celelalte erau mai mult sau mai puțin pe cale de a muri; unde a fost așa ceva? – atunci se poate spune, dacă vedem corect situația: A fost la socialism. – Acolo erau idei, dar idei care nu s-au îndreptat niciodată înspre viața spirituală, care s-au îndreptat numai înspre viața materială brută. Dar din păcate acestor idei nu li s-a opus nicio altă lume de idei. Și dacă cunoști ceea ce a apărut la suprafață ca idei ale socialismului, găsești: Sunt oarecum idei istorice, sunt vise ale omenirii. Dar ce fel de vise? Trebuie să ai un simț pentru această devenire visată a evenimentelor istorice ale omenirii. Am încercat să le clarific această oamenilor în conferințele din Elveția^[9], în sensul că am spus: Să se încerce să se facă din oameni care sunt foarte deștepți, dar care nu au deloc o înțelegere pentru ceea

ce numesc eu acum impulsuri de vis, personalități îndrumătoare și conducătoare și vom vedea cât de departe se ajunge. – Încercați măcar o dată să răspundeți practic la întrebarea: Cum se poate distruge sistematic o comunitate – așa am spus, chiar și în conferința publică – pe cât posibil de repede? – Lucrurile trebuie aranjate în așa fel încât să se formeze un parlament pentru această comunitate, și să se aducă în acest parlament tot felul de savanți și de profesori: acesta este un mijloc sigur de a distruge sistematic o comunitate. Nu e nevoie să fie profesori titulari, pot fi și conducători socialiști, căci mișcarea are suficienți profesori. Trebuie să ai un simț pentru astfel de lucruri, și atunci îți vei spune: Cum a venit, de fapt, această întreagă teorie cuprinzătoare a socialismului? Dacă s-ar voi să transpună în realitate teoriile socialiste – probabil că omenirea va putea trăi o dovadă tragică a acestui fapt în Est, dacă nu va înceta din timp și va încerca să le ducă mai departe –, ele nu vor putea decât distruge. Cum s-a ajuns că aceste idei socialiste au prins rădăcini în capetele omeniești? Ce sunt, de fapt, aceste teorii?

Cel care vrea să știe acest lucru trebuie să cunoască dinăuntru spre afară istoria ultimelor patru secole, dar în special pe aceea a secolelor XVIII și XIX. El trebuie să știe că ceea ce este istorie a ultimelor patru secole, este cu totul altceva decât ceea ce stă scris în cărțile de istorie; el trebuie să știe că istoria ultimelor patru secole, și în special cea a celor două din urmă este într-adevăr o imagine a luptelor omeniești de clasă și de status. Și *Karl Marx*¹⁰, de exemplu, nu a făcut nimic altceva decât că, ceea ce a visat omenirea în decursul celor patru secole, sau al ultimelor două, ceea ce a existat cu adevărat, dar acum este visat până la capăt și trebuie să facă loc unui timp nou, în momentul în care a fost visat până la capăt, el a întemeiat drept teorie. Socialismul, care a fost întemeiat în teoriile sale în clipa în care realitatea era deja visată până a capăt arată că rațiunea are nevoie de ceea ce a fost deja distrus, de ceea ce a devenit deja cadavru, atunci când abordează lucrurile cu acele mijloace de cunoaștere, care, de exemplu, pot fi foarte valabile în științele naturii. Trebuie să realizăm tocmai dintr-o asemenea cunoaștere că lumea se află acum într-adevăr la un moment de răscruce, în care trebuie să învețe să-și schimbe modul de concepere a devenirii istorice a omenirii – și prezentul a devenit și el istorie, și atunci când trăim în viitor, trăim tot în devenirea istorică; trebuie să

realizăm că această devenire istorică nu poate fi înțeleasă altfel decât spiritual-științific. Căci oamenii nu pot dobândi o imagine corectă nici măcar a celor mai recente evenimente dacă nu dau atenție științei spirituale. Aș vrea să vă dau un exemplu^[1], pe care l-am expus adesea în ultima vreme.

Un eveniment important care s-a petrecut printre rândurile vieții europene în Evul Mediu – aici suntem între noi, și de aceea putem spune asemenea lucruri, deși omenirea din afară râde adesea de astfel de lucruri; dar ea nu va râde mereu –; este acela că în decursul Evului Mediu s-a pierdut știrea, cunoașterea omenirii europene despre partea occidentală a lumii. Au existat într-adevăr întotdeauna legături, în special între Irlanda și Anglia și acel ținut care se numește astăzi America. Pornind din Irlanda și Anglia au fost cultivate mereu anumite legături spre Vest, și abia în secolul în care după aceea a avut loc așa-numita descoperire a Americii, a fost interzisă printr-un document papal, preocuparea de America. Desigur că pe atunci nu se numea „America”. Legătura cu America a dispărut abia în momentul în care a urmat așa-numita descoperire a Americii de către spanioli; dar istoria exterioară este atât de neclară încât de fapt oamenii au astăzi sentimentul că înainte de 1492 America nu a fost deloc cunoscută în Europa. Asta o cred aproape toți oamenii. Și ar putea fi expuse și alte fapte similare, pe care ar trebui să le afirme știința spirituală din izvoarele ei. Ne aflăm acum tocmai la un moment de răscruce, în care tocmai viața istorică trebuie considerată din punctul de vedere al științei spirituale. Acum s-ar putea spune: Dar de vreme ce această știință spirituală, așa cum o considerăm noi, s-a putut naște abia în timpul nostru, cum este atunci cu timpurile anterioare?

Dacă ne întoarcem în timpurile vechi, găsim altceva, care se poate compara oarecum cu ceea ce numim noi în ziua de azi imaginațiuni ale științei spirituale; găsim miturile, legendele, iar din puterea miturilor, din puterea legendelor, care erau imagini, au putut fi preluate impulsuri într-adevăr mai reale, mai conforme cu realitatea – chiar și impulsuri politice – decât din învățăturile abstracte ale istoriei sau economiei sociale actuale, sau a altora asemănătoare. Căci ceea ce îi ține pe oameni laolaltă, ceea ce condiționează conviețuirea socială a oamenilor nu trebuie prins în concepte abstracte. Acest ceva a fost exprimat mai înainte în mituri. Acum, noi nu mai putem compune

iarăși mituri; noi trebuie să ajungem la imaginațiuni și să cuprindem prin imaginațiuni viața istorică, și din acestea să imprimăm din nou impulsuri politice, care vor fi realmente altfel decât impulsurile fantastice la care visează în ziua de azi atât de mulți oameni, sau mai exact: decât impulsurile pedante.

Fără îndoială, în ziua de azi este dificil să le mai spui oamenilor: Viața istorică este de fapt ceva care, opus reprezentării obișnuite, se desfășoară în subconștient. Dar pe de altă parte, această viață tăinuită omului chiar bate tare la porțile evenimentelor, la poarta impulsurilor omenești în general. Se poate spune – și acest lucru s-a văzut chiar la conferințele de la Zürich¹² – că oamenii ar vrea pretutindeni să ajungă laolaltă cu acele strădanii de cunoaștere care vor și ele să ajungă la spirit, dar cu mijloace total insuficiente. La Zürich, oamenii fac cunoștință în special cu psihologia analitică, devenită acolo deja academică, așa-numita psihanaliză¹³, și chiar după conferințele mele au urmat cele mai ciudate controverse asupra legăturilor științei spirituale orientate antroposofic cu psihologia. Dar psihanaliștii se apropie, ca să zicem așa, legați la ochii spirituali de această lume a științei spirituale, și nu se pot familiariza cu ea. Dar această lume bate la ușa care ar trebui să fie deschisă oamenilor în ziua de azi.

Așa de exemplu, există la Zürich un profesor Jung¹⁴ care chiar de curând a scris iar o broșură despre psihanaliză – el a conceput multe scrieri de psihanaliză – și care atinge acolo unele probleme; dar el arată cu acestea tocmai că poate aborda totul doar cu mijloace insuficiente. Vreau să expun un fapt din menționarea căruia veți vedea imediat ce am în vedere. Jung expune un exemplu¹⁵ care este expus mult de către psihanaliști în general.

Unei femei i se întâmplă următoarele: Ea este invitată într-o seară la o sindrofie urmând să rămână într-o casă în răstimpul serii. Stăpâna casei unde este invitată urmează să plece imediat după încheierea cinei, într-o stațiune balneară, pentru că nu este prea sănătoasă. Cina își urmează cursul, stăpâna casei pleacă, pleacă și oaspeții. Împreună cu un grup de oaspeți pleacă și doamna pe care o am în vedere. Oamenii mergeau așa cum se obișnuiește să se facă uneori când se pleacă seara de la o sindrofie, nu pe așa-zisul trotuar, ci mergeau pe mijlocul străzii. Și atunci a venit dintr-o dată o trăsură de după un colț. Oamenii s-au ferit de ea, urcând pe trotuar, dar respectiva doamnă nu.

Ea a fugit pe mijlocul caldarâmului, chiar în fața cailor. Surugiul înjura, dar ea a continuat să alerge în același mod, până a ajuns la un pod peste un râu. Acolo ea a decis, pentru a ieși din această situație neplăcută, să se arunce peste pod, în râu. Aceasta a făcut ea, și abia a mai putut fi salvată de oamenii de la petrecere, care alergaseră după ea. Și deoarece pentru cei din grup era soluția cea mai la îndemână, ea a fost dusă înapoi de unde veneau, la casa femeii care plecase în călătorie. Ea l-a găsit acolo pe soțul femeii plecate și a putut petrece cu el câteva ore în casa lui.

Acum, închipuiți-vă tot ce poate face un om cu mijloace insuficiente dintr-o astfel de întâmplare. Găsiți atunci, când vă apropiați în stilul psihanaliștilor de o astfel de problemă, acele zone tainice din suflet care ne învață că sufletul a avut deja, la vârsta de șapte ani, o trăire oarecare legată de cai, astfel încât femeia, la acea plecare de la petrecere, prin vederea cailor de la caleașcă, a chemat din subconștient acea trăire anterioară și aceasta a făcut-o să rămână perplexă, așa încât nu a sărit într-o parte, ci a fugit în fața trăsorii. Astfel, pentru psihanalist întregul proces devine un rezultat al conexiunilor evenimentelor actuale cu „enigmele nerezolvate ale sufletului” din sfera educației, și așa mai departe. Toate acestea sunt însă o urmărire a lucrurilor cu mijloace insuficiente, pentru că respectivul psihanalist nu știe că acest subconștient care domnește în om este și mai real decât presupune el, că este chiar cu mult mai rafinat și mai deștept decât ceea ce are omul din rațiunea sa conștientă. Și cu mult mai curajos și mai temerar este adesea acest subconștient. Căci psihanalistul nu știe că se afla un daimon în sufletul acelei femei care a plecat, aș putea spune la fel de bine, de la început s-a dus acolo cu gândul inconștient de a fi singură împreună cu bărbatul, după ce soția acestuia va fi plecat. Toate acestea sunt organizate cu cele mai rafinate mijloace ale subconștientului, căci omul face totul mult mai sigur atunci când nu participă și conștiența sa. Doamna a alergat în fața cailor pur și simplu pentru a fi salvată exact la timp, și s-a comportat în consecință. Însă psihanalistul nu vede astfel de lucruri, pentru că el nu presupune că peste tot există o lume sufletească-spirituală cu care sufletul omenesc se află în legătură. Dar Jung presimte așa ceva. Din nenumăratele lucruri care îi apar, el presimte că sufletul omenesc se află într-o legătură cu nenumărate alte suflete. Dar el trebuie să fie

totuși materialist, pentru că altfel nu ar fi un om deștept al prezentului. Ce face el așadar? El spune ^[16]: Pretutindeni, sufletul omenesc – acest aspect se vede din lucrurile care se petrec cu sufletul omenesc – se află în legătură cu realitățile spirituale din afara sufletului. – Acestea însă nu există! Așadar cum ne ajutăm aici? Păi sufletul are un corp, care provine din alte corpuri, iar acestea, la rândul lor, din altele; apoi există o ereditate, iar Jung își construiește ideea că sufletul re trăiește în conformitate cu ereditatea, tot ceea ce s-a trăit, de exemplu, în privința zeilor păgâni. Acestea mai există în om, prin ereditate există în el și devin „zone sufletești izolate” care trebuie catehizate dacă vrei să eliberezi sufletul omenesc de ele. El vede chiar că este o nevoie pentru sufletul omenesc să aibă o relație cu acestea, și că ele ruinează sistemul nervos dacă nu sunt aduse în conștiință. De aceea el formulează fraza ^[17] întru totul justificată din punctul de vedere al filosofiei de viață moderne: Sufletul omenesc nu poate exista, fără să se distrugă lăuntric, decât fiind în relație cu o ființă divină. Acest lucru este la fel de sigur pe cât de sigur este, pe de altă parte, că nu există nicio ființă divină. Problema relației ființei sufletului omenesc cu Dumnezeu nu are câtuși de puțin de a face cu problema existenței lui Dumnezeu.

Așa scrie în cartea lui. Așadar reflectați la ce anume se expune de fapt acolo: Se constată științific că sufletul omenesc trebuie să-și construiască un raport cu Dumnezeu, dar este la fel de sigur că ar fi o nebunie să accepți existența lui Dumnezeu; așadar pentru propria sa sănătate, sufletul este condamnat să se amăgească cu existența unui Dumnezeu. Minte-te că există un Dumnezeu, căci altfel te îmbolnăvești! – de fapt aceasta scrie în cartea lui.

Însă de aici se vede că marile probleme enigmatice bat la poartă, și că prezentul se împotrivesc acestor lucruri. Dacă oamenii ar fi suficient de curajoși, ar ieși la fiecare pas în ziua de azi la iveală ceva asemănător. Numai că oamenii nu sunt suficient de curajoși! Pentru că eu nu spun toate acestea ca să-l critic pe profesorul Jung, ci pentru că eu cred că în gândirea sa el este deja mai curajos decât toți ceilalți. El spune ceea ce trebuie să spună, în conformitate cu premisele prezentului. Ceilalți nu o spun, ei sunt mai puțin curajoși.

La toate aceste lucruri trebuie să reflectați dacă vreți să cuprindeți cu privirea ce înseamnă că știința spirituală vine cu adevăruri ca acesta: ceea ce se petrece în viața istorică a omenirii, și în consecință

și în viața impulsurilor politice, nu are nimic de-a face cu conștiința obișnuită, nu poate avea nimic de-a face cu conștiința obișnuită; ci poate fi între-adevăr înțeles și mânuit numai dacă poate interveni conștiința imaginativă. S-ar putea spune chiar, în privința reprezentantului caracteristic al – după cum am spus adesea în ultima vreme – concepției antisociale despre istorie în politică, că wilsonianismul trebuie înlocuit printr-o cunoaștere imaginativă a realității. Numai că wilsonianismul este foarte răspândit, și mulți oameni sunt wilsonieni fără ca ei să bănuiască aceasta. Nu se pune problema numelor, ci a faptelor care trăiesc printre oameni. Eu pot vorbi într-o anumită privință nepărtinitor despre *Wilson*¹⁸, pentru că pot accentua întotdeauna faptul că eu am exprimat deja o judecată despre Wilson într-un ciclu de conferințe ținut înainte de război la Helsingfors¹⁹, și nu am avut nevoie să fiu învățat abia în timpul războiului prin Woodrow Wilson ce fel de spirit șade pe tronul Americii. – S-ar putea însă dovedi de-a dreptul ușor prin vocile adulatoare care au existat pretutindeni în privința lui Woodrow Wilson, și care abia nu mult timp în urmă au dispărut. Acum oamenii știu chiar multe. Acum ei știu chiar că acest domn care șede pe tronul Americii a preluat pentru conceperea celor mai eficiente documente republicane ale sale vechile mesaje ale răposatului împărat *Dom Pedro*²⁰ al Braziliei, din anul 1864, copiind pur și simplu frazele conținute acolo, iar în locurile în care Dom Pedro spunea: Trebuie să intervin pentru interesele Americii de Sud – acum el pune: Eu trebuie să intervin pentru interesele Statelor Unite ale Americii – și așa mai departe, cu transformările de rigoare.

Atunci când au apărut și pe teritoriul nostru, la vremea lor, cele două cărți ale lui Wilson²¹ «Noua libertate» și «Doar literatură», vocile care îl laudau excesiv nu au fost mai puține; și asta nu a fost așa demult, doar de cinci-șase ani în urmă. În acest domeniu al wilsonianismului, oamenii au învățat câte ceva. Dar în privința multor altor lucruri ar fi deja necesar ca oamenii să învețe, să învețe de la evenimentele atât de profund radicale ale prezentului. Pentru aceasta, este în orice caz necesar ca unele lucruri să fie luate foarte în serios, lucruri care pot înflori numai pe terenul cunoașterii spiritual-științifice. Această știință spirituală orientată antroposofic este acuzată cu foarte multă ușurință că ar fi teoretică, și i se reproșează că alte direcții trec

nemijlocit la treabă, că ele nu-i chinuie pe oameni cu necesitatea de a înțelege evoluții cosmice, ci ele vorbesc oamenilor despre iubire, despre iubirea umană generală, despre ceea ce trebuie să iubească oamenii și cum să iubească. Acum, milenii de-a rândul s-a vorbit despre iubire în acest mod, așa cum încă vor mulți să audă și în ziua de azi; cu toate acestea, felul în care toată această iubire își găsește expresie se vede în lume în ziua de astăzi. Dacă lăsați însă ca știința spirituală să cuprindă un timp cu mult mai scurt sufletele omenești, atunci veți vedea că dacă această știință spirituală cuprinde într-adevăr sufletele omenești, ea va răsări în inimile omenești deja ca iubire. Căci iubirea nu poate fi predicată. Iubirea poate doar să crească atunci când ea este cultivată corect. Dar atunci crește. Și ea este un vlăstar al spiritului. Ea este și la om un vlăstar al adevăratei cunoașteri, al acelei cunoașteri care nu se îndreaptă doar înspre materie, ci se îndreaptă înspre spirit.

Cu aceasta, nu am vrut să fac nimic altceva astăzi în această conferință introductivă decât să indic câteva simțiri care vor fi probabil importante pentru noi tocmai în acest timp. Dar am indicat cum vreau să procedez aici în următoarele conferințe de ramură. Eu voi avea de discutat tocmai ceea ce poate trezi în ziua de azi în sufletul omenesc puterea, curajul și speranța. Aș vrea să vorbesc despre tot ceea ce poate da știința spirituală omenirii altfel decât i-au dat secolele precedente, și aș dori să vorbesc despre știința spirituală ca despre ceva viu, care nu este teorie în noi, ci care naște în noi un al doilea om, un om spiritual, care îl poartă și îl susține pe celălalt în lume. Și eu cred că de aceasta are nevoie prezentul înainte de orice. A existat în Evul Mediu un timp, dumneavoastră îl cunoașteți cu toții, în care mulți oameni au avut imboldul, uneori de-a dreptul fantastic, de a face aur. De ce voiau ei să facă aur? Prin aceasta ei voiau ceva care nu se poate realiza în condițiile terestre obișnuite. De ce? Pentru că ei vedeau că situația terestră obișnuită, dacă nu este spiritualizată, dacă nu este străbătută de impulsuri spirituale, nu poate da omului o adevărată mulțumire. Acesta este, la urma-urmelor, și conținutul învățăturii Evangheliei. Numai că, de obicei, oamenii trec cu vederea lucrul cel mai important, și ei critică viziunea Evangheliilor că Împărăția lui Dumnezeu a coborât pe Pământ. Or, nu este ea aici? Ea este aici! Numai că ea nu este în gesturile exterioare. Ea trebuie cuprinsă lăuntric. Numai că nu

trebuie tăgăduită, așa cum este ea tăgăduită în timpul nostru. Și despre această coborâre a Împărăției Spiritului vrem să vorbim în perioada următoare.

În felul acesta am vrut astăzi, aș spune, numai să dau tonul. Timpul nostru depinde și de construirea punților înspre Împărăția în care trăiesc morții – numărul acelor care au trecut acum prin Poarta morții este de milioane. Ei trăiesc printre noi, și noi putem să-i găsim. Cum putem să-i găsim, și despre aceasta vrem să vorbim într-un mod reînnoit.

CONFERINȚA a II-a

Berlin, 29 ianuarie 1918

Am atras deja adesea atenția ^I în contextul considerațiilor noastre asupra sentinței ce strălucește prin timpuri, aflată pe templul lui Apollo din Grecia: „Cunoaște-te pe tine însuși!”. Multe, infinit de multe din cerința de a tinde spre înțelepciunea omenească, și cu aceasta înspre înțelepciunea cosmică, se află în această sentință. În orice caz, sentința a primit, ce-i drept, o importantă înnoire, o adâncire prin impulsul pe care l-dat Misteriul de pe Golgota. Despre toate aceste lucruri vom mai vorbi poate, dacă timpul ne-o permite, în decursul acestei ierni. Vom încerca să găsim calea exact înspre astfel de țeluri care sunt indicate prin această sentință.

Aș dori să pornesc astăzi de la o considerare aparent exterioară a omului, așadar oarecum de la o formă exterioară a cunoașterii de sine omenești, care este însă numai aparent o cunoaștere exterioară, căci în ciuda acestui fapt este o primă forță importantă dacă omul și-o ia în stăpânire pentru a pătrunde și în ființa interioară a omului. Aș vrea să pornesc, dar de fapt numai aparent să pornesc, de la forma omenească exterioară.

O considerare a acestei forme omenești exterioare se găsește în ziua de azi în ceea ce este recunoscut ca știință, numai într-un sens care pentru o considerare spirituală mai înaltă este destul de nesatisfăcător. Putem deja spune: Cine vrea în ziua de azi să cunoască omul ca om, va găsi puțină stimulare la o asemenea cunoaștere a omului în știință, sau în orice caz în știința așa cum este ea practică în prezent. Căci ceea ce a produs deja această știință, ceea ce există deja puteți vedea iarăși din diversele indicații din ultima mea carte, *Despre enigmele sufletului*. Această carte oferă pietre de construcție importante pentru o cunoaștere de largă perspectivă a ființei omenești. Dar tocmai aceste pietre de construcție nu sunt căutate în ziua de azi. Și ceea ce oferă în ziua de azi anatomia, fiziologia ș.a.m.d. dă foarte puțin omului care își pune întrebări, care vrea să pătrundă într-adevăr în ființa omului dintr-o cunoaștere a formei fizice exterioare a omului. În acest sens, în fond, în ziua de azi mult mai mult dă modul de abordarea artistică. Putem spune deja: Multe lasă știința nesatisfăcute în ziua de azi. Și atunci

când cineva se poate decide să caute în sens goethean, și în artă, anume în considerarea artistică a lumii, adevărul real, substanțial, probabil că va găsi mai mult adevăr în acest mod decât în ceea ce este știința recunoscută (oficial). Va exista în viitor un mod de a vedea lumea care va fi tocmai cel provenit din știința spirituală, oricât de puțin se poate vedea încă în ziua de azi acest lucru. Va fi un mod de a vedea lumea care dintr-o anumită nevoie de cunoaștere omenească precisă va reuni perceperea științifică a lumii și perceperea artistică a lumii într-o sinteză și armonie superioară. În aceasta va fi conținută cu mult mai multă clarvedere decât în acea clarvedere la care visează unii oameni în ziua de azi, dar tocmai că doar visează.

Dacă ne apropiem de forma omenească, putem percepe mai întâi ceva important la ea, dacă ne îndreptăm privirea – ceea ce am făcut, desigur, mai mult sau mai puțin, cu toții – înspre această bază a formei omenești care ne întâmpină în schelet. Ați văzut deja, desigur, cu toții, un schelet omenesc și ați observat diferența care există înspre partea capului și restul formei omenești. Veți fi observat cu acest prilej că acest cap, este într-un anumit mod un întreg încheiat, închis în sine, care stă, de fapt, ca pe o coloană pe tot ceea ce constituie sistemul membrelor și restul organismului omenesc. Putem distinge foarte ușor la schelet capul așezat pe restul organismului. Dacă luați în vedere în acest mod cea mai grosieră diferențiere, puteți remarca faptul că acest cap este de fapt configurat, mai mult sau mai puțin, sferic; nu este o formă sferică desăvârșită, dar forma sferică se prefigurează în capul omenesc. Acum, ca cercetător spiritual-științific trebuie chiar să avertizez să nu se pună analogii exterioare superficiale la baza unei strădării de cunoaștere. Dar viziunea capului omenesc ca apropiindu-se de forma sferică nu este o considerare superficială a formei capului omenesc; căci omul este în primul rând cu adevărat o dualitate, iar forma sferică a capului său nu este în nici un caz ceva întâmplător. Numai că trebuie să cuprindem cu privirea ce anume avem în fața noastră prin capul omenesc. O primă indicație în privința celor pe care le am în vedere aici, au fost date în cadrul considerațiilor noastre spirituale în lucrarea pe care am numit-o *Conducerea spirituală a omului și a omenirii*, unde am indicat deja că în realitate capul omenesc reprezintă o imagine a întregului Univers, care ne întâmpină în exterior ca sferă spațială, ca sferă goală.

Atunci când discutăm aceste lucruri, trebuie să vă atrag atenția asupra a ceva aflat încă departe de omul actual în privința celui mai important mod de considerație; ceva pe care el îl aplică întotdeauna într-un domeniu, dar nu vrea să-l folosească tocmai acolo unde el are imense consecințe. Niciunui om care ia în mână o busolă, un ac magnetic, care este îndreptat cu un capăt spre Polul Nord magnetic și cu celălalt capăt spre Polul Sud magnetic, nu-i va trece prin cap să caute doar în acul magnetic cauza faptului că el se îndreaptă așa; ci fizicianul se va simți constrâns să privească drept un întreg acul magnetic și forța magnetică ce pornește de la Polul Nord magnetic al Pământului, prin faptul că această forță magnetică îndreaptă unul dintre capetele acului spre Polul Nord, și pe celălalt spre Polul Sud. În acest caz, motivul pentru ceea ce se petrece în acul magnetic, într-un spațiu foarte restrâns, este căutat în marele Univers. În schimb, nu se face același lucru și acolo unde el ar trebui să fie făcut, acolo unde multe ar depinde de faptul că s-ar face. Atunci când cineva observă în ziua de azi – și anume, tocmai ca om de știință – că într-o ființă se formează o altă ființă, așadar, de exemplu, atunci când cineva observă faptul că într-o găină se formează oul, acest lucru se petrece tot într-un spațiu restrâns; în acest caz însă, de obicei omului nu-i vine ideea ca ceea ce trebuie să-și spună în cazul acului magnetic să aplice și aici și să spună: Nu în găină, ci în întregul Cosmos se află motivul faptului că în corpul găinii se formează germenul oului. – Dar exact la fel cum la acul magnetic este implicat, participă întregul Cosmos, tot așa în corpul găinii, în corpul matern – în ciuda tuturor proceselor care sunt implicate aici –, este implicat, participă și întregul Cosmos cu forma sa sferică. Acele procese care conduc înapoi pe linie ereditară la strămoși, doar co-acționează atunci când în organismul matern se formează germenul oului. Acest lucru este încă considerat în ziua de azi o erezie în raport cu știința oficială, dar este totuși un adevăr. Și în modurile cele mai diferite colaborează forțele Cosmosului. Și, pe cât este de adevărat că în fapt la om – ceea ce spun este dovedit de embriologia empirică – capul, mai întâi în structura sa embrionară, se formează din întregul Univers, pe cât este de adevărat că acest cap ia ființă la început în organismul uman matern, tot atât de adevărat este, pe de altă parte, că forțele care au cauzat această geneză acționează din întregul Cosmos și că omul este, în privința capului său, o copie a

întregului Cosmos. Numai ceea ce este prins de cap, scheletul, se poate spune – dacă îl observăm separat – că în privința configurației sale, a formei sale, este de fapt legat mai mult de ceea ce se află pe linia ereditară, ceea ce este legat de tată și mamă, bunic și bunică, decât de ceea ce se află afară, în Cosmos. Astfel, și în privința genezei sale, a evoluției sale, omul este întâi de toate o ființă dublă, o dualitate. Conform formei sale, el este alcătuit pe de o parte din Cosmos, și acest aspect iese la iveală în forma sferică a capului său; pe de altă parte, el este format din întregul curent ereditar, și acest aspect iese la iveală în întreg restul organismului, care este atașat de cap. Întreaga formă exterioară a omului ni-l arată ca pe o ființă hibridă, ne arată că el are o origine dublă.

Un asemenea mod de a considera lucrurile nu are numai însemnătatea că prin el învățăm să cunoaștem ceva, ci și o cu totul alta. Cine consideră în ziua de azi omul în conformitate cu îndrumările științei oficiale obișnuite, cine, de exemplu, privește la microscop și vede germenul cum se dezvoltă, și vede numai ceea ce se află acolo înăuntru – lucru care este așa cum ai vrea să vezi în acul magnetic de ce el are proprietatea de a se poziționa așa, pe direcția nord-sud –, acela trăiește într-un masiv de gânduri care îl face imobil și nefolositor pentru viața exterioară, în mod deosebit atunci când procedează așa ca în știința exterioară. Și dacă aplică astfel de gânduri în științele sociale, ele fie nu sunt suficiente, fie conduc la pedanteria mondială, care poate fi numită cu un alt cuvânt și „wilsonianism”. Este vorba, așadar, ce gândire este atrasă în noi, ce forme iau naștere în gândurile noastre prin faptul că ne dăruim anumitor gânduri. Faptul de a ști despre lucruri are încă o importanță redusă. Ce anume face în noi un anumit mod de cunoaștere, ce utilitate aduce el cu sine, aceasta contează. Și dacă avem un simț deschis în a-l privi pe om în legătura sa cu întregul Cosmosului, atunci se vor trezi în noi și acele gânduri care duc la considerarea etică a lumii, la considerarea juridică a lumii, care în realitate ar trebui să fie cea mai înaltă, dar care în ziua de azi este ceva absolut neobișnuit. Vedeți așadar că mai există și alte impulsuri pentru a căuta o astfel de știință cum avem noi în vedere aici, decât satisfacerea, nu vreau să spun a curiozității, ci a simplei sete de cunoaștere.

Astfel, omul stă dinaintea noastră ca ființă dublă, ca ființă hibridă. Asta are o semnificație și mai adâncă. Și astăzi aș dori doar să dau tonul celor care ar trebui să ne preocupe, pentru a trezi în sufletele dumneavoastră un sentiment despre importanța celor pe care le considerăm.

Să rămânem acum la faptul că în desfășurarea ulterioară a vieții noastre, capul – capul care ne întâmpină ca imagine a întregului Univers – este esențialmente mijlocitorul pentru cunoașterea noastră – nu vreau să spun „instrumentul”, pentru că atunci nu aș rosti ceva într-un totu corect. Dar nu numai capul singur este intermediar pentru cunoașterea noastră – să rămânem la cunoaștere, la perceperea lumii – , capul ne-o intermediază, dar și restul omului. Și pentru că restul omului chiar și conform provenienței sale este total diferit de cap, este altceva, omul constă, și în măsura în care este cognitiv, din omul-cap și – îl numesc așa cum l-am numit deja mai înainte² –, omul-inimă, pentru că în inimă se concentrează tot restul. Suntem realmente doi oameni: duali, alcătuiți dintr-un om-cap perceptiv în relație cu lumea, și un om-inimă. Deosebirea este aceea că deși omul ocărăște uneori așa de mult lumea, el își folosește exclusiv capul pentru a o cunoaște. Ce anume stă la baza acestui fapt? Dacă am face o paralelă între cunoașterea prin cap și cunoașterea prin inimă, nu ar rezulta mare lucru. Cel care poate cuprinde cu inima ceea ce cunoaște capul, ar fi mai cald în cunoașterea sa decât celălalt. Ar exista o diferențiere între oameni, dar deosebirea nu ar fi prea mare. Dar dacă ne apropiem de lucruri cu experiența spiritual-științifică, atunci iese la lumină cu totul altceva. Omul își însușește cunoștințe, percepții. Treptat, de noi se apropie percepțiile, cunoașterea. Atunci avem cazul următor. Modul în care ne raportăm cu capul la lume, modul în care percepem și cunoaștem, se petrece într-o anumită privință repede; iar modul în care ne raportăm cognitiv la lume cu restul organismului la lume se petrece lent. La toate celelalte diferențe pe care le-am expus deja iarna trecută³ în privința evoluției lumii și a omului, se mai adaugă faptul că acest cap al nostru se grăbește cu cunoașterea sa, pe când restul organismului nu se grăbește. Aceasta are o însemnătate extrem de adâncă. Atunci când suntem educați conform școlii, se urmărește, de fapt, numai educarea capului. Oamenii sunt educați în ziua de azi numai pentru cap; acest lucru se poate face conform școlii. Căci în

cazul extrem în care capul participă mult timp la dezvoltarea cunoașterii – dar la majoritatea oamenilor nu se merge atât de departe –, el se încheie la vârsta de douăzeci și ceva de ani. Atunci capul a terminat cu cunoașterea sa, cu faptul de a-și însuși lumea. Restul organismului are nevoie pentru aceasta de întreg timpul de până la moarte. Și putem spune deja: În această privință, capul merge aproximativ de trei ori mai repede decât restul organismului; restul organismului are timp; el merge de trei ori mai încet, el are un alt tempo. De aceea, pentru acela care are darul să observe prin cunoaștere asemenea lucruri, este limpede că atunci când a cuprins ceva prin intermediul capului, trebuie să aștepte până când îl va fi unit cu întreg omul. Pentru a asimila ceva plin de viață, trebuie, într-adevăr, dacă asimilarea prin cap a durat circa o zi, să așteptăm trei-patru zile, până când le vom fi asimilat pe deplin. Cercetătorul spiritual conștiințios nu va povesti niciodată ceea ce a asimilat doar cu capul, ci numai ceea ce a înțeles cu întreaga sa ființă. Acest lucru are o importanță extraordinară de vastă și profundă.

În ziua de azi noi putem da, de fapt, copiilor noștri în conformitate cu instituțiile existente, doar un fel de cunoaștere prin cap; noi nu le dăm o cunoaștere pe care să o suporte restul organismului. Se rămâne la cunoașterea prin cap, la o cunoaștere care este deja pregătită în așa fel încât trebuie asimilată rapid prin intermediul capului și pe care omul și-o poate aminti mai târziu. Este drept că la materiile despre care este vorba în învățământ, oamenii nu-și amintesc de ele mai târziu și sunt bucuroși dacă uită lucrurile la scurt timp după ultimul examen. Față de o cunoaștere care poate fi prelucrată întru totul de restul organismului, s-ar dezvolta în orice caz, atunci când omul și-ar reaminti-o, iubire, bucurie, căldură. Cu cele mai adânci taine ale misterii omului este corelat modul în care trebuie configurată predarea, pentru ca ulterior când omul privește de-a lungul întregii sale vieți, când privește înapoi la anii săi de școală, să le poată duce dorul cu căldură, cu bucurie, cu o anumită fericire.

În acest domeniu este imens de mult de făcut. Căci cel care este familiarizat cu lucrurile respective, acela știe că tot ceea ce le oferim în ziua de azi în special copiilor, este pregătit din capul locului în așa fel încât restul organismului nu îl primește, în așa fel încât nu produce bucurie ulterior. De aceasta este legat faptul că în prezent oamenii

îmbătrânesc relativ repede din punct de vedere sufletesc. Căci aceasta este taina omului: Atunci când capul are, de exemplu, vârsta de 28 de ani, restul organismului, care vine în urma lui în dezvoltare, are abia o treime sau o pătrime din această vârstă. Restul organismului menține un tempo care este de trei-patru ori mai lent. Vom mai cunoaște și alte raporturi. Așadar omul ar putea, dacă s-ar veni pedagogic în întâmpinarea acestor misterii, să preia ceva care este atât de rodnic, atât de priincios încât i-ar ajunge până în clipa când moare. Căci dacă el a preluat astfel de lucruri până la vârsta de 25 de ani și are nevoie de ele de un timp de trei ori mai lung pentru prelucrarea lor, restul organismului le-ar putea prelucra până la vârsta de 75 de ani. Dar pentru om, în întreaga sa entitate, cunoașterea pe care și-o însușește capul nu are o însemnătate cuprinzătoare, ci numai acea trăire de cunoaștere interioară pe care și-o însușește omul în întreaga sa entitate. Dar în privința acesteia, viața publică de azi are chiar aversiune; ea vrea să primească doar ceea ce este înțelepciune a capului. Căci gândiți-vă numai – puteți socoti ușor întreaga importanță a ceea ce am aici în vedere: cineva ar putea asimila până la vârsta de 15 ani atât de mult cu capul, încât, dacă va prelucra aceste concepte și aceste concepte s-ar referi, de exemplu, la administrarea problemelor publice, la vârsta de 45 de ani el ar fi matur pentru a fi ales într-un post de administrație a orașului, într-un parlament; căci acolo el trebuie să se încadreze ca om întreg. Căci trebuie să spunem: Dacă putem să-i aducem omului până la vârsta de 15 ani asemenea forțe ale conceptelor, care ar putea fi prelucrate cu întreaga ființă a vieții sale, atunci la vârsta de 45 de ani el va fi matur să fie ales într-un consiliu orășenesc sau într-un parlament. Iar la baza concepțiilor celor din vechime, care mai aveau încă o cunoaștere a acestor lucruri din misterii, se aflau astfel de lucruri. Astăzi, dimpotrivă, strădaniile merg în sensul de a scădea pe cât de mult este posibil limita vârstei, căci în ziua de azi orice om este la vârsta de 20 de ani la fel de matur pe cât era înainte cineva de 80 de ani. Dar în această privință nu pot decide cerințele pretențiile averse, ci numai o adevărată cunoaștere.

Aceste lucruri au, așadar, deja o aplicare de o importanță fundamentală pentru viață. Întreaga noastră viață publică este reglată să țină seama numai de ceea ce sunt oamenii prin capetele lor. Dar în ciuda faptului că este așa, că de fapt în ziua de azi, prin aceea că

oamenii comunică fiind în contact social între ei, ei comunică înțelept numai cu capul, această comunicare între capete – gândiți-vă numai la aceasta: întreaga comunicare socială este doar o comunicare între capete! – este într-un tot nepotrivită pentru a configura o viață socială. Căci de unde provine capul? Capul omului – am expus acest lucru – nu este de la acest Pământ, el este creat tocmai din Cosmos. Și dacă vrem să ne ocupăm cu capul de problemele pământești, nu o putem face. Cu capul nimeni nu este naționalist, cu capul nimeni nu este cineva care să aparțină unei anumite părți a Pământului. Cu capul ar trebui să decidem numai în privința a ceea ce aparține întregii lumi. Pentru a putea decide, în schimb, în privința a ceea ce aparține Pământului, trebuie să concreștem mai întâi de-a lungul întregii noastre vieți cu ceea ce aparține Pământului și face din noi cetățeni ai Pământului, și nu cetățeni ai Cerului. Aceste lucruri trebuie să fie așa. Ceea ce poate sta la baza judecăților opiniei publice, trebuie extras din cunoștințele mai profunde asupra omului. Și din nou trebuie să luăm în vedere – astăzi vreau doar să trasez fire, lucrurile vor fi dezvoltate mai departe: Ceea ce a exprimat *Goethe* ca idee a metamorfozei are o profundă însemnătate și are o aplicație mult mai largă decât a putut să facă din ea *Goethe* însuși pe timpul său.

Capul nostru este așadar configurat din Cosmos. Dacă considerăm lucrurile spiritual-științific, trebuie să spunem: În întregul timp ce se desfășoară între moarte și o nouă naștere, noi lucrăm – da, noi lucrăm acolo în Cosmos –, pentru a ne alcătui capul. Lucrăm la organismul nostru, lucrând cu predilecție între moarte și o nouă naștere la capul nostru. Acest cap este într-o anumită privință mormântul sufletului în privința a ceea ce era sufletul înainte de naștere sau, dacă vrem să spunem, înainte de concepere. Aici ajung în repaus acele activități pe care le executăm între moarte și o nouă naștere într-o viață spirituală. Și la ceea ce este într-o anumită privință format din lumea spirituală, se adaugă apoi ceea ce este atașat de el, care provine din curentul ereditar. Dar ce este ceea ce atârână de cap, provenind din curentul evolutiv ereditar? Este ceva care, totuși, este în corelație cu capul. Am atras deja mai înainte atenția⁴. Ceea ce este la om în afara capului său, este predispoziția pentru capul din încarnarea viitoare. Întreg restul organismului este ceva care poate trece prin metamorfoză în capul din încarnarea viitoare. Forțele pe care le perfecționăm de-a

lungul întregii vieți se smulg, atunci când trecem prin poarta morții, din restul organismului; dar ele rămân în acea configurare pe care a avut-o restul organismului în timpul vieții; pe acestea le purtăm în răstimpul dintre moarte și următoarea naștere și le transformăm în cap. În capul nostru avem deci întotdeauna și ceea ce este moștenire din încarnările anterioare. Iar în restul organismului nostru avem totodată ceva care acționează determinant pentru configurarea capului nostru din încarnarea viitoare. În această privință, noi suntem de asemenea o natură duală.

Gândiți-vă cum, dacă privim lucrurile astfel încât omul este într-adevăr cu totul așezat în relațiile cosmice, ajungem la ideea că într-adevăr el nu se naște și nu se formează pur și simplu în fragmentul de timp și spațiu pe care îl avem în fața noastră când privim lucrurile în vederea fizică exterioară, ci că el este încadrat într-un context imens. Și este deosebit de stimulator să privești lucrurile, nu numai așa cum a făcut-o deja Goethe⁵, să te uiți la unul dintre oasele coloanei vertebrale și apoi la oasele capului, și să-ți spui că oasele capului nu sunt decât vertebre transformate, ci este extrem de stimulator să vezi cum tot ceea ce este în cap, este și în restul organismului. Numai că cere o considerare extrem de lipsită de prejudecăți ca să recunoști, de exemplu, nu numai nasul și tot ceea ce este la cap, ca fiind o astfel de transformare, ci și tot ceea ce este în restul organismului, doar că este într-o metamorfoză mai tânără; toate acestea sunt transformate printr-o metamorfoză mai veche în ceea ce ne întâmpină apoi la cap.

Am spus: Din punct de vedere pedagogic, consecințele unei astfel de concepții sunt extraordinar de importante, și dacă gândirea oamenilor se va îndrepta cândva înspre această cunoaștere spiritual-științifică, atunci de aici vor reieși cerințe infinit de importante pentru ceva cum este, de exemplu, pedagogia practică.

Înainte de toate este important un lucru: În viață, îmbătrânim. Dar, de fapt, putem spune doar că trupul nostru fizic îmbătrânește. Căci oricât de ciudat ar fi – eu am menționat deja acest lucru⁶ –, trupul nostru eteric – cea mai apropiată parte spirituală a ființei noastre –, devine tot mai tânăr. Cu cât devenim noi mai bătrâni, cu atât devine mai tânăr trupul nostru eteric. Și în timp ce devenim ridați și cheli în ceea ce privește trupul fizic, devenim, sau măcar putem deveni tot mai buclăți și mai înfloritori în ceea ce privește trupul nostru eteric. Dar,

în orice caz – așa cum natura exterioară se îngrijește ca trupul fizic să îmbătrânească –, noi trebuie să ne îngrijim ca trupului nostru eteric să rămână aprovizionat cu forțe tinerești. Însă putem face aceasta numai dacă introducem prin cap o asemenea hrană spirituală de reprezentări încât să ajungă spre a fi prelucrată în întreaga viață.

Un observator spiritual-științific poate vedea în vedere cum să fie învățați copiii de la cea mai fragedă tinerețe cum este omul este o copie a întregului Univers, o imagine a înțeleptei ordini divine a Universului, dar al unei astfel de ordini divine a Universului încât ea să fie cuprinsă nemijlocit, în mod elementar, și nu prin aceea că li se spun oamenilor versete din Biblie care nu sunt înțelese. Dar toate acestea trebuie să fie create din spiritul științei spirituale, și atunci va exista o cunoaștere cu capul mult mai plină de sevă decât în ziua de azi. Însă aceasta va fi un izvor de întinerire pentru om pe toată perioada vieții sale, în timp ce învățământul nostru actual nu este o asemenea sursă de întinerire, ci contrariul ei. Și dacă noi în ziua de azi suntem în fericita situație de a nu fi niște acrituri îngrozitoare din cauza instruirii noastre din tinerețe, aceasta este așa numai pentru că modul actual de a ne îngriji de cap – care s-a răspândit de aproximativ patru secole și a ajuns astăzi la punctul său culminant –, încă nu a putut ruina atât de multe din cele care există totuși drept cultură moștenită din vechile timpuri. Dar dacă vom proceda tot așa încât să predăm doar pentru cap, atunci suntem pe cea mai bună cale de a educa niște înăcriți. Eu am spus deja recent⁷ – războiul a întrerupt lucrurile –: mari au fost în anii dinainte de război migrările înspre sanatorii, mari au fost mijloacele [pe care le folosea omul] pentru a-și înlătura nervozitatea.

Toate acestea sunt corelate cu faptul că nu îi sunt date capului cele de care are nevoie întregul om. Am menționat și cât de puține găsim că oamenii trebuie să se îngrijească în modul corect de aceste lucruri. Căci eu trebuie să mă gândesc mereu la faptul că în urmă cu câțiva ani m-am dus odată într-un sanatoriu, pentru a vizita pe cineva de acolo. Am ajuns acolo chiar la amiază. Întreaga mulțime a pacienților sanatoriului a defilat prin fața noastră. Într-o oarecare măsură erau oameni de-a dreptul ciudați, care își aveau într-adevăr înscrisă parțial nervozitatea pe față, și care își băteau mâinile și picioarele. Dar după aceea l-am cunoscut pe cel mai nervos, pe cel mai bățâitor din acel sanatoriu, anume pe medicul conducător. Și trebuie să spun deja că un

medic conducător nu găsește metoda corectă de vindecare a pacienților săi, dacă el însuși este cel care are nevoie cel mai mult de tratament. În rest, era un om extraordinar de amabil și drăguț, dar el era un exemplu al acelor oameni care în orice caz nu au preluat în tinerețea lor ceea ce îi poate menține întineriți de-a lungul vieții lor. Astfel de lucruri nu pot fi modificate prin oarece reforme izolate pentru ca, din starea existentă, să aducă o altă stare; astfel de lucruri pot fi îmbunătățite numai dacă este îmbunătățit întregul organism social. De aceea trebuie să ne îndreptăm atenția asupra întregului organism social. S-a avut deja grijă prin marile legi ale Universului ca omul individual să nu-și poată satisface egoismul în astfel de domenii, ci ca el într-o câțva să-și poată găsi prosperitatea numai atunci când o caută în comunitate cu ceilalți. Așa îmi reprezintă eu – și își poate reprezenta acest lucru oricine nu își reprezintă numai ceea ce trăiește în senzorial, ci poate privi dincolo de sensibil, în suprasensibil, de unde trebuie să vină forțele pentru reformarea lumii în viitorul apropiat – așa îmi reprezintă eu că în asemenea domenii, dar și în altele se poate face introducerea spiritual-științificului în viață, se poate face prin faptul că oamenii elaborează concret, în mod sincer, onest, cele pentru care poate da impulsurile știința spirituală. Vedeți, în sensul despre care am vorbit frecvent și despre care vom mai tot vorbi, nu avem nevoie să alergăm după clarvedere, ci avem nevoie doar să cuprindem cu înțelegerea într-un mod plin de sens omul ca fiind leit spiritualității universului, și atunci ajungem deja la spiritualitate. Este imposibil să-l cuprinzi pe om în totalitatea sa și să-l pătrunzi cu privirea, fără să pătrunzi cu privirea și să ai în vedere ceea ce stă la baza omului ca spiritual. Însă ceva este necesar, și eu am atras adesea atenția asupra acestui fapt⁸: dezbărarea de viciul atât de îngrozitor existent în ziua de azi privind toate întrebările referitoare la concepția despre lume: dezbărarea de comoditatea față de cunoașterea omului. Întreaga noastră considerare spiritual-științifică ne arată că trebuie să înaintăm pas cu pas, că trebuie să avem înclinația să intrăm în detalii, pentru a clădi un întreg pe aceste amănunte, că trebuie să pornim oarecum de la senzorialul aflat în imediata noastră apropiere, pentru a urca în suprasensibil. Putem aproape apuca cu mâinile suprasensibilul în sensibilul aflat la îndemână. Căci cel care poate cuprinde cu privirea în mod corect capul omenesc, acela vede în el ceea ce este format din

întregul Univers, și el vede în restul organismului omenesc ceea ce se formează din nou în Univers, pentru a reveni apoi din Univers în următoarea încarnare. Dacă considerăm corect ceea ce percepem cu simțurile în afară, putem deja ajunge în mod foarte corect la suprasensibil. Însă este nevoie să ne asumăm incomoditatea, să lăsăm omul să ajungă măcar atâta la drepturile sale, încât să admitem în privința cunoașterii sale ceea ce, de exemplu, admitem în cazul unui ceas sau al unui lucru într-un tot obișnuit. Oricine a învățat cât de puțin cum lucrează împreună mecanic lucrurile va recunoaște că nu poate înțelege un ceas fără să aibă în vedere interacțiunea roților. Despre om vorbește însă oricine, fără să aibă o asemenea pretenție, și anume fiecare crede că poate vorbi chiar și despre cea mai înaltă natură a omului și foarte adesea se bazează pe faptul că spune: Da, adevărul trebuie să fie „simplu” – și apoi cioplește acea acuzație împotriva științei spirituale care constă întotdeauna în aceea că știința spirituală ar fi mult prea complicată. Pofta omenească poate în orice caz merge în sensul ca omul să vrea să-și însușească probabil în cinci minute sau chiar instantaneu ceea ce este necesar pentru cunoașterea celei mai înalte ființe a omului. Numai că omul este o ființă complicată. Tocmai în aceasta constă măreția lui în Univers, în faptul că este o ființă complicată, și trebuie să depășim înclinația spre comoditate în cunoaștere, dacă vrem să pătrundem într-adevăr în ființa omului. Nu există nicio înțelegere a ceea ce este necesar pentru timpul nostru, dacă oamenii nu vor să se pună în situația de a pătrunde măcar presimțind întreaga complexitate a naturii omenești. Căci prin aceea că noi cultivăm numai cunoașterea prin cap, că nu vrem să prelucrăm cu întreg omul ceea ce învață capul, și nu dăm capului ceea ce poate fi prelucrat de omul întreg, prin aceasta îl încadrăm pe om în ordinea socială în așa fel încât, cum s-ar spune, nu vrem să facem din viața pământească o oglindire a unei vieți suprasensibile, spirituale. Suferim de o ciudată dihotomie. Dar aceasta nu este o scindare în două ca cea scindare în două despre care am vorbit mai înainte, ci este o scindare în două vătămătoare, pe care trebuie să o învingem.

Viața omenească s-a schimbat în decursul evoluției. Pentru a observa aceasta, este nevoie să mergem înapoi numai patru secole, sau nici măcar atâta. Cel care știe realitatea, nu din istoria literară uzuală, ci din istoria spirituală a vieții, acela știe cât de infinit de diferită încă

mai erau viața și gândirea în secolul XVIII față de secolul XIX. Trebuie doar puțin să ne întoarcem înapoi și vom vedea cât s-a schimbat de patru secole încoace întreaga gândire omenească. Întreaga gândire omenească, care s-a schimbat așa, a ajuns treptat până în secolul XX să formeze concepte tot mai abstracte. Au venit tot mai mult concepte pentru cap. Dacă luăm conceptele despre om, pline de sevă, din secolele XIII, XIV, dacă privim științele naturii ale acestor secole: Este o deosebire grandioasă față de legitățile abstracte, de legitatea uscată a actualelor științe ale naturii! Există o carte foarte cunoscută, atribuită lui *Basilius Valentinus* ⁹. Lucruri foarte interesante se găsesc în ea. De curând a scris un savant suedez ¹⁰ o carte despre „materie”, citând în ea și diverse din Valentinus, iar judecata sa în această privință este: Înțelege cine poate asta; tocmai că nu poate fi înțeleasă. – Noi credem desigur, că el nu poate înțelege nimic din această carte a lui Valentinus. Căci Valentinus, citit cu conceptele pe care le aduce omul în ziua de azi din fizică și chimie, este într-un tot de neînțeles! Acest fapt este legat de aceleași lucruri de care este legat faptul că buna, vechea înțelepciune de viață „Ora dimineții îl are pe Dumnezeu și aur în gură” s-a transformat în decursul timpului în acea altă înțelepciune: „Ora dimineții are aur în gură”. În felul acesta, buna expresie europeană „Ora dimineții îl are pe Dumnezeu și aur în gură” a devenit americană: „Ora dimineții are aur în gură”.

Acel timp vechi era pătruns în privința descrierii și conceperii naturii de ceea ce vine din întreg omul. Astăzi este cunoașterea prin cap. Datorită acestui fapt, ea este pe de o parte abstractă, uscată și nu îl umple pe om de-a lungul întregii sale vieți; iar pe de altă parte ea este totuși foarte spirituală. Stăm în fața acestei naturi duale, în sensul că noi producem de fapt spiritualul în ziua de azi; aceste concepte abstracte sunt spiritualul cel mai spiritual care poate exista, dar ele sunt incapabile să înțeleagă spiritul. Este extrem de ușor de vedem la ce dihotomie ajunge omul prin acele concepte spirituale pe care și le-a alcătuit. Tocmai în privința acestor concepte spirituale el a devenit, în mod ciudat, materialist. Dar dacă conceptele ar fi corecte, din ele nu s-ar naște niciodată materialismul. Pur și simplu existența conceptelor abstracte este deja prima refutare a materialismului. În această dihotomie trăim noi. Ne-am spiritualizat extrem de mult de patru

secole încoace, și trebuie ca în acest spiritual, pe care îl avem doar abstract, să găsim din nou spiritualul viu. Noi ne-am înălțat la a avea numai concepte obiective, dar trebuie să ajungem din nou la Imaginație, Inspirație, Intuiție. Noi am lepădat ceea ce ne-a parvenit din înțelepciunea ereditară anterioară străveche în Imaginațiuni, Inspirații și Intuiții. Trebuie să le recâștigăm, după ce am renunțat atât de mult la această succulență a cunoașterii întregului om. Aceasta este ceva care îl poate umple deja pe om cu întreaga seriozitate față de spiritual-științific. Și dacă în aceste două conferințe pe care mi-a fost din nou îngăduit acum să le țin în fața dumneavoastră am vorbit mai mult introductiv, intenția mea a fost de a arăta cum din cea mai exterioară considerare a omului poate proveni impulsul de a ne preocupa cu ceea ce stă spiritual la baza lumii. Urmând aceste impulsuri și idei omenirea va ajunge la ceva care îi lipsește astăzi enorm de mult: veracitatea interioară. Nu putem aspira cu adevărat rodnic spre spirit dacă nu aspirăm în veracitate launtrică, și nu vom greși drumul niciodată dacă prin experiența de viață ne dobândim cunoașterea că o armonie corectă între cunoașterea prin cap și cunoașterea prin inimă este posibilă numai atunci când într-adevăr ne poziționăm înăuntrul vieții. Căci de aceea tocmai oamenii prezentului nu vor să transpună cunoașterea prin cap în cunoaștere cu inima, deoarece cunoașterea prin inimă nu numai că are nevoie de mai mult timp, ci pentru că ea și reacționează față de cunoașterea prin cap, o respinge dacă aceasta este neadevărată. Restul omului se face remarcat atunci ca un fel de conștiință. Or de aceasta se teme omenirea prezentului, înclinată doar spre cap.

Și acum, în încheiere – deoarece pentru noi se va pune mereu problema, atunci când suntem împreună așa, între noi, să examinăm și poziția în întreaga lume a strădaniei noastre spiritual-științifice, pe care am caracterizat-o în modul în care am făcut-o astăzi și ultima oară – în încheiere câteva remarci, care rezultă pentru noi în mod direct practic.

Știința spirituală nu poate reuși decât dacă oamenii o iau în serios conform cu adevărul, căci ea trebuie să se apropie de cea mai profundă nevoie a omului acum în prezent. Ea trebuie să se expună acelor chinuri ale conștiinței care pot lua naștere cu ușurință atunci când inima îi spune „Nu” capului. Căci inima îi spune mereu „Nu” capului

atunci când omul nu caută spiritualul, sau dacă tinde spre cunoaștere din pur egoism, din poftă, ambiție ș.a.m.d. Din acest motiv a fost deja necesar ca în domeniul științei spirituale să nu lăsăm să apară de nicăieri nici cel mai mic compromis. Știința spirituală trebuie practică pozitiv din sine însăși; nu se pot face compromisuri cu jumătăți de măsură, sferturi sau optimi; aceasta este în ziua de azi o chestiune prea serioasă. Ne este îngăduit ca după ce am spus câte ceva în introducere, să lăsăm să urmeze aceste remarci, care nu au în vedere nimic personal, chiar dacă se leagă de ceva personal. O mare parte a adversității față de știința spirituală nu poate fi înțeleasă decât dacă o avem în vedere conform genezei și devenirii sale. Ici sau colo apare de exemplu cineva care se îndreaptă în modul cel mai vehement împotriva științei spirituale. Există și alte cazuri decât cele pe care le am acum în vedere, dar în multe cazuri adversitatea față de știința spirituală provine din așa ceva, cum doresc să vă expun acum cu un caz concret.

Eram o dată la Frankfurt am Main, pentru a ține conferințe. Atunci mi-a telefonat cineva că un domn ar vrea să vorbească cu mine. Nu aveam nimic împotrivă și am spus că putem vorbi la o dată pe care am stabilit-o. Respectivul a venit și mi-a spus: „Ah, de atâta timp vin mereu după dumneavoastră în călătorii pentru a vedea dacă pot să vă vorbesc o dată”. Nu aveam nimic împotrivă, dar nu aveam nici pentru. Respectivul a pălăvrăgit apoi despre tot felul de lucruri. Dar nu se poate altfel decât să iei știința spirituală în serios, și dacă asta vrei, atunci trebuie să respingi unele lucruri care se petrec și care vor să se arate a fi savante. Nu poți să faci tot felul de compromisuri. Nu am fost nepoliticos cu omul, dar l-am trimis la plimbare, l-am lăsat să observe că în continuare nu-i voi da nicio atenție. A fost cea mai profundă convingere a mea că omul spunea vorbe goale, dar căuta să fie sprijinit în acest sens. Acest aspect a apărut într-adevăr în nenumărate cazuri. – Ceea ce vă spun eu acum nu o spun fără sens, ci tocmai pentru a caracteriza anumite fenomene. – Așadar a trebuie să-l trimit pe omul acela la plimbare. Multe din cele spuse de acel om erau extrem de măgulitoare, dar conta numai dacă în strădaniile lui „și pentru” spiritual-științific era ceva adevărat. La scurt timp după aceea au apărut în Elveția comunicări ale acestui om, din care rezulta că de fapt ar trebui vorbit despre „demonicul” și „diabolicul” din știința

spirituală a lui Steiner. Aș mai putea relatea și o poveste ulterioară a acestei chestiuni, dar nu v-o mai spun și pe ea. Acesta este însă unul dintre modurile în care apar oponentii pe ici sau pe colo. Foarte adesea sunt oameni care de fapt au căutat cumva o legătură, și a căror căutare a legăturii a trebuit ignorată din anumite motive. Multe au trebuit să fie ignorate, pentru a menține știința spirituală curată. Trebuia deja să ne impunem acest lucru.

Acum, în legătură cu aceasta vreau să vă menționez altceva. Mult stimatul nostru prieten *Dr. Rittelmeyer*^[11] a vorbit recent în revista «Lumea creștină» despre relația științei noastre spirituale cu problema religioasă, și a încercat cu acest prilej să respingă alte prejudecăți vizavi de știința noastră spirituală într-un mod extrem de remarcabil și pentru care îi suntem recunoscători. Sper că vă va deveni cunoscut tuturor articolul *Dr. Rittelmeyer* apărut în «Lumea creștină». Dar acum *Dr. Johannes Müller*^[12], care este cunoscut multora, s-a văzut nevoit să scrie o serie de articole în trei numere ale aceleiași «Lumi creștine» împotriva acestui eseu al *Dr. Rittelmeyer*. Chiar nu este intenția mea să mă refer într-un fel oarecare la ceea ce a scris *Dr. Johannes Müller*. Căci timp de un șir lung de ani, care nu are început, în esență strădania mea a fost întotdeauna să nu vorbesc despre *Dr. Johannes Müller*; căci eu am motive să țin departe știința spirituală de strădaniile diletante, să nu o implic în vreun fel în compromisuri. Și cred că acest lucru se poate atinge cel mai bine dacă nu-ți pasă de acestea, sau cel puțin nu te interesează să vorbești despre ceea ce trebuie să acționeze prin propria sa valoare, dacă poate acționa. Niciodată nu l-am menționat pe *Dr. Johannes Müller* într-un context particular. Numai că în acest timp al nostru nu există prea mult simț față de ceea ce este, la drept vorbind, adevăr și neadevăr în aceste domenii. Dacă veți parcurge acum articolele lui *Johannes Müller*, veți găsi că ele conțin o bună parte din ceea ce trebuie numit neadevăruri obiective, cauzate sau de nechibzuință sau de altceva. Abundă în așa ceva. Asemenea lucruri trebuie avute în vedere. Eu a trebuit într-un caz să caracterizez un asemenea neadevăr: neadevărurile lui *Dessoir*^[13], în cartea mea *Enigmele sufletului*^[14]. Acum sunt acum foarte curios, căci la ceea ce s-a dovedit că scrie profesorul de la Universitatea din Berlin, ar trebui de fapt să urmeze ceva. Citiți al doilea articol pe care l-am scris în cartea mea *Despre enigmele sufletului*, despre modul în care

acționează profesorul Dessoir. Desigur că oricine scrie acum, după ce există acest articol, despre cartea lui Dessoir și nu ia în considerare acest articol, are partea sa de vină la aceste lucruri. Dar oamenii în ziua de azi nu iau așa aceste lucruri, mulți scuzându-se: Nu am știut – ca și cum nu acela care afirmă ceva ar trebui întâi să aibă în vedere în mod corect lucrurile. – Acum, în privința neroziilor în sensul că afișele mele ar fi „de reclamă” ș.a.m.d. ^[15], mai degrabă îi las să judece pe aceia care cunosc conferințele și afișele lui Johannes Müller ^[16], iar că la conferințele mele s-ar conta pe nevoia deosebită de senzație a oamenilor ^[17], și despre asta îi las tot pe alții să judece. Nu este mult de când un foarte apreciat domn în vârstă, care vrea într-adevăr să-și formeze o judecată scrupuloasă despre aceste lucruri, mi-a spus că de fapt el se miră că la conferințele mele vin atâția oameni, căci eu nu mă străduiam deloc să le fac ușoare. Acum, se poate dovedi foarte ușor că acuzațiile lui Johannes Müller sunt neadevărate. Căci la simpla anunțare că vin într-un oraș unde știința spirituală încă nu a prins teren, de obicei nu vin prea mulți oameni la conferințele mele; acolo unde vin însă, aceasta provine din faptul că într-un asemenea loc în mod real s-a lucrat și s-a făcut publicitate. Cu toate acestea nu vreau să mă refer în continuare la aceasta, ci cel mult la ultimul paragraf din alocuțiunea lui Johannes Müller, în care se abordează faptul că eu vorbesc despre „drama lui Dumnezeu”, care trebuie salvat prin oameni și altele asemănătoare, și unde Johannes Müller umple o coloană și jumătate de articol prin faptul că aduce la un loc, smulgându-le din contextul lor, așa cum îi vine lui, afirmații din cartea mea *Creștinismul ca fapt mistic* ^[18]. Dar prin ceea ce a omis, tot ce spune devine un nonsens absolut. În cartea mea despre creștinism se spune contrariul despre „Drama lui Dumnezeu și a vrăjirii Sale”. Johannes Müller se scuza totuși, spunând că lui nu i-au putut fi clare cărțile mele. Acest lucru îl cred în mod cert! Dar fără să fi înțeles cât de puțin, Johannes Müller se năpustește asupra acestei cărți. Eu am atras adesea atenția asupra faptului că această carte vede în Misteriul de pe Golgota – în contrast cu tot restul misteriiilor – nervul central. Johannes Müller nu are nici o simțire pentru acest lucru. Eu nu aș cere așadar niciodată ca el să înțeleagă cartea mea, și nici nu cred că el ar fi în stare să o facă, însă o critică. Și remarcabil este faptul că această carte a fost tipărită în anul 1902; așadar în anul 1906 ea exista deja de patru ani. Se știe că eu mi-

am expus chiar la acel timp, în prima ediție de atunci, raportul meu față de științele naturii pe de o parte, și față de filozofie pe de altă parte. **Creștinismul ca fapt mistic** a devenit o carte cunoscută. Acum, faptul că ea nu i-a devenit cunoscută lui Johannes Müller e treaba lui. Dar eu menționez că ea era cunoscută în 1906, și că era tot așa legată de concepția mea generală despre lume, precum de exemplu **Filosofia libertății**. Așadar cine își forma în anul 1906 o părere despre mine, trebuia să mă ia din punctul de vedere al întregii mele concepții despre lume și, în fond, nu putea lua doar jumătăți. Așadar este o realitate că în 1906 **Creștinismul...** era deja apărut de patru ani. Dar în anul 1906 mi-a fost trimisă cartea «Predica de pe munte»¹⁹ a lui Johannes Müller. Acolo exista dedicația: „D-lui Rudolf Steiner, în amintirea plăcută a **Filosofiei libertății**. Mainberg, 17. VIII. 06”. Această chestiune face parte dintre acelea în care am fost obligat să le ignor; căci nu era posibil să fac compromisuri în direcția despre care am vorbit. Și eu consider că este bunul meu drept ca în loc să spun cuiva: Eu văd ideile dumneavoastră așa și așa –, să tac, atunci când mă abordează în acest mod. Dar faptul că taci, uneori îi enervează cel mai mult pe oameni. Spuneam că trebuie să căutăm adversitatea față de știința spirituală în condițiile reale. Acest lucru le este adesea mult mai neplăcut oamenilor, când dezvălui situațiile reale. Aș putea să vă povestesc lucruri și mai neplăcute. Dar cine citește acum articolele Dr. Johannes Müller despre prietenul nostru Dr. Rittelmeyer, probabil ar face bine să nu caute adversitatea numai în aceste lucruri, ci și în astfel de contribuții, din care am redat una minoră. Trebuie să urmărim pretutindeni dacă nu găsim cu mult mai multe motive adevărate decât cele aflate la suprafață. Îl roade pe om, când el vine cu „plăcuta amintire a **Filosofiei libertății**” și celălalt nu reacționează și nu dă nici un răspuns.

Nu am vrut să vă ascund această mică contribuție, probabil și la psihologia lui Johannes Müller, ca să vedeți și acolo mai clar (lucrurile), decât le-ați vedea probabil doar prin articolele lui.

CONFERINȚA a III-a

Berlin, 5 februarie 1918

Ceea ce am expus în repetate rânduri, ceea ce am discutat adesea aici din cele mai diferite puncte de vedere^[1]: faptul că acea situație de alternare între veghe și somn are o însemnătate mai profundă în viața omenească decât pare pentru observarea exterioară – la acestea ar trebui să reflectați bine pentru o observare de ansamblu a lumii, pentru o situare practică în lume în cel mai idealist sens. Pentru observarea obișnuită există faptul aparent că omul alternează cu conștiința sa între starea de veghe și cea de somn. Știm că aceasta este doar un fapt aparent. Căci noi am discutat adesea, din cele mai diferite puncte de vedere^[2], că așa-numita stare de somn nu durează numai între adormire și trezire, ci că pentru o anumită parte a ființei noastre se menține și în timpul dintre trezire și adormire. Trebuie să spunem: Nu suntem niciodată treji pe deplin, temeinic, cu toată ființa noastră. Somnul se prelungește și în starea noastră de veghe. Cu o parte a ființei noastre dormim continuu. Acum ne putem întreba: Cu ce parte a ființei noastre suntem de fapt cu adevărat treji permanent în timpul așa-numitei stări de veghe?

Suntem treji în privința percepțiilor noastre, în privința a tot ceea ce percepem din lumea sensibilă prin simțurile noastre de la trezire până la adormire. Aceasta este chiar caracteristica percepției obișnuite, anume că de la o ne-legare de lumea sensibilă exterioară trecem la trezire la o stare de a fi legați cu ea, că foarte curând simțurile noastre încep să fie active și aceasta ne smulge din acea stare letargică, pe care o cunoaștem în viața obișnuită drept starea de somn. Așadar cu percepțiile noastre senzoriale suntem treji în adevăratul sens al cuvântului. Deja mai puțin treji – o autoobservare făcută așa cum trebuie poate demonstra acest lucru oricui, și noi am menționat-o adesea și puteți citi mai multe detalii în această privință în cartea mea *Despre enigmele sufletului* – mai puțin treji, dar în așa fel încât să putem desemna starea ca fiind stare de veghe reală, suntem în privința vieții noastre de reprezentare. Trebuie să diferențiem viața noastră de percepție de viața propriu-zisă de gândire și reprezentare. Dacă retrași de la percepțiile senzoriale, așadar fără să fim îndreptați înspre afară,

reflectăm, atunci noi suntem la această reflectare deja în sensul obișnuit al cuvântului, și chiar și în sensul superior al cuvântului, treji, chiar dacă această stare de trezie din viața de pură reprezentare are întotdeauna o nuanță de visătorie; la unii oameni mai mult, la alții mai puțin. Și chiar dacă la mulți oameni în viața de reprezentare se poate amesteca bine aspectul de visare, în mare și în ansamblu putem totuși spune: Noi suntem treji și atunci când ne reprezentăm.

Dar nu suntem treji în timp ce simțim. Fără îndoială, sentimentele tălăzuiesc în afară dintr-o viață sufletească nedefinită și nediferențiată, iar prin aceea că ne reprezentăm sentimentele, prin aceea că în sentiment, în simțire se amestecă mereu reprezentări, așadar activități treze, suntem de părere că în simțire am fi de asemenea treji. Însă în realitate nu este așa. În realitate, activitatea noastră în simțire este exact la fel ca visarea obișnuită. Există o profundă înrudire între starea de vis și starea de simțire propriu-zisă. Dacă am fi capabili în orice moment să luminăm ceea ce visăm – căci cea mai mare parte a vieții noastre de vis se pierde pentru noi – prin reprezentări, așa cum luminăm viața noastră de sentiment, atunci am ști ceva despre viața noastră de vis exact în aceeași măsură în care știm despre viața noastră de sentiment, căci sentimentele propriu-zise nu sunt altceva decât vise prezente în suflet. Sentimentele, afectele și chiar într-un anumit sens și viața pasională sunt prezente în sufletul nostru ca visare. Nici un om nu poate spune prin viața sa de veghe, ce se desfășoară de fapt acolo când simte, sau în ceea ce simte. Acestea tălăzuiesc în sus, după cum am spus, dintr-o viață sufletească nedefinită, nediferențiată și pe care noi o iluminăm apoi cu lumina reprezentării. Dar este o viață de vis. Această înrudire a vieții afectelor și sentimentelor cu viața de vis a fost bine cunoscută chiar și de ne-ocultiști, ca de exemplu de eminentul estetician *Friedrich Theodor Vischer*³, care a accentuat adesea ce înrudire profundă există în viața sufletească a omului între simțire și visare.

Și mai adânc în viața sufletească se află viața propriu-zisă a voinței. Ce știe atunci omul despre ce se petrece de fapt în interiorul său, atunci când spune: Vreau să apuc o carte –, și când își întinde mâna și ia cartea? Ce se petrece acolo între mușchi și nerv, ce se petrece în organism și de asemenea ce se petrece în suflet, pentru ca un impuls volițional să treacă în mișcare, în acțiune, nu este știut de om mai mult

decât sunt știute de el evenimentele din somnul profund fără vise. În fapt este așa: Esența propriu-zisă a vieții noastre de voință este iluminată, la rândul ei, de viața noastră de reprezentări. De aceea ea ne apare ca și cum ne-ar fi conștientă, dar esența propriu-zisă a vieții de voință se află în realitate și de la trezire până la adormire într-o stare deplină de somn.

Vedem așadar: Cu adevărat treji, treji în adevăratul sens al cuvântului, suntem doar în privința percepțiilor noastre în lumea sensibilă și a vieții noastre de reprezentare; adormiți, chiar și referitor la starea de veghe, suntem în privința vieții de sentimente, pe care de fapt o visăm, și în special în privința vieții noastre volitive, pe care de fapt o dormim încontinuu. Așa se extinde starea de somn în starea de veghe. Să ne reprezentăm așadar, cum mergem noi prin lume: Ceea ce trăim noi în stare de veghe cu conștienta noastră sunt doar perceperea lumii sensibile și lumea noastră de reprezentare; și inserată în această trăire a omului este o lume în care înoată sentimentele și impulsurile noastre de voință, o lume care este împrejurul nostru așa cum aerul este împrejurul nostru, dar care nu intră deloc în conștienta obișnuită. Cine se apropie în felul acesta de lucruri, realmente nu este prea departe de a recunoaște în jurul său o așa-numită lume suprasensibilă.

Numai că tot ce am spus eu acum are consecințe importante. În spatele a ceea ce am menționat se ascund fapte importante ale întregii vieți. Cel ce ajunge să cunoască viața pe care o duce sufletul omenesc între moarte și o nouă naștere – puteți face cunoștință cu această viață într-o formă mai abstractă prin ciclul de conferințe ***Făptura interioară a omului și viața între moarte și o nouă naștere***⁴, care a fost ținut în primăvara anului 1914 la Viena și care este tipărit – și cel care se familiarizează cu aceasta, va vedea că în această lume pe care o străbatem dormind, trăim împreună cu așa-numiții morți. Morții sunt mereu aici. Ei se mișcă, se manifestă aici, într-o lume suprasensibilă. Noi nu suntem separați de ei prin realitatea noastră, suntem separați de ei doar prin starea de conștientă. Nu suntem separați de morți altfel decât suntem separați în somn de lucrurile din jurul nostru: Noi dormim într-o încăpere, și nu vedem nici scaunele și nici alte lucruri care sunt în cameră, în ciuda faptului că ele sunt acolo. Noi dormim în așa-numita stare de veghe în privința sentimentului și a voinței printre așa-numiții morți – doar că nu percepem așa, exact la fel cum nu

percepem obiectele fizice, care sunt în jurul nostru, atunci când dormim. Așadar noi nu trăim separați de lumea în care domnesc forțele morților; noi suntem într-o lume comună cu morții. Suntem separați de ei în conștiința obișnuită numai prin starea de conștiință.

Această cunoaștere a faptului de a fi împreună cu morții va fi una dintre cele mai importante componente pe care știința spirituală le are de sădit pentru viitor în conștiința omenească generală, în cultura omenească în general. Căci oamenii care cred că ceea ce se petrece, se petrece numai datorită faptului că acționează forțele care sunt percepute în viața sensibilă, nu cunosc nimic despre realitate; ei nu știu că în viața care se desfășoară aici acționează continuu forțele morților, că acestea sunt încontinuu aici. Și dacă vă amintiți acum ce am spus în prima conferință, când am arătat că practic în ziua de azi, în acest timp materialist, oamenii au o perspectivă complet falsă asupra vieții istorice, că noi propriu-zis visăm sau dormim istoria în adevăratele ei impulsuri, atunci vă puteți forma o idee și despre faptul că în ceea ce nouă ne scapă din viața istorică din cauza visării sau dormitului, pot trăi forțele morților. În viitor va veni o considerare a istoriei care va ține cont de acele forțe care au trecut prin poarta morții și trăiesc cu sufletele lor în lumea dintre moarte și o nouă naștere. O conștiință cu întreaga omenire, și cu așa-numita omenire decedată, va avea de dat un cu totul alt colorit culturii omenirii.

Modul de abordare ce îi rezultă cercetătorului spiritual, care poate aplica practic cele tocmai spuse, arată multe amănunte concrete despre această conviețuire dintre așa-numiții vii și așa-numiții morți. Dacă omul ar putea lumina cu reprezentările sale până jos în sentimentele și impulsurile sale volitive conform naturii lor, atunci ar avea o conștiință vie continuă despre existența celor morți. Aceasta însă nu o are acum. Și conștiința lui obișnuită nu o are din motivul că lucrurile se repartizează în mod ne-obișuit în cadrul vieții noastre de conștiință. S-ar putea spune: pentru înțelegerea unei corelații cosmice mai înalte este de fapt mult mai important decât viziunea stării de veghe și a stării de somn un al treilea aspect. Care este acest al treilea aspect?

Acest al treilea este ceea ce se află între primele două, ceva care pentru omul prezent este întotdeauna doar o un moment, pe lângă care trece fără să-l bage de seamă: Este trezirea și adormirea. Omul actual nu acordă prea multă atenție trezirii și adormirii. Și cu toate acestea:

trezirea și adormirea sunt în conștiința generală a omului extraordinar de importante. Cât de importante sunt, rezultă atunci când luminăm trăirile străbătute de inconștient ale conștiinței obișnuite cu experiențele conștiinței clarvăzătoare. După ce am făcut atâția ani pregătiri pentru așa ceva, putem chiar lumina total imparțial astfel de lucruri, pornind de la fapte suprasensibile.

Există într-un tot o posibilitate pentru conștiința clarvăzătoare, nu doar să se familiarizeze în general cu faptele lumii suprasensibile, cu lumea în care de exemplu trăim între moarte și o nouă naștere, ci există o posibilitate pentru conștiința clarvăzătoare – deși această posibilitate nu este așa simplă ca aceea tocmai menționată și caracterizată – de a veni, dacă e să mă exprim grosier, în contact individual, în corespondență cu un suflet individual destrupat. Dumneavoastră știți acest lucru. Vreau doar să mai adaug: Observația este mai dificilă – dificilă pentru înțelegerea științifică generală a condițiilor suprasensibile – doar din motivul că aici trebuie învinse cu mult mai multe piedici. Deși în prezent multor oameni le reușește atât de puțin să obțină rezultate științifice generale despre lumea suprasensibilă, totuși nu se poate spune că acest lucru este extraordinar de dificil; căci el nu este ceva aflat în întregime departe de capacitățile sufletești omenești obișnuite. Dar este mai dificil în particular să ajungi în legătură cu aceste suflete din simplul motiv că legătura individuală reală, concretă a sufletului omenesc ce trăiește aici, în trup, cu sufletul destrupat, presupune ca acela care năzuiește la o astfel de legătură, cel care ajunge în situația de a avea o asemenea legătură, de a avea așadar contact cu suflete individuale destrupate, să poată trăi într-adevăr într-o anumită măsură mai înaltă în spiritualul pur, neafectat de faptul că astfel de viață concretă în spiritualul pur poate trezi foarte ușor tocmai porniri inferioare ale omului, din motive pe care le-am expus adesea 5: anume că însușirile superioare ale existenței suprasensibile sunt înrudite cu instinctele inferioare ale omului – nu cu impulsurile superioare ale oamenilor încorporați –, la fel cum impulsurile inferioare ale entităților suprasensibile sunt înrudite cu însușirile spirituale superioare ale oamenilor. Descriu acest lucru ca pe o taină însemnată în interacțiunea cu lumea suprasensibilă, o taină cu un conținut din cauza căruia unul sau altul pot eșua foarte ușor. Dar dacă acest vârf de stâncă este biruit, dacă omul poate avea

un contact suprasensibil fără ca prin aceasta el să fie deviat de la lumea experiențelor spirituale, atunci o asemenea legătură, comunicare este întru totul posibilă. Numai că ea se configurează foarte, foarte diferit de ceea ce suntem obișnuiți să considerăm în lumea sensibilă drept o comunicare.

Vreau să vorbesc foarte concret: Atunci când vorbiți aici, în lumea sensibilă, de la om la om, dumneavoastră vorbiți și celălalt vă răspunde. Dumneavoastră știți că vă produceți cuvintele prin organul dumneavoastră fonator; cuvintele provin din gândurile dumneavoastră. Simțiți că sunteți creatorii cuvintelor dumneavoastră. Știți că vă auziți pe dumneavoastră în timp ce vorbiți și că în timp ce răspunde celălalt, îl auziți pe celălalt, și atunci știți: Dumneavoastră stați tăcut, îl auziți pe celălalt acum. – Vedeți dumneavoastră, sunteți obișnuiți profund cu un astfel de raport prin aceea că sunteți conștienți numai de faptul că avem contact cu alte ființe în lumea fizică. Dar comunicarea cu sufletele destrupate nu este așa. Oricât de ciudat ar suna: Comunicarea cu sufletele destrupate este exact inversă. Atunci când dumneavoastră împărtășiți celui destrupat gândurile dumneavoastră, nu vorbiți dumneavoastră, ci el vorbește. Este exact așa cum, atunci când ați vorbi cu cineva, ceea ce gândiți dumneavoastră, ceea ce vreți să-i împărtășiți, nu le roștiți dumneavoastră, ci le rostește celălalt. Iar ceea ce vă răspunde așa-numitul mort, nu vă parvine din afară, ci urcă din interiorul dumneavoastră, îl trăiți ca viață interioară. Cu aceasta trebuie să se obișnuiască mai întâi conștiința clarvăzătoare, că noi înșine suntem cel care pune întrebarea în celălalt, și că celălalt este cel care răspunde în noi. Această răsfrângere completă a ființei este necesară.

Cine este familiarizat cu astfel de lucruri, știe că o asemenea răsfrângere a ființei nu este ușoară. Căci ea contrazice toate cele cu care este obișnuit omul; căci obișnuințele se formează în decursul vieții; dar nu numai atât; ea contrazice chiar toate cele înăscute omului. Căci faptul de a crede că noi înșine vorbim atunci când întrebăm, și celălalt tace atunci când i se răspunde, este totuși înăscut omului. Și cu toate acestea, cele tocmai spuse sunt valabile în comunicarea cu ființele suprasensibile. Această răsfrângere a ființei, prin care trece conștiința clarvăzătoare, vă va putea atrage atenția asupra faptului că o bună parte a neperceperii morților se datorează

faptului că ei intră în relație cu cei vii într-un mod care nu este numai neobișnuit pentru cei vii, ci le pare de-a dreptul imposibil. Cei vii pur și simplu nu aud ceea ce le spun morții din adâncurile ființei lor; și cei vii nu sunt atenți la aceasta, atunci când altcineva spune același lucru pe care îl gândesc ei înșiși, pe care ei înșiși ar vrea să-l întrebe.

Acum însă lucrurile stau așa că dintre cele două stări de conștiință de mijloc – trezirea și adormirea – care trec ușor pentru omul prezentului, întotdeauna numai una este potrivită pentru întrebări și cealaltă numai pentru răspunsuri. Particularitatea este că atunci când adormim, acest moment al adormirii este deosebit de favorabil pentru a pune întrebări morților, ceea ce înseamnă, pentru ascultarea întrebărilor, pe care le punem celui mort, din el în afară. Atunci când adormim, suntem deosebit de dispuși să auzim venind din cel mort ceea ce voim noi să întrebăm. Numai că imediat după aceea adormim în conștiința noastră obișnuită, și consecința este că noi punem realmente sute de întrebări morților, că vorbim cu morții despre sute de lucruri la adormire, dar că nu știm nimic despre aceasta, pentru că după aceea adormim. Acest moment trecător al adormirii este un moment de o importanță imensă pentru contactul nostru cu morții. Și, la rândul său, momentul trezirii ne dispune în mod deosebit în a percepe răspunsurile morților. Dacă nu am trece imediat la perceperea sensibilă, ci am putea zăbovi la momentul trezirii, am fi foarte apti în acele momente să primim mesaje de la morți. Numai că aceste mesaje ne-ar apărea ca și cum ar urca din propriul nostru interior.

Dumneavoastră vedeți că există două motive, atât pentru unul cât și pentru celălalt, pentru care conștiința obișnuită nu dă atenție relațiilor cu morții. Unul constă în aceea că atât la trezire cât și la adormire noi ne conectăm imediat la o stare care este adecvată să stingă ceea ce trăim în aceste momente; celălalt este faptul că lucrurile ne apar ca fiind, să spunem neobișnuite sau chiar imposibile. Atunci când adormim, sutele de întrebări pe care le putem adresa morților și le adresăm într-adevăr, se cufundă în viața de somn din motivul că noi suntem total neobișnuiți ca ceea ce întrebăm să ascultăm și nu să rostim. Și tot așa, ceea ce ne spune cel mort la trezire, nu îl apreciem ca venind de la mort, pentru că nu îl recunoaștem, îl considerăm drept ceva care se ivește din noi înșine. Acesta este al doilea motiv pentru care omul nu se deprinde cu contactul cu morții.

Aceste fenomene generale sunt totuși din când în când străpunse, și anume în felul următor. Ceea ce trăiește omul la adormire ca punerea-întrebărilor-din-sine celui mort, se continuă într-un anumit mod în starea de somn. Dormind în continuare, noi privim înapoi inconștient la momentul adormirii, și datorită acestui fapt pot apărea visele. Astfel de vise pot fi realmente redări ale întrebărilor pe care le punem morților. Lucrurile stau chiar așa, că în vise ne apropiem cu mult mai mult decât credem de morți, vorbim cu cei morți, chiar dacă ceea ce trăim în vis a fost rostit la momentul adormirii. Dar visul le scoate afară din adâncurile nediferențiate ale sufletului. Totuși omul îl interpretează greșit cu ușurință; în majoritatea cazurilor, el nu ia visele, dacă își amintește mai târziu de ele ca vise, drept ceea ce sunt. Visele sunt de fapt mereu o conviețuire cu morții, provenită din viața noastră de sentiment. Noi ne-am îndreptat spre ei, și visul adesea ne dă propriu-zis întrebări pe care noi le-am pus celui mort. Ne dă trăirea noastră subiectivă, dar așa cași cum ar veni din afară. Mortul ne vorbește, dar de fapt noi înșine rostim spusele. Pare doar ca și cum ar vorbi cel mort. De regulă, ceea ce ne întâmpină în vise, nu sunt mesaje care ne vin de la morți, ci visul pe care îl avem despre morți este expresia nevoii ca noi să fim împreună cu morții, că ne-a reușit să ajungem împreună cu morții în momentul adormirii.

Momentul trezirii ne predă mesajele morților. Acest moment al trezirii este șters de viața senzorială ulterioară. Dar totuși se petrece și faptul că la trezire, ca urcând din interiorul sufletului, avem ceva despre care, dacă avem o autoobservare exactă, putem ști foarte bine: Nu vine din Eul nostru obișnuit. Acestea sunt adesea mesaje ale morților.

Vă veți descurca cu aceste reprezentări dacă nu veți gândi strâmb despre o relație care va fi pusă acum în fața sufletelor dumneavoastră. Veți spune: Atunci momentul adormirii este potrivit pentru a pune morților întrebări; momentul trezirii este potrivit pentru a primi răspunsuri de la morți. Acestea se află așadar separate, la distanță una de alta. Puteți judeca acest lucru corect, numai dacă aveți în vedere în mod corect situația timpului din lumea suprasensibilă. Acolo este adevărat ceea ce a rostit printr-o intuiție remarcabilă *Richard Wagner*

[6] în fraza: Timpul devine spațiu. – În lumea suprasensibilă timpul devine într-adevăr spațiu, așa cum un punct spațial este aici și altul

acolo. Așadar timpul nu a trecut, ci un punct din spațiu este doar la o depărtare mai mare sau mai mică. Timpul devine suprasensibil într-adevăr spațiu. Iar cel mort rostește răspunsurile doar când stă ceva mai departe de noi. Acest aspect este, desigur, iarăși neobișnuit. Dar ceea ce a trecut, în lumea suprasensibilă nu a trecut; el este aici, rămâne aici. Și în privința celor prezente este vorba doar de a le confrunța într-un alt loc comparativ cu cele trecute. Cele trecute au dispărut la fel de puțin în lumea suprasensibilă, pe cât a dispărut casa din care ați plecat astă seară pentru a veni aici. Ea este la locul ei, și tot așa, trecutul în lumea suprasensibilă nu a dispărut, el este aici. Și dacă dumneavoastră sunteți mai aproape sau mai departe de cel mort, ține de dumneavoastră înșivă, cât de mult v-ați apropiat de cel mort. Se poate să fiți foarte departe, dar se poate de asemenea să fiți foarte aproape.

Vedeți așadar: Prin faptul că nu numai dormim și veghem, ci și ne trezim și adormim, ne aflăm într-o corespondență neconținută, într-un contact neconținut cu morții. Ei sunt mereu printre noi, și noi într-adevăr nu acționăm numai sub influența acelor care trăiesc ca oameni fizici în jurul nostru, ci și sub influența acelor care au trecut prin poarta morții și au o legătură cu noi.

Aș dori să subliniez astăzi astfel de fapte, care, dintr-un anumit punct de vedere, ne conduc tot mai profund în lumea suprasensibilă.

Acum putem face o diferență între diversele suflete care au trecut prin poarta morții, dacă am înțeles că există încontinuu un asemenea contact cu morții. Dacă mergem de fapt mereu prin tărâmul morților, fie punându-le întrebări la adormire, sau primind răspunsuri de la ei la trezire, atunci ne va afecta și felul în care ne aflăm în legătură cu morții, după cum e cazul că au trecut prin poarta morții ca oameni mai tineri sau mai bătrâni. Faptele care stau aici la bază se revelează ce-i drept numai conștiinței clarvăzătoare. Dar aceasta este doar cunoașterea acestui lucru; realitatea se petrece continuu. Orice om se află în legătură cu morții așa cum este exprimat de conștiința clarvăzătoare. Când oameni mai tineri – copii sau tineret – trec prin poarta morții, atunci se vedește că rămâne o anumită legătură între cei vii și cei morți, o legătură care este de alt fel decât atunci când e vorba de oameni mai în vârstă, care au trecut prin poarta morții în amurgul vieții lor. Aici este o deosebire considerabilă. Atunci când pierdem copii, când oameni mai tineri pleacă dintre noi (când mor), este de fapt

ca și cum nu ar pleca deloc, ci de fapt ar rămâne la noi. Acesta se arată conștiinței clarvăzătoare prin aceea că mesajele care ne vin la trezire sunt de-a dreptul vii, însuflețite, atunci când este vorba de copii sau persoane tinere care au murit. Aici există o legătură între cei rămași în urmă și cei decedați, care poate fi desemnată astfel încât spunem: Pe un copil, un tânăr, în realitate nu l-am pierdut deloc; ei rămân de fapt aici. – Și rămân în primul rând din motivul că după moarte ei manifestă o nevoie vie de a acționa la trezirea noastră, de a trimite mesaje în momentul trezirii noastre. Este chiar foarte ciudat, dar așa este, copilul, adolescentul decedat are extraordinar de mult de a face cu tot ceea ce este legat de trezire. Pentru conștiința clarvăzătoare este deosebit de interesant că de fapt sufletelor moarte de timpuriu li se datorează faptul că oamenii simt în viața fizică exterioară o anumită evlavie, o anumită tendință înspre evlavie. Căci asta le-o spun sufletele moarte premature. Imens de mult este determinat în privința evlaviei prin mesajele sufletelor moarte de timpuriu.

Altfel este atunci când pleacă de la noi suflete la bătrânețe, la bătrânețea fizică. În acest caz putem expune într-un alt mod ceea ce se arată conștiinței clarvăzătoare. Putem spune: Ele nu ne pierd, acestora le rămânem cu sufletele noastre. – Observați contrastul: Pe sufletele tinere nu le pierdem; ele rămân printre noi; sufletele mai în vârstă decedate nu ne pierd; ele iau oarecum cu sine ceva din sufletele noastre. – Lucrurile sunt exprimate doar comparativ, dacă îmi este îngăduit să mă exprim comparativ. Sufletele mai în vârstă decedate ne trag mai mult la ele, în timp ce morții tineri se trag mai mult spre noi. De aceea în momentul adormirii avem multe de spus sufletelor mai în vârstă decedate, și putem țese o legătură cu lumea spirituală, în special prin aceea că ne facem capabili de a ne îndrepta, în momentul adormirii, înspre sufletele mai în vârstă decedate. În privința acestor lucruri omul chiar poate face mult.

Vedem așadar că ne aflăm într-o continuă legătură cu morții; avem un fel de întrebări și răspunsuri, o interacțiune cu morții. Pentru a ne face în special capabili pentru a întreba, așadar de a ne apropia oarecum de morți, este corect următorul lucru. Gândurile abstracte obișnuite, așadar gândurile care sunt din viața materialistă, ne aduc prea puțin laolaltă cu morții. Morții chiar suferă din cauza risipirii noastre în viața pur materială, atunci când ei țin de noi în vreun fel.

Dacă, dimpotrivă, păstrăm și cultivăm ceea ce ne reunește emoțional și volițional cu morții, atunci ne pregătim bine pentru a îndrepta înspre morți întrebările corespunzătoare, ne pregătim bine pentru a intra în legătură cu morții în momentul adormirii. Aceste relații există mai ales pentru că respectivii morți au avut în viață legătură cu noi. Legătura din viață întemeiază ceea ce urmează în continuare ca legătură după moarte. Desigur, există o deosebire, dacă vorbesc cu indiferență cu altcineva sau cu participare, dacă vorbesc cu el așa cum vorbește un om cu altul pe care îl îndrăgește, sau dacă vorbesc menținându-mă indiferent. Este o mare deosebire între a vorbi cu cineva ca la five o'clock tea, sau dacă mă interesează în mod cu totul deosebit ceea ce pot auzi de la celălalt. Dacă creăm în viață legături mai intime de la suflet la suflet, astfel de legături care se bazează pe sentimente și impulsuri volitive, și dacă, după ce un suflet a trecut prin poarta morții – mai ales în asemenea relații pe bază de sentiment – putem menține un asemenea interes față de suflet, o asemenea curiozitate față de răspunsurile pe care le va da el, sau dacă avem, poate, imboldul să fim noi înșine ceva pentru el, dacă putem trăi față de suflet în aceste reminiscențe care nu curg spre suflet din conținutul vieții de reprezentare, ci din legătura de la suflet la suflet, atunci suntem deosebit de capabili de a ne apropia de suflet întrebând, în momentul adormirii.

Pentru a primi, dimpotrivă, răspunsuri, mesaje în momentul trezirii, devenim deosebit de capabili, dacă suntem capabili și înclinați să pătrundem cognitiv în ființa respectivului mort în timpul vieții sale. Gândiți-vă numai cum, în special în prezent, trecem pe lângă oameni fără să ajungem să-i cunoaștem cu adevărat. Ce cunosc de fapt în ziua de azi oamenii unii despre ceilalți? Există – dacă ne este îngăduit să luăm acest exemplu întru câțva ciudat, frapant – căsnicii, care durează decenii, fără ca cei doi soți să se cunoască câtuși de puțin. Așa stau lucrurile. Dar este întru totul posibil – ceea ce nu ține de vreun talent, ci ține de iubire – să te adâncești plin de înțelegere în ființa celui alt și prin aceasta să porți în tine o adevărată lume de reprezentări despre celălalt. Aceasta ne pregătește deosebit de bine pentru a primi în momentul trezirii răspunsuri de la însuși cel mort. De aceea suntem, de fapt, mai degrabă înclinați ca la trezire să primim răspunsuri de la un copil, de la un tânăr, pentru că pe cei tineri îi cunoaștem întotdeauna

mai bine decât pe aceia care s-au interiorizat și au devenit mai în vârstă.

Astfel, oamenii pot face deja ceva pentru a întemeia în mod corect relația dintre cei vii și cei morți. De fapt, întreaga noastră viață este străbătută de această relație. Ca suflete, suntem inserați în sfera în care sunt și morții. Gradul în care suntem evlavioși – am mai spus asta înainte – este foarte mult corelat cu modul în care acționează oamenii morți de tineri asupra noastră. Și dacă oamenii morți de tineri nu ar acționa în viață, probabil că nu ar exista nicio evlavie. De aceea este cel mai bine ca oamenii să se raporteze la sufletele moarte tinere în așa fel încât să le păstreze amintirea mai mult la modul general. Ceremoniile funerare pentru copii sau oamenii morți tineri ar trebui să aibă întotdeauna ceva cultic, ceva general. La moartea tinerilor trebuie să fie un fel de cult. Biserica catolică, care nuanțează totul înspre viața copilărească, tinerească, care, de fapt, ar dori să aibă de a face numai cu copii, ar dori să conducă suflete de copii, puțin adresează așadar rugămintea de a se ține discursuri individuale pentru viața încheiată prin moarte a unui copil. Acest lucru este deosebit de bun. Îndurerarea pe care o avem în privința copiilor este de un alt fel decât îndurerarea noastră față de oamenii mai în vârstă. Aș numi de preferință îndurerarea față de copii îndurerare de compătimire; căci îndurerarea pe care o avem față de un copil care ne-a murit, este de fapt mai degrabă un reflex din propriul nostru suflet față de ființa copilului, care de fapt a rămas în apropierea noastră. Noi împărtășim viața copilului, iar ființa copilului ia parte la îndurerare. Este îndurerare de compătimire. Când apare însă îndurerarea față de persoane decedate mai în vârstă, ea nu poate fi desemnată drept îndurerare de compătimire; ea poate fi atunci desemnată întotdeauna drept egoistă, și este suportată cel mai bine prin aprecierea că cel mort ne ia propriu-zis cu el în acest caz, atunci când a devenit mai în vârstă; el nu ne pierde, dacă încercăm să ne facem capabili să ne întrunim cu el. De aceea, față de un mort mai în vârstă putem configura o amintire mai individuală, îl putem purta mai mult în gânduri, putem rămâne uniți în gânduri cu ceea ce am cultivat în gânduri împreună cu el, dacă încercăm să nu ne purtăm ca niște tovarăși de drum incomozi. El ne are, dar ne are într-un fel ciudat, atunci când avem gânduri care nu pot fi deloc preluate de el. Noi rămânem lângă el, dar îi putem deveni o

povară dacă trebuie să ne târască după el fără ca noi să nutrim gânduri cu care el să se poată uni, pe care să le poată contempla spiritual în mod corespunzător.

Gândiți-vă cât de concret rezultă care sunt relațiile noastre cu morții atunci când putem ilumina cu adevărat spiritual-științific relațiile noastre cu morții, dacă suntem într-adevăr în măsură să luăm în vedere întregul raport al celor vii cu cei morți. Oricât de trivial sună – pentru că se poate spune că orice perioadă este o perioadă de tranziție –, timpul noastră este totuși o perioadă de tranziție. Timpul nostru trebuie să treacă într-un timp mai spiritual. El trebuie să știe ce vine din împărăția morților, trebuie să știe că aici suntem înconjurați de morți așa precum de aer. În viitor, va fi pur și simplu o simțire reală: Atunci când a murit cineva mai în vârstă, nu ai voie să îi devii un coșmar; tu însă îi devii un coșmar dacă porți în tine gânduri pe care nu le poate primi în sine. Gândiți-vă cum se poate îmbogăți viața dacă asimilăm aceasta în noi. Abia în felul acesta, conviețuirea cu cei morți va deveni una reală.

Eu am spus adesea: Știința spirituală nu vrea să întemeieze o nouă religie, nici nu vrea să aducă în lume ceva sectar – altfel ar fi interpretată complet greșit. Am accentuat, dimpotrivă, adesea 7, că ea poate aprofunda viața religioasă a oamenilor prin aceea că ea creează baze reale. Gândurile referitoare la morți, cultul morților își au partea lor religioasă. Pe această parte a vieții religioase este creată o bază atunci când viața este iluminată spiritual-științific. Făcându-se ceea ce este corect, lucrurile sunt ridicate din abstract. De exemplu nu este indiferent pentru viață dacă unui om mai tânăr sau unuia mai bătrân li se ține ceremonia funerară corectă. Căci aceste lucruri, dacă se ține o ceremonie funerară corectă sau una incorectă pentru un decedat, adică o ceremonie care nu pornește din conștiința a ceea ce este un om decedat mai tânăr și ce este unul decedat mai în vârstă – acest fapt, dacă o ceremonie funerară se face corect sau incorect, este cu mult mai important pentru conviețuirea oamenilor decât o hotărâre a consiliului municipal sau o hotărâre parlamentară, oricât de ciudat ar părea. Căci impulsurile care acționează în viață vor proveni din însăși individualitățile omenești, dacă oamenii vor sta în raportul corect cu lumea morților. În ziua de azi oamenii doresc să rânduiască totul prin structura abstractă a ordinii sociale. Oamenii sunt bucuroși dacă e

nevoie să gândească puțin în privința a ceea ce trebuie să facă. Mulți sunt chiar bucuroși dacă nu au mult de reflectat asupra a ceea ce trebuie să gândească. Dar este cu totul altfel dacă avem o conștiință vie, nu numai o conviețuire panteistă cu lumea spirituală, ci o conștiință vie a unei conviețuiri concrete cu o lume spirituală. Putem prevedea o îmbibare a vieții religioase cu reprezentări concrete, dacă această viață religioasă va fi adâncită prin știința spirituală. Spiritul – am menționat adesea acest lucru – a fost abolit pentru lumea occidentală în anul 869 la cel de-al optulea conciliu ecumenic de la Constantinopol⁸. Atunci s-a ridicat la nivelul de dogmă faptul că omul nu trebuie văzut de catolici constând din trup, suflet și spirit, ci numai din trup și suflet, iar sufletului i s-a atribuit faptul că ar avea și „însușiri spirituale”. Această abolire a spiritului are o însemnătate imensă. Faptul că în anul 869 s-a luat la Constantinopol decizia că nu este îngăduit să se creadă că omul este înzestrat cu „anima” și „Spiritus”, ci că el posedă numai „unam animam rationalem et intellectualem”, este dogmă. Faptul că „sufletul are însușiri spirituale” a așternut, începând din secolul XIX, amurgul peste viața spirituală a Occidentului. Acest lucru trebuie și el să fie depășit. Spiritul trebuie să fie din nou recunoscut. Ceea ce, din această cauză, în Evul Mediu era considerat în sensul cel mai eminent drept erezie, anume recunoașterea trihotomiei – trup, suflet și spirit – trebuie să fie considerată din nou ca fiind corectă, ca viziune autentică asupra omului. În acest sens de multe este nevoie pentru oamenii care în ziua de azi declină, desigur, orice autoritate dar jură că omul constă numai din trup și suflet, și anume aceștia nu sunt numai oameni ai unei anumite confesiuni religioase, ci și dintre aceia care audiază profesori, filosofi, ș.a.m.d. Și filosofii – puteți citi asta peste tot – fac și ei deosebire numai între trup și suflet, omițând spiritul. Aceasta este concepția lor „nepărtinitoare” despre lume, care provine însă numai de acolo că odată, în anul 869, la un conciliu ecumenic, a fost luată hotărârea de a nu recunoaște spiritul. Dar acest lucru nu se știe. Filosofi care au devenit renumiți în lumea întreagă, ca de exemplu Wilhelm Wundt⁹, mare filosof grație editorului său, dar renumit în lumea întreagă, desigur că îl împarte și el pe om în trup și suflet, pentru că el consideră aceasta ca fiind știință nepărtinitoare – și nu știe că el nu face decât să urmeze hotărârea conciliului din 869. Trebuie deja să privim la adevăratele fapte, dacă vrem să pătrundem cu privirea, să

înțelegem ceea ce se desfășoară în lumea realității. Dacă privim în acest domeniu, pe care l-am atins astăzi, la adevăratele fapte, atunci ne va fi accesibilă o conștiință despre legătura cu acea lume care este visată și dormită în istorie. Istoria, viața istorică, o vom putea vedea în lumina corectă numai dacă putem dezvolta o conștiință corectă despre legătura dintre așa-numiții vii cu așa-numiții morți. Despre asta vom vorbi în continuare atunci când ne vom revedea aici.

CONFERINȚA a IV-a

Berlin, 5 martie 1918

Într-una din ultimele considerațiuni¹ cu care ne-am ocupat aici, am vorbit despre relația în care sufletele omenеști incorporate în trupuri se pot afla, sau, de fapt se află mereu cu sufletele omenеști destrupate, cu așa-numiții morți. De aceste considerații vreau să mă leg astăzi cu câteva alte observații.

Știm, din diverse aspecte care au fost înfățișate sufletelor noastre prin știința spirituală, că și spiritul omenesc își parcurge evoluția sa în decursul evoluției Pământului. Știm, de asemenea, că omul se poate cunoaște pe sine însuși numai prin aceea că își pune în mod rodnic întrebarea: Cum se raportează omul într-o anumită încarnare, în această încarnare în care tocmai este, la lumea spirituală, la regnurile spirituale? Ce treaptă a evoluției omenirii în general este atinsă atunci când noi înșine trăim într-o anumită încarnare?

Știm că o considerare mai amănunțită a acestei evoluții generale a omenirii ne îngăduie să ajungem la înțelegerea că în timpurile vechi, în epocile anterioare ale evoluției omenirii, o anumită clarvedere, pe care noi am numit-o atavică, era revărsată peste omenire, că în epocile mai vechi ale evoluției omenirii sufletul omenesc era oarecum mai aproape de lumile spirituale. Și în timp ce el era pe atunci mai aproape de lumile spirituale, era mai îndepărtat de propria sa libertate, de propria sa voință liberă, de care este, pe de altă parte, mai apropiat în timpul nostru, în care este în general mai închis față de lumile spirituale. Dacă însă cunoaștem cu adevărat ființa omului în cadrul prezentului, atunci trebuie să spunem că în inconștient, în spiritualul propriu-zis al omului, dăinuie, desigur, același raport cu întreaga lume spirituală. Dar în cunoaștere, în conștientă, în ziua de azi, în general, omul nu își poate actualiza acest raport în același mod; anumiți oameni o pot face, dar în general omul nu și-l poate reprezenta așa cum îi era posibil în epocile anterioare. Dacă ne întrebăm care sunt motivele pentru care în ziua de azi omul nu-și poate aduce în conștientă relația sufletului său cu lumea spirituală, care desigur că este prezentă cu aceeași intensitate ca întotdeauna, numai că într-un alt fel, atunci aceasta provine din faptul că noi am depășit deja mijlocul evoluției

Pământului, ne găsim într-o cârtă în partea descendentă a curentului evolutiv al existenței Pământului, că am devenit mai fizici odată cu organizația noastră fizică decât eram înainte – chiar dacă, desigur, acest lucru nu este observabil de către anatomia și fiziologia exterioară – și că în felul acesta noi nu mai avem în răstimpul dintre naștere sau concepere și moarte acea organizație prin care să ne putem aduce pe deplin în conștiință legătura noastră cu lumea spirituală. Trebuie să ne fie foarte clar că noi trăim astăzi realmente în regiunile sufletești subconștiente – chiar dacă suntem încă atât de materialişti – cu mult mai mult decât cele de care putem deveni în general conștienți.

Aceasta merge însă și mai departe. Și aici ajung la un punct foarte important din actuala evoluție a omenirii. Merge atât de departe, încât în general omul prezentului nu este în stare să străbată cu adevărat până la capăt cu gândirea, senzația, simțirea ceea ce ar putea fi de fapt gândit și simțit în el. Omul este înzestrat în ziua de azi cu aptitudini pentru gânduri, sentimente și senzații cu mult mai intense decât le poate avea, așa spune, prin substanțialitatea grosieră a organismului său. Acest fapt are o anumită consecință, anume consecința că în timpul actual al evoluției omenirii noi nu suntem în stare să terminăm deplina desăvârșire a predispozițiilor noastre în viața noastră pământească. În această privință practic are puțină influență dacă murim la o vârstă tânără sau ca oameni bătrâni. Atât pentru cei care mor tineri cât și pentru cei care mor bătrâni este valabil faptul că în ziua de azi, din cauza grosierului substanțialității organismului său, omul nu își poate manifesta pe deplin ceea ce ar manifesta dacă ar fi organizat mai subtil, mai intim în privința trupului său. Și așa rămâne – indiferent că, după cum am spus, trecem tineri sau bătrâni prin poarta morții – în timpul organizației noastre pământești, un anumit rest de gânduri neprelucrate, de senzații și sentimente neprelucrate, pe care noi într-adevăr chiar nu le putem prelucra din motivele indicate. În ziua de azi, noi murim cu toții oarecum astfel încât lăsăm gânduri, sentimente și senzații neprelucrate. Aceste gânduri, sentimente și senzații – și trebuie să accentuez iar și iar că este totuna dacă murim tineri sau bătrâni – sunt aici neprelucrate, și atunci când am trecut prin poarta morții propriu-zis toți încă avem imboldul să gândim mai departe în pământesc, să simțim în continuare în pământesc.

Să ne gândim ce consecințe aduce cu sine acest lucru. Abia atunci, după moarte, devenim liberi să dezvoltăm anumite gânduri, sentimente și senzații. Am realiza cu mult mai mult pe Pământ dacă am putea trăi, dezvolta din plin, până la capăt, aceste gânduri, sentimente și senzații în timpul vieții noastre fizice. Noi nu o putem face. Realmente este așa, că fiecare om, în funcție de măsura predispozițiilor care sunt în el, ar putea realiza cu mult mai mult pe Pământ decât o face în fapt. Acest lucru nu era așa în epocile anterioare ale evoluției omenesci, când organismele erau mai fine și exista o anumită privire conștientă în lumile spirituale și oamenii puteau acționa din spirit. Atunci oamenii înfăptuiau, de regulă, tot ceea ce puteau înfăptui conform aptitudinilor lor. Chiar dacă în ziua de azi omul este atât de mândru de aptitudinile sale, lucrurile sunt totuși așa cum le-am descris.

Lucrurile fiind așa, vom putea recunoaște pentru timpul nostru necesitatea ca ceea ce poartă morții neprelucrat prin poarta morții, să nu se piardă pentru viața Pământului. Acest lucru se poate înfăptui numai atunci când cultivăm cu adevărat, menținem cu adevărat legătura cu morții în sensul menționat adesea, după îndrumarea științei spirituale, atunci când ne străduim să facem din legătura cu morții cu care suntem legați karmic una conștientă, pe deplin conștientă. Atunci gândurile nedezvoltate complet ale morților se canalizează prin sufletele noastre, se introduc înăuntru în lume, și prin această canalizare aceste gânduri mai intense – gândurile pe care le poate avea mortul, pentru că este eliberat de trup – acționează în sufletele noastre. Propriile noastre gânduri, nu le putem dezvolta până la capăt, dar aceste gânduri pot lucra.

Vedem de aici: Ceea ce ne-a adus materialismul, ar trebui să ne facă în același timp atenți la cât de necesară, de neapărat necesară este o căutare a unei relații concrete, a unei adevărate relații cu spiritele morților în prezent și în viitorul apropiat. Numai că se pune întrebarea: Cum putem reuși să introducem în mod corespunzător gândurile, senzațiile și sentimentele care vor să intre din împărăția în care se află morții, în sufletele noastre? Și în această privință am indicat deja puncte de vedere, și la ultimele considerații făcute aici am vorbit ² despre acele momente importante, cărora omul ar trebui să le dea

atenție: momentul adormirii și momentul trezirii. Aș vrea astăzi să caracterizez mai amănunțit încă ceva aflat în corelație cu aceasta.

În această lume, în care suntem cu viața noastră de veghe obișnuită, pe care o percepem din afară și în care acționăm prin voința noastră, care se bazează pe impulsurile noastre, în această lume mortul nu poate intra direct. Trecând prin poarta morții, el a dispărut din această lume. Dar noi putem totuși avea o lume comună cu cei morți dacă, stimulați de știința spirituală, facem încercarea – care în timpul nostru materialist actual este, ce-i drept, o încercare dificilă – de a lua întru câțva în control lumea interioară a gândirii noastre, ca și lumea vieții noastre, și să nu le lăsăm să alerge liber, așa cum suntem obișnuiți. Noi putem cultiva anumite facultăți care ne alocă un teren comun cu spiritele care au trecut prin poarta morții. Desigur că tocmai în prezent sunt extraordinar de multe piedici în viața generală, în privința găsirii acestui teren. Prima piedică este cea pe care eu am menționat-o poate prea puțin. Dar ceea ce este de spus în această privință rezulta din alte considerații de care ne-am ocupat mai devreme chiar și aici. Prima piedică este faptul că în general în viață noi suntem prea risipitori cu gândurile noastre. Noi suntem cu toții, în ziua de azi, în prezentul nostru, risipitori în privința vieții noastre de gândire, aș putea spune chiar: Suntem lipsiți de înfrânare în privința vieții de gândire. Ce am de fapt în vedere cu aceasta?

Omul actual trăiește aproape întru totul sub impresia proverbului: Gândurile sunt scutite de vamă. Aceasta înseamnă că propriu-zis poți lăsa să-ți treacă prin minte tot ce vrea să-ți treacă prin minte. Gândiți-vă numai că totuși vorbirea este o imagine a vieții noastre de gândire, și gândiți-vă despre ce viață de gânduri ne îngăduie să conchidem vorbirea majorității oamenilor din ziua de azi, atunci când flecăresc așa, trecând de la o temă la alta, lăsând gândurile să treacă așa cum vin, ceea ce înseamnă: Noi procedăm la risipirea forței care ne este conferită pentru gândire! Și noi practicăm neconținut risipirea, suntem întru totul exagerați în viața noastră de gânduri. Ne permitem gânduri întru totul arbitrare. Vrem ceva care tocmai ne vine în minte, sau îl omitem și pe acesta în timp ce se strecoară un alt gând. Pe scurt, nu suntem dispuși să ne luăm sub control într-o anumită privință gândurile. Cât de neplăcut este, de exemplu, uneori: Cineva începe să spună ceva; îl ascuți un minut, două; dar iată că e la o cu totul altă

temă. Numai că simți nevoia să discuți mai departe pe tema cu care a început să vorbească. Aceasta poate fi importantă. Atunci trebuie să-i atragi atenția: De la ce am plecat, de fapt, în discuție? – Lucruri de felul acesta se petrec în ziua de azi în fiecare clipă, astfel încât, dacă e să aduci cu adevărat seriozitate în viață, trebuie să amintești de convorbirea inițială. Această risipire a forței gândurilor, această deviere a forței de gândire împiedică să ne vină sus gândurile din adâncul vieții noastre sufletești, care nu sunt cele ale noastre, ci pe care le avem în comun cu spiritualul, cu Spiritul conducător general. Această grabă, acest zor în mod arbitrar de la un gând la alt gând nu ne lasă să ajungem să așteptăm în stare de veghe până când vin sus din adâncurile vieții noastre sufletești gândurile, nu ne lasă să așteptăm inspirațiile, dacă îmi este îngăduit să mă exprim așa. Aceasta însă este ceva care chiar trebuie să fie cultivat – în special în epoca noastră, din motivele indicate –, să fie cultivat așa încât să se formeze într-adevăr în suflet dispoziția care constă aceasta: să poți aștepta veghind, până când gândurile se ridică oarecum din străfundurile sufletului în sus, gânduri care se anunță limpede a fi ceea ce ni s-a dat, ceea ce nu noi am înfăptuit.

Să nu credeți că formarea unei asemenea dispoziții se poate produce în zbor rapid. Aceasta nu se poate. Așa ceva trebuie să fie cultivat. Dar dacă este cultivată, dacă ne străduim într-adevăr să fim pur și simplu treji și să nu adormim imediat atunci când excludem gândurile involuntare, ci să fim pur și simplu treji și să așteptăm ce inspirație ne vine, atunci încetul cu încetul această dispoziție se va forma. Atunci în noi se dezvoltă posibilitatea de a reuși să introducem în sufletele noastre gânduri care vin din adâncurile sufletului, și în felul acesta din lumea care este mai extinsă decât egoitatea noastră. Dacă vom configura într-adevăr așa ceva, vom percepe deja că în lume nu există numai ceea ce vedem cu ochii, auzim cu urechile, percepem cu simțurile exterioare și modul cum rațiunea noastră combină aceste percepții, ci că în lume există o întrețesere obiectivă de gânduri. În ziua de azi foarte puțini oameni au aceasta ca propria lor experiență. Această trăire a întrețeserii generale de gânduri, înăuntrul căreia este de fapt sufletul, încă nu este vreo trăire ocultă importantă; este ceva pe care îl poate avea orice om, dacă dezvoltă în sine dispoziția indicată. El poate avea atunci experiența de a-și spune: În viața cotidiană eu mă

aflu în lumea pe care o percep cu simțurile mele și mi-am combinat-o prin rațiunea mea. Apoi ajung însă într-o stare ca și cum, aflat pe mal, mă cufund în mare și mă mișc în apa tălăzuitoare. Tot așa, stând pe malul existenței sensibile, pot să mă cufund în marea agitată a gândurilor; acolo sunt într-adevăr ca în lăuntrul unei mări agitate. – Poți avea atunci sentimentul că presimți măcar o viață care este mai puternică, mai intensă decât simpla viață de vis, dar care are totuși între ea și realitatea sensibilă exterioară o graniță ca aceea pe care o are viața de vis față de realitatea sensibilă.

Poți vorbi, dacă vrei, despre astfel de trăiri ca despre vise. Dar nu este o visare! Căci lumea în care ne cufundăm, această lume de gânduri tălăzuitoare, care nu sunt gândurile noastre, ci gândurile în care ne-am scufundat, este lumea din care urcă lumea noastră fizic-sensibilă, urcă oarecum condensată. Lumea noastră fizic-sensibilă este precum blocurile de gheață, precum blocurile de gheață în apă; aici este apa, iar blocurile de gheață se întăresc, plutesc în ea. Așa cum gheața constă din substanța apei, numai că este adusă într-o altă stare de agregare, tot așa se ridică lumea noastră fizic-sensibilă din această mare tălăzuitoare, unduitoare a gândurilor. Aceasta este adevărata ei origine. Fizica vorbește doar despre „eterul” ei, despre atomii care vibrează, pentru că ea nu știe care este adevărata substanțialitate primordială. *Shakespeare* a fost mai aproape de această adevărată substanțialitate primordială, pentru că l-a făcut pe unul dintre personajele sale să spună: Lumea realității este țesută din vise³. – Oamenii se lasă pradă iluziilor mult prea ușor în privința acestor lucruri. Ei ar dori să găsească o lume atomistică grosolană în spatele realității fizice. Dar dacă chiar vrei să vorbești despre o atare „în spatele realității fizice”, atunci trebuie să vorbești despre țeserea obiectivă de gânduri, despre lumea de gânduri obiective. La aceasta ajungem însă numai dacă oprim desfrânarea, risipirea în privința gândurilor și dezvoltăm acea dispoziție lăuntrică care vine apoi, când putem aștepta ceea ce se numește în mod popular ca „inspirație”.

Pentru cei care se îndeletnicesc într-o câtva cu știința spirituală nu este așa de dificil să dezvolte dispoziția caracterizată aici. Căci felul gândirii pe care trebuie să o desfășoare atunci când ne îndeletnicim cu știința spirituală orientată antroposofic, călăuzește sufletul în a dezvolta o asemenea dispoziție. Și dacă omul practică serios această

știință spirituală, atunci el ajunge la nevoia de a dezvolta în sine o asemenea țesere intimă de gânduri. Această țesere de gânduri însă ne oferă sfera comună în care pe de o parte suntem noi și pe de altă parte sunt așa-numiții morți. Acesta este terenul comun, unde ne putem întâlni cu morții. În lumea pe care o percepem cu simțurile noastre și o combinăm cu rațiunea noastră, morții nu intră; dar ei vin în lumea pe care tocmai am caracterizat-o.

Un al doilea există în ceea ce am discutat cândva anul trecut: în observarea corelațiilor subtile, intime de viață. Vă amintiți, pentru a arăta lucrul pe care-l aveam de fapt în vedere, am indicat un exemplu ⁴ care poate fi găsit în literatura psihologică. Și *Schubert* ⁵ atrage atenția asupra lui; este din literatura mai veche, dar asemenea exemple pot fi găsite mereu în viață. – Un om este obișnuit să facă zilnic o anumită plimbare. Pe când o face iarăși într-o zi, ajungând într-un anumit punct al drumului său, are senzația că trebuie să se oprească și să se dea la o parte, și îi vine gândul dacă de fapt este bine să-și irosească timpul cu această plimbare. În clipa aceea cade pe drum un bolovan care s-a desprins dintr-o stâncă, și care desigur că l-ar fi nimerit dacă nu ar fi fost determinat de gândurile sale să facă un pas lateral.

Aceasta este o trăire grosieră, pe care o bagă de seamă orice om căruia i se întâmplă așa ceva în viață. Dar asemenea trăiri, chiar dacă sunt inserate mai subtil, își fac loc zilnic în viața noastră absolut obișnuită. De regulă noi nu le dăm atenție. Noi ținem seama în viață numai de ceea ce se petrece, dar nu și de ceea ce s-ar fi putut petrece și nu s-a petrecut prin aceea că a intervenit ceva care ne-a reținut de la una sau de la alta. Noi ținem seama de ceea ce s-a întâmplat atunci când am fost reținuți acasă un sfert de oră și am făcut un drum cu un sfert de oră mai târziu decât intenționam. Adesea ar rezulta lucruri foarte remarcabile dacă am vrea să reflectăm la cum de fapt totul ar fi fost altfel dacă nu am fi fost reținuți și am fi plecat cu un sfert de oră mai devreme de acasă.

Încercați o dată să observați sistematic așa ceva în viața dumneavoastră, cum ar fi fost totul altfel dacă în ultima clipă când voiați să plecați de acasă nu ar fi venit cineva, pe care poate că ați și fost foarte supărat că v-a reținut câteva minute. Continuu se precipită în viața omenească tot ceea ce putea fi altfel în conformitate cu

predispoziția sa. Noi căutăm o corelație cauzală între ceea ce se petrece efectiv în viață. Noi nu ne gândim să mergem prin viață cu acea subtilitate care ar consta în presupunerea unei întreruperi a lanțului de întâmplări predeterminate, astfel încât, aş spune, asupra vieții noastre este continuu revărsată o atmosferă de posibilități.

Dacă le avem și pe acestea în vedere, atunci avem efectiv totdeauna sentimentul, atunci când facem ceva la amiază, după ce dimineața am fost reținuți 10 minute: ceea ce facem la amiază, adesea – lucrurile pot sta și altfel – nu se află numai sub influența evenimentelor precedente ci și sub influența celor nenumărate care nu s-au întâmplat, a celor pe care am fost împiedicați să le facem. Prin faptul că noi gândim ceea ce este posibil – nu numai realitatea sensibilă exterioară – în corelație cu viața noastră, suntem conduși la presimțirea că de fapt noi suntem încadrați în viață astfel încât căutarea corelațiilor dintre cele ce urmează cu cele care le preced este o modalitate extrem de unilaterală de a vedea viața. Dacă ne punem realmente astfel de întrebări atunci este din nou stimulat în spiritul nostru ceva care altfel ar rămâne nestimulat. Ajungem într-un fel să citim printre rândurile vieții; ajungem să cunoaștem cu viața în multitudinea sensurilor ei. Atunci ajungem deja să ne vedem, cum s-ar spune, înăuntrul mediului nostru înconjurător, cum el ne formează, cum ne duce înainte în viață puțin câte puțin. Aceasta observăm de obicei mult prea puțin. Noi observăm de cele mai multe ori numai ce forțe impulsionatoare interioare ne conduc de la o treaptă la alta. Luați un exemplu simplu, obișnuit, din care puteți vedea cum dumneavoastră aduceți exteriorul doar într-un mod foarte fragmentar în corelație, într-un raport cu interiorul dumneavoastră.

Încercați să aruncați o dată privirea asupra modului în care sunteți obișnuiți să vă reprezentați trezirea dumneavoastră dimineața. În cele mai multe cazuri, dacă încercați să vă clarificați acest aspect, veți dobândi o idee foarte unilaterală în această privință: ideea, cum sunteți îmboldiți să vă sculați, dar probabil că și pe aceasta v-o reprezentați foarte nebulos. Dar încercați să reflectați câteva zile de-a rândul asupra gândului care de fapt vă împinge de fiecare dată jos din pat; încercați să vă clarificați pe deplin care gând anume vă împinge concret jos din pat, așadar să vă clarificați: Ieri te-ai sculat pentru că ai auzit că în camera alăturată se pregătea cafeaua; aceasta te-a făcut atent, aceasta

a determinat să te simți constrâns să te scoli; astăzi ți s-a întâmplat altceva. Ceea ce vreau să spun este să vă clarificați, nu ceea ce v-a împins jos din pat, ci ce a fost în exterior care v-a determinat să vă sculați. Omul uită de obicei să se caute pe sine în lumea din afară, de aceea se și găsește atât de puțin pe sine în lumea din afară. Cel care acordă cât de puțină atenție unor astfel de lucruri va putea dezvolta din nou cu ușurință acea dispoziție lăuntrică, față de care omul de astăzi are o teamă de-a dreptul sfântă, adică nu, „ne-sfântă”, acea dispoziție care constă în faptul că avem cel puțin un gând subliminal pe parcursul întregii vieți, pe care nu îl avem în viața obișnuită. Omul intră, de exemplu, într-o cameră, intră undeva într-un loc, dar se gândește prea puțin la aceasta: Cum se modifică locul când intră el? – Alți oameni au uneori o idee în această privință, dar chiar și această viziune din exterior nu este prea răspândită. Nu știu câți oameni au o simțire pentru aceasta: Când o societate se află într-o încăpere, atunci adesea un om este de două ori mai puternic acolo decât altul: unul este puternic acolo, altul slab. – Este ceva care ține de imponderabil. Puteți face ușor experiența: Un om este într-o societate, el intră repede și fără zgomot înăuntru și iese iar repede și fără zgomot afară, și ai sentimentul ca și când a fost un înger, care a trecut repede și fără zgomot înăuntru și în afară. Un altul, dimpotrivă, este prezent atât de puternic, încât nu este acolo numai cu cele două picioare vizibile ale sale, ci și cu tot felul de picioare invizibile – dacă îmi este îngăduit să spun așa. Ceilalți îl observă de regulă foarte puțin, deși poate fi foarte perceptibil pentru ei, dar omul însuși nu se observă deloc pe sine. Omul nu are de obicei acel subton pe care-l poate avea, subton al schimbării pe care o provoacă în mediul înconjurător prin prezența sa; el rămâne în sine și nu se informează de la mediul înconjurător ce schimbări produce el acolo. Dar el își poate forma prin educare simțirea de a percepe ecoul prezenței sale în mediul înconjurător. Și gândiți-vă numai cum ar câștiga în intimitate viața exterioară dacă așa ceva ar fi educat sistematic, dacă oamenii nu ar popula pur și simplu locurile prin prezența lor, ci ar avea un sentiment despre cum contează că ei sunt într-un anumit loc, valorând ceva acolo, că ei produc o transformare prin faptul că sunt în acel loc.

Acesta este doar un exemplu. Am putea expune astfel de exemple pentru toate situațiile posibile ale vieții. Cu alte cuvinte, putem

condensa într-un mod absolut sănătos mediul vieții – nu prin aceea că ne călcăm încontinuu pe picioare, ci într-un mod absolut sănătos – astfel încât să simțim ce incizie facem noi înșine în viață. În felul acesta învățăm să cunoaștem începutul a ceea ce este sentiment al karmei, sentiment ale sorții. Căci dacă omul ar simți pe deplin ce se întâmplă prin faptul că face una sau alta, că este aici sau acolo, dacă ar avea oarecum mereu înaintea sa imaginea pe care o produce în mediul înconjurător prin faptele sale, prin prezența sa, atunci ar avea înaintea sa un sentiment limpede al karmei sale, căci karma este țesută din această trăire împreună.

Acum însă vreau să indic doar cum devine viața mai bogată prin inserarea unor asemenea intimități, atunci când observăm astfel printre rândurile vieții, dacă învățăm să ne uităm astfel la viață încât devenim într-o câțva atenți la faptul că suntem acolo, dacă suntem acolo cu „conștiința” noastră. Atunci, prin astfel de conștiință, dezvoltăm din nou ceva din sfera comună cu cei morți. Și dacă într-o asemenea conștiință căreia îi este îngăduit să privească în sus la acești doi stâlpi pe care i-am caracterizat – urmărirea conștiințioasă a vieții și economia, nu mania risipirii, în gânduri –, dacă vom dezvolta o asemenea dispoziție launtrică, atunci ea va fi însoțită de succes, de succesul necesar pentru prezent și viitor atunci când ne apropiem de morți în modul descris. Dacă apoi formăm gânduri pe care le legăm, de data aceasta nu doar de conviețuirea în gânduri cu o persoană decedată, ci de conviețuirea în sentiment, plină de interes, dacă vom „toarce” mai departe împreună cu cel mort astfel de gânduri relativ la situații de viață trăite împreună, gânduri referitoare la ceea ce am trăit împreună cu cel mort, astfel încât între noi era un ton emoțional, dacă astfel ne legăm nu la o conviețuire indiferentă, ci la momente în care ne-a interesat cum gândea, trăia, acționa el, și în care el a fost interesat de ceea ce am stimulat noi în el, atunci putem folosi astfel de momente pentru a continua oarecum convorbirea în gânduri. Și dacă putem lăsa apoi aceste gânduri în repaus, astfel încât să trecem într-un fel de meditație, astfel încât aceste gânduri să fie oferite cumva pe altarul vieții spirituale interioare, atunci vine clipa în care primim oarecum răspuns de la cel mort, clipa în care el se poate înțelege din nou cu noi. Este suficient să creăm puntea de la ceea ce dezvoltăm noi față de cel mort, la cele prin care poate el, la rândul său, veni la noi. Iar acestei

veniri îi va folosi însă în mod deosebit dacă suntem în stare cu adevărat să dezvoltăm în adâncul sufletului o imagine a entității mortului. Este ceva aflat într-adevăr foarte departe de timpul actual, deoarece – după cum am spus deja în considerațiuni anterioare⁶ – oamenii trec unii pe lângă alții, adesea sunt împreună în cercurile de viață cele mai intime, după care se despart, se împrăstie, fără să se cunoască. Cunoașterea nu trebuie să se bazeze pe faptul că oamenii se analizează între ei. Cel care se știe analizat de cel care trăiește împreună cu el, dacă este un suflet mai delicat, se simte și lovit. Așadar nu se pune problema ca oamenii să se analizeze. Cea mai bună cunoaștere a celui alt este dobândită atunci când inimile se armonizează; oamenii nu au deloc nevoie să se analizeze unul pe celălalt.

Am pornit de la faptul⁷ că o asemenea cultivare a relației cu așa-numiții morți este deosebit de necesară în timpul nostru, tocmai pentru că noi nu în mod arbitrar, ci pur și simplu prin evoluția omenirii trăim în epoca materialismului, pentru că noi nu suntem în stare să elaborăm, să configurăm înainte de a trece prin poarta morții toate predispozițiile noastre de gânduri, sentimente și senzații. Pentru că mai rămâne ceva, atunci când am trecut prin poarta morții, de aceea este necesar ca viii să mențină contactul cu morții, pentru ca viața obișnuită a oamenilor să fie îmbogățită prin aceste relații cu morții. Dacă li s-ar putea pune la inimă oamenilor prezentului că viața sărăcește dacă morții sunt uitați! Și cu toate acestea o reală amintire a morților pot dezvolta numai aceia care au fost legați karmic cu ei în vreun fel.

Dacă tindem spre un contact direct cu morții, care devine ca și contactul cu cei vii – eu am vorbit și despre aceasta⁸, că de obicei lucrurile sunt simțite ca fiind deosebit de dificile pentru că nu sunt conștiente; dar nu tot ceea ce este real este și conștient, și nu tot ceea ce nu (ne) devine conștient este de aceea ireal –, dacă cultivăm în acest mod comunicarea cu cei morți, atunci ea este prezentă, atunci gândurile morților nedesăvârșite în timpul vieții lor, lucrează, acționează în această viață. Este, ce-i drept, o mare pretenție de la timpul nostru, ceea ce este spus în felul acesta. Cu toate acestea, spui așa ceva atunci când ești convins datorită realităților spirituale: că viața noastră socială, etică și religioasă ar afla o îmbogățire infinită dacă cei vii s-ar lăsa sfătuiți de cei morți. În ziua de azi oamenii deja nu mai sunt dispuși să aștepte să ajungă la o anumită vârstă pentru a-i sfătui

pe ceilalți. Gândiți-vă numai că în ziua de azi se consideră ca fiind corect ca omul să ajungă pe cât de tânăr este posibil în treburile orășenești și de stat, pentru că, oricât de tânăr ar fi, el este matur pentru toate cele – și asta este și părerea lui. În epocile în care exista o cunoaștere mai bună despre ființa omului, se aștepta până când oamenii aveau o anumită vârstă, pentru a fi într-un consiliu. Acum oamenii ar trebui chiar să aștepte până când vor fi murit ceilalți, pentru a se lăsa apoi sfătuiți de ei! Cu toate acestea, exact timpul nostru ar trebui să vrea să asculte sfatul morților. Salvarea va putea apărea abia atunci când oamenii vor voi să asculte, în modul indicat, de sfatul morților.

Știința spirituală are pretenția ca omul să fie energic. Acest lucru trebuie să fie înțeles. Știința spirituală cere o anumită direcție, ca omul să aspire cu adevărat la consecvență și claritate. Și noi ne aflăm în ziua de azi în fața necesității de a căuta claritate în cadrul evenimentelor noastre catastrofale, pentru că această căutare a clarității este lucrul cel mai important. Mult mai mult decât se crede se înlanțuie astfel de lucruri, ca cele care au fost din nou discutate astăzi, de marile cerințe ale timpului nostru. Eu am indicat aici deja în această iarnă⁹ cum, cu mulți ani înainte de a izbucni această catastrofă mondială, am încercat în ciclurile mele de conferințe despre sufletele popoarelor europene¹⁰, să indic câte ceva ce poate fi găsit în ziua de azi în contextul general al omenirii. Dacă luați în mână acest ciclu despre *Misiunea sufletelor câtorva popoare europene în legătura lor cu mitologia nord-germană* pe care l-am ținut cândva la Kristiania, veți putea dobândi o înțelegere a ceea ce se desfășoară în evenimentele actuale. Nu este prea târziu, și se vor mai desfășura multe în privința cărora mai puteți dobândi înțelegere din acest ciclu, chiar și pentru anii următori.

Așa cum se raportează oamenii pe Pământ în ziua de azi unul la altul, relațiile lor pot fi pătrunse în mod real numai de acela care poate vedea impulsurile spirituale. Și se apropie tot mai mult timpul în care va deveni deja într-o câțva necesar ca oamenii să-și pună întrebarea: Cum se raportează, de exemplu, simțirea și gândirea Estului la simțirea și gândirea Europei, anume a Europei Centrale? Și cum se raportează aceasta la gândirea Vestului, la gândirea Americii? Această întrebare ar trebui să apară în toate variantele posibile în fața sufletului omenesc. Oamenii ar trebui deja acum să se întrebe cât de puțin: Cum vede

orientalul Europa astăzi? Orientalul care privește mult la Europa, are în ziua de azi senzația că viața culturală europeană intră într-o fundătură, că s-a condus pe sine însași la o prăpastie. Orientalul are în ziua de azi sentimentul că lui nu-i este îngăduit să piardă ceea ce și-a adus din timpurile vechi ca spiritualitate, atunci când primește ceea ce îi poate da Europa. Orientalul, de exemplu, nu disprețuiește mașinile europene, dar el își spune în ziua de azi – sunt cuvintele unui oriental renumit^[11], pe care le exprim aici^[12]: „Noi vrem să primim deja ceea ce au format europenii ca mașini și instrumente, dar vrem să le punem în ateliere, nu în temple sau locuințe, cum fac europenii!” Orientalul spune^[13] că europeanul a pierdut posibilitatea de a vedea spiritul în natură, de a vedea frumusețea din natură. Privind la ceea ce el singur poate vedea, anume cum europeanul vrea să rămână numai la mecanismele exterioare, să rămână în acțiune și contemplare numai la ceea ce este perceptibil exterior, orientalul crede că este chemarea lui să trezească din nou vechea spiritualitate, să salveze vechea spiritualitate a omenirii de pe Pământ. Orientalul, care vorbește în mod concret despre entitățile spirituale – *Rabindranath Tagore* a făcut-o, de exemplu, recent –, spune^[14]: Europenii au inclus în cultura lor acele impulsuri care puteau fi incluse numai prin aceea că l-au înhămat pe Satana la carul lor cultural; ei folosesc puterea lui Satan pentru a avansa. Orientalul este chemat – este de părere Rabindranath Tagore – să-l înlăture iarăși pe acest Satan și să aducă spiritualitatea peste Europa.

Aici se află deja un fenomen pe lângă care, din păcate, oamenii trec masiv. Noi am trăit multe – despre aceasta vreau să vorbesc în cele ce urmează – dar noi nu am acordat atenție, de exemplu, în cadrul evoluției noastre, multor lucruri pe care le-am fi putut aduce în această evoluție, dacă, de exemplu, am fi avut în dezvoltarea noastră culturală substanță spirituală cu adevărat vie, cum este cea care vine de la *Goethe* – voi menționa numai acest nume. Acum, cineva ar putea spune: Orientalul poate privi în ziua de azi spre Europa și apoi poate ști că în această viață europeană trăiește Goethe. – El poate ști acest lucru. *Îl vede el?* Se poate spune: germanii au întemeiat, de exemplu, o societate, «Societatea Goethe» – nu am în vedere «Uniunea Goethe». Și să presupunem că orientalul voia să o cunoască – marea problemă a Orientului și Occidentului a pornit deja, la urma-urmelor ea depinde

totuși de impulsurile spirituale –, el voia să se informeze în privința Societății Goethe și să aibă în vedere realitatea. Atunci și-ar spune: Goethe a acționat atât de intens, încât chiar în anii 80 ai secolului XIX s-a ivit posibilitatea ca Goethe să devină rodnic pentru cultura germană într-un mod aparte, ca să spunem așa, o circumstanță mai favorabilă s-a ivit prin aceea că s-a găsit o principesă cu toată curtea ei, cum a fost marea ducesă *Sophie von Sachsen-Weimar* ¹⁵, care a preluat moștenirea, opera scrisă a lui Goethe în anii 80 ai secolului XIX, pentru a se îngriji de ea așa cum nu s-a mai făcut niciodată pentru alta. Aceasta există aici. Dar să considerăm Societatea Goethe ca instrument exterior. Ea există de asemenea. Acum câțiva ani a fost însă din nou vacant postul de președinte ale acestei Societăți Goethe. În întreaga amplitudine a vieții intelectuale nu s-a găsit decât un fost ministru de finanțe pe care l-au făcut președinte al Societății Goethe! ¹⁶. Aceasta este ceea ce se vede în exterior. Astfel de lucruri sunt deja mai importante decât se crede de fapt. Ceea ce ar fi mai necesar ar fi ca, de exemplu, orientalul înflăcărat pentru spiritualitate și înțelegător de spiritualitate să ajungă la posibilitatea de a ști că în cadrul culturii europene există totuși și ceva precum o știință spirituală orientată antroposofic. Dar aceasta nu poate el ști. Aceasta nu poate ajunge la el, pentru că nu poate trece prin restul care există aici – desigur nu doar în acel singur fenomen. Ceea ce este aici este simptomatic prin faptul că președintele Societății Goethe este un fost ministru al finanțelor, ș.a.m.d. Ar fi necesar să nu conținem cu astfel de exemple.

Aceasta este, aș putea spune, o a treia cerință: o gândire pătrunzătoare, unită cu realitatea, o gândire cu care omul nu se oprește la obscurități, la compromisuri neclare de viață. La ultima mea călătorie, cineva mi-a pus în mână ceva despre un fapt care îmi era deja bine cunoscut. Vreau să vă redau aici doar un scurt extras al chestiunii: „Cui a stat cândva pe băncile unui gimnaziu, îi vor fi de neuitat orele în care <se delecta> cu dialogurile din Platon ¹⁷ dintre Socrate și prietenii săi – de neuitat din cauza fabuloasei plictiselii ce izvorăște din aceste convorbiri. Și el își va aminti probabil, că găsea dialogurile lui Socrate ¹⁸ ca fiind, de fapt, în mod zdravăn, prostești; dar desigur că nu îndrăzneam să ne exprimăm această părere, căci, la urma-urmelor, omul despre care era vorba, adică Socrate, era <filosoful grec>. Cu această supraapreciere întru totul nejustificată a bravului

atenian, cartea «Socrate idiotul» de *Alexander Moszkowski*¹⁹ (Editura Dr. Eysler&Co, Berlin) face ravagii cumplite. Poli-istoricul Moszkowski nu întreprinde în mica sa lucrare, scrisă într-un mod amuzant, cu nimic mai puțin decât încercarea de a-l dezbrăca aproape complet pe Socrate de demnitatea lui de filosof. Titlul «Socrate idiotul» este avut textual în vedere. Și nu vom greși în a presupune că de această carte vor mai fi legate dezbateri științifice.”

Prima reacție pe care o are omul când ia la cunoștință așa ceva, este să spună: Ce este atât de ciudat în faptul că vine cineva ca Alexander Moszkowski care vrea să furnizeze dovada că Socrate era un idiot? Acesta este primul lucru pe care îl simt oamenii. Dar aceasta este o simțire de compromis, care nu provine dintr-o gândire limpede, pătrunzătoare, care nu decurge dintr-o confruntare a adevăratei realități.

Vreau să compar aceasta și cu altceva. Există în ziua de azi deja cărți scrise din punct de vedere psihiatric despre viața lui Iisus²⁰. În acestea, tot ce a făcut Iisus este cercetat din punctul de vedere al psihiatriei actuale și comparat cu tot felul de acțiuni maladive, fiind apoi dovedit de către psihiatrul modern pe baza Evangheliilor, că Iisus trebuie să fi fost un om bolnav, un epileptic, că toate Evangheliile pot fi înțelese numai din punctul de vedere al sfântului apostol Pavel, și așa mai departe. Există relatări detaliate despre această chestiune.

Este iarăși lesne să treci cu inima ușoară peste aceste lucruri. Dar treaba este mai adâncă. Dacă vă situați pe deplin în punctul de vedere al psihiatriei actuale, dacă acceptați acest punct de vedere al psihiatriei actuale, așa cum este el recunoscut oficial, atunci, dacă reflectați asupra vieții lui Iisus veți ajunge la același rezultat ca autorii acestor cărți. Nu puteți gândi altfel, căci atunci ați fi falși, atunci nu ați fi psihiatri moderni în adevăratul sens al cuvântului. Și dumneavoastră nu sunteți psihiatri moderni în adevăratul sens al cuvântului conform concepției lui Alexander Moszkowski dacă nu gândiți că Socrate a fost un idiot. Și Moszkowski se deosebește de aceia care sunt și ei adepți ai acestei terorii dar nu îl consideră pe Socrate idiot, numai prin aceea că ceilalți sunt nesinceri, pe când el este cinstit; el nu face nici un compromis. Căci nu este nicio posibilitate să fi cinstit, să te situezi pe punctul de vedere al concepției lui Alexander Moszkowski despre lume și să nu-l privești pe Socrate ca pe un idiot. Dacă le vrei pe

amândouă, dacă vrei să fii în același timp adept al concepției natural-științifice moderne despre lume și totuși să îi recunoști valoarea lui Socrate, fără să-l privești ca pe un idiot, atunci ești necinstit. Tot așa ești necinstit dacă ești psihiatru modern și admiți viața lui Iisus. Dar omul modern nu vrea să ajungă până la acest punct de vedere clar; căci atunci ar trebui să-și pună problema cu totul altfel. Atunci el ar trebui să-și spună: Ei bine, eu nu-l consider pe Socrate drept un idiot, am învățat să-l cunosc mai bine, dar aceasta cere de la mine și să resping o concepție despre lume cum este cea a lui Moszkowski; iar eu văd în Iisus pe cel mai mare purtător de idei care luat vreodată contact cu viața pământească; aceasta însă necesită ca eu să resping psihiatria modernă, nu îmi îngăduie să o admit!

Despre aceasta este vorba: despre o gândire limpede, conformă cu adevărul, care nu încheie obișnuitele compromisuri putrede, care sunt în viață, dar care pot fi îndepărtate din viață numai dacă le putem cuprinde în adevăr. Este ușor să te gândești sau să fii indignat atunci când trebuie să recunoști dovada lui Moszkowski, conform căreia Socrate este un idiot. Dar este corect, atunci când tragi concluziile concepției moderne despre lume, că ea din punctul ei de vedere îl vede pe Socrate un idiot. Dar oamenii nu vor să tragă astfel de concluzii: așa ceva precum respingerea concepției moderne despre lume. Căci atunci ar putea ajunge într-o situație și mai neplăcută: Ar trebui atunci să faci compromisuri și probabil să realizeze că Socrate nu era idiot; dar dacă atunci ar ajunge la aceea că Moszkowski este un idiot? El nu este un om prea puternic, dar dacă ar intra în discuție alți oameni, care sunt mai puternici, s-ar putea întâmpla tot felul de lucruri, și cu mult mai rele!

Da, pentru a pătrunde în lumea spirituală este necesară gândirea conformă cu realitatea. Aceasta necesită pe de altă parte ca oamenii să-și pună limpede dinaintea ochilor cum sunt lucrurile. Gândurile sunt realități, iar gândurile neadevărate sunt realități rele, obstructive, distrugătoare. Nu ajută la nimic dacă ne așternem ceață asupra faptului că noi înșine suntem necinstiți prin aceea că acceptăm ca valabilă pe lângă concepția despre lume a lui Moszkowski și pe aceea a lui Socrate. Căci atunci este un gând neadevărat dacă le postăm pe amândouă una lângă alta în sufletul nostru, așa cum face omul modern. Devenim cinstiți numai atunci când ne aducem înaintea ochilor faptul

că ori ne situăm pe punctul de vedere al mecanismului pur natural-științific ca Moszkowski, și atunci trebuie să-l privim pe Socrate ca idiot; atunci suntem cinstiți; ori știm altfel, știm că Socrate nu era idiot și atunci trebuie să ne devină foarte clar cât de puternic trebuie respins celălalt. A fi cinstit este un ideal pe care ar trebui să și-l pună în față sufletul omului actual. Căci gândurile sunt realități. Iar gândurile adevărate sunt realități salutare. Iar gândurile neadevărate, oricât de mult ar fi acoperite cu mantia toleranței în privința propriei lor esențe, gândurile neadevărate instalate în interiorul omului sunt realități, care duc înapoi Lumea și omenirea.

CONFERINȚA a V-a

Berlin, 12 martie 1918

Am încercat ca referitor la sufletele omenești care au trecut deja prin poarta morții, să cercetăm relațiile care există între lumea în care trăiește omul între naștere și moarte și acea lume în care el trăiește între moarte și o nouă naștere. Vrem să încercăm să considerăm aceste relații din cele mai diferite puncte de vedere.

În decursul timpului, atunci când omenirea se va apropia cognitiv de lumea spirituală – așa cum va fi nevoită în mod inevitabil să o facă, pentru a-și împlini sarcina omenirii în timpurile următoare – ea se va convinge că o cunoaștere veritabilă, exhaustivă a lumii și a raporturilor ei cu omul trece cu mult dincolo de ceea ce poate fi cercetat prin știința fizic-sensibilă și prin rațiunea de care este legată această știință. Omul cunoaște oarecum doar o parte foarte mică a lumii adevărate – adică lumea activă, înăuntrul căreia și el însuși este activ –, dacă se referă numai la ceea ce este perceptibil prin simțuri și care poate fi determinat prin rațiunea înlănțuită de simțuri. Eu am indicat în decursul conferințelor cum omul își poate oarecum rafina observațiile, cum le poate extinde asupra unor lucruri care există în viață, dar cărora de fapt nu li se dă atenție în viață din motivul că omul are în vedere numai ceea ce se petrece în timpul vieții sale de veghe de dimineața până seara, și nu ia în considerare ceea ce s-ar fi putut întâmpla, de la care noi am fost într-un anumit sens împiedicați să se întâmple. Pentru a vă da câteva noțiuni, cel puțin provizorii, despre aceste lucruri care întâi trebuie mai mult simțite decât gândite, eu am indicat ¹ că este nevoie doar să reflectați cum, de exemplu, ați fi putut fi împiedicați să ieșiți din casă la ora pentru care v-ați pregătit, prin aceea că a venit cineva în vizită. Se poate ca cineva să-și fi propus să iasă din casă la ora 11 înainte de amiază, dar a putut să plece abia cu o jumătate de oră mai târziu. Imaginați-vă numai cum în anumite circumstanțe – desigur că numai în anumite circumstanțe – ziua ar fi decurs totuși cu totul altfel dacă ar fi ieșit la ora propusă, cum omului i s-ar fi putut întâmpla altceva în acea jumătate de oră pe care a pierdut-o, că el de fapt a scăpat și nu a mai pățit deloc acel lucru. Reflectați la câte evenimente de acest fel sau asemănătoare îl ating pe om în decursul zilei și veți

dobândi o idee despre tot ce s-ar fi putut întâmpla. Atunci veți putea compara – în simțire – această idee a tot ceea ce s-ar fi putut întâmpla, cu ceea ce s-a întâmplat realmente de dimineața până seara, conform corelației dintre cauză și efect.

Pentru a vă face o idee cu adevărat limpede despre astfel de lucruri, este bine să le comparați cu lucruri similare din natură; căci în natură se petrec într-un anumit mod lucruri care trebuie să fie judecate în mod similar. V-am spus adesea² să dați o clipă atenție faptului cum, de exemplu, în natură încontinuu se pierd în număr mare forțe generative. Gândiți-vă numai cât din marile cantități ouă de hering depuse de-a lungul unui an devin heringi, și cât din ele se pierd. Extindeți această idee asupra întregii vieți. Încercați să vă reprezentați câți dintre germenii pregătiți pentru viață în decursul lumii, nu ajung să se dezvolte, cât de mulți sunt în decursul lumii cei care se împotmolesc, care nu pot ajunge la dezvoltare, câtă viață încolțită, lăstărită și nedezvoltată pe deplin există. Dar să nu credeți deloc că aceștia nu ar ține și ei de realitate. Ei fac parte din realitate la fel ca aceia care ajung la deplina lor dezvoltare, numai că ei nu ajung până la un anumit punct, ci iau un alt curs, exact la fel cum propriile noastre procese de viață iau un alt curs atunci când, după cum am indicat, suntem reținuți prin ceva să facem un lucru; unele sunt procese ale vieții; celelalte sunt procese ale naturii care sunt împiedicate, și fiind împiedicate continuă apoi într-un alt mod. Putem extinde mult mai departe astfel de lucruri.

Întrebați-vă acum dacă nu este foarte asemănător cu aceste două exemple un altul, care se ridică întrebător și foarte enigmatic în viața omenească. Știm că durata de viață normală a unui om este 70 până la 90 de ani. Știm însă și că marea majoritate a oamenilor mor mult mai devreme, și vedem de aici că oamenii nu ating desăvârșirea vieții. Așa cum în natură germenii sunt reținuți pe o anumită treaptă și nu ajung la deplina maturitate, tot așa nu ajung nici procesele vitale ale omului la deplina maturitate. Tot așa, vedem de asemenea cum nici acțiunile noastre nu ajung la maturitate deplină, din motivele tocmai indicate. Toate acestea ne fac atenți la faptul că oarecum între rândurile vieții sunt o mulțime de lucruri pe care oamenii nu le iau în seamă, care într-un fel, în loc să treacă în tărâmul în care pot deveni perceptibile senzorial, rămân împotmolite în domeniile spirituale.

Dacă nu priviți așa ceva doar ca o fantezie, ci chibzuiți cu adevărat rodnic, veți găsi deja trecerea, chiar dacă nu la o dovadă pe deplin valabilă, totuși la reprezentarea a ceva foarte semnificativ. Atunci când în viața obișnuită acționăm ca oameni, procedăm la modul că ne chibzuim acțiunile noastre, faptele noastre, impulsurile noastre de voință. Chibzuim ce trebuie să facem și executăm apoi cele la care am chibzuit. Dar viața nu se desfășoară numai la modul că noi ne propunem acțiuni și apoi le executăm, ci se desfășoară așa încât în viață există ceva care foarte adesea ne iese în cale ca o sumă de coincidențe, care ne apar ca lipsite de reguli, ca și fiind corelate accidental, întâmplător, și pe care noi îl desemnăm prin cuvântul „destinul nostru”. Destinul este, pentru omul gânditor materialist, tocmai ceea ce se compune din evenimentele care, după cum spune el, „i se întâmplă” zi de zi. Desigur că mulți oameni presimt că în acest destin există un anume plan. Dar, de la prinderea ideii existenței unui asemenea plan al destinului până la adevărata pătrundere cu privirea a ceea ce se petrece de fapt, de regulă omul nu ajunge pentru că, deși ceea ce am eu acum în vedere este ceva foarte semnificativ, omul nu le ia în seamă în viață. În prezent, așa-numita psihologie analitică, psihanaliza, ajunge la multe lucruri care bat în ziua de azi la poarta omenirii. Numai că reprezentanții acestei psihologii analitice se apropie de lucruri cu mijloace de cunoaștere insuficiente. – Eu am atras adesea atenția în cercul prietenilor noștri asupra unui exemplu paradoxal³ pe care psihanaliștii îl folosesc acum continuu, deoarece la începutul psihanalizei oamenii s-au ciocnit de faptul că există tot felul de aspecte spirituale în viață, despre care oamenii obișnuiți nu au nici o idee. Vrem să aducem încă o dată acest exemplu paradoxal în fața sufletelor, chiar dacă unii dintre dumneavoastră îl cunosc deja.

O doamnă este invitată la o serată și ea participă la această serată, care era organizată din motivul că stăpâna casei unde are loc reuniunea va pleca în acea seară într-o călătorie. Ea trebuie să plece la băi, întrucât este bolnavă. Reuniunea se desfășoară în mod ireproșabil. Stăpâna casei pleacă înspre localitatea ei balneară și musafirii pornesc, ca să spunem așa, odată cu ea, și pleacă de acolo. Un grup de astfel de invitați se află pe stradă. Și în timp ce mergeau ei așa, vine o trăsură de după colț. Accentuez: o trăsură, nu o mașină. Această trăsură venea val-vârtej pe stradă. Una dintre doamne se separă de restul grupului.

Și în timp ce ceilalți oameni din grup, care mergeau împreună cu ea, se feresc de trăsură, ea are ideea ciudată să alerge înaintea cailor trăsurii; ea continuă să alerge pe stradă, caii în spatele ei și ea mai în față, până îi vine gândul că ar trebui să facă totuși ceva pentru a se salva din această situație. Ea ajunge, alergând în fața cailor trăsurii, pe un pod care trece peste un râu, și se gândește că dacă se aruncă în apă, scapă de cai. Dar celelalte persoane din grup, după cum vă puteți imagina, au alergat după ea și reușesc să o prindă în ultima clipă. Și rezultă situația că ea este adusă înapoi în casa pe care tocmai a părăsit-o, și este luată acolo înăuntru. Frumos, stăpâna casei este plecată; ea este primită acolo și acum se află în situația de a continua o relație cu stăpânul casei, relație care s-a înfiripat cândva la o petrecere comună.

Acum, psihanalistul caută regiuni ascunse ale sufletului. El găsește că această doamnă a avut cândva, pe când era copil, oarece experiențe cu caii, că acele trăiri au urcat acum la suprafață din inconștient, ș.a.m.d. Dar cine cunoaște viața sufletească a oamenilor, nu va putea fi de acord cu toate aceste fleacuri ale psihanalizei; căci chiar dacă există asemenea regiuni tănuite ale sufletului și altele asemănătoare – ceea ce nu este deloc de contestat –, ele sunt doar pregătitoare ale celor despre care este vorba, și nu cele despre care este vorba în realitate. În realitate, este vorba despre faptul că omul – așadar și această doamnă, despre care este vorba aici – are o conștiință subliminală care, în anumite circumstanțe, este cu mult mai vicleană și mai rafinată decât conștiința de sus*. În conștientul de sus acea doamnă, după cum va gândi majoritatea dintre dumneavoastră, s-a comportat destul de neîndemânatic, dar în subconștientul ei gândea Ceva cu mult mai viclean decât ceea ce era gândit în conștient. În subconștient, Ceva-ul gândea: Astă-seară, stăpâna casei e plecată; eu trebuie să văd în vreun fel cum pot ajunge împreună cu bărbatul; trebuie să fac ceva, trebuie să folosesc în acest sens prima ocazie. Subconștientul este chiar puțin profetic, el presimte ceea ce se va întâmpla dacă femeia aleargă înaintea cailor. Toate acestea pot fi organizate în modul cel mai rafinat de către subconștient. Conștientul de sus nu este atât de viclean,

* În germană *das Bewußtsein* = conștiința, conștientul; *das Unterbewußtsein* = conștiința de jos, subconștientul, și comparativ termenul folosit de R. Steiner aici pentru conștiința clară, conștiința diurnă obișnuită, *das Oberbewußtsein* = conștiința de sus, conștientul de sus (n.tr).

subconștientul are însă această șiretenie, care sporește în mod deosebit prin faptul că se adaugă un anumit dar al profeției. Menționez acest exemplu din motivul că nu este decât un caz particular a ceea ce există la toată lumea. Orice om poartă în sine ceva care este mult mai cuprinzător și mult mai intens în cele mai diverse direcții, decât conștiința sa obișnuită. Da, dacă omul ar ști tot ceea ce știe el cu adevărat în subconștientul său: în plus ar fi teribil de deștept și de rafinat și ar ști să născocească imens de multe.

Acum, se poate pune întrebarea: Este oare ceea ce trăiește acolo în subconștientul omului, de fapt, cu totul inactiv? Pentru acela care știe să observe spiritual lumea, acesta nu este deloc inactiv. Dimpotrivă, el este încontinuu activ, este într-adevăr încontinuu activ. Ceea ce la această doamnă – și în cazuri similare chestiunea iese la iveală numai în mod anormal sub influența unor evenimente deosebite, poftă și înclinații – dar ceea ce la această doamnă a ieșit la iveală o dată în mod deosebit, există mereu la om într-o anumită regiune; îl însoțește de-a lungul întregii sale vieți de veghe. Cum așa? Faptul că la această doamnă – funcție de împrejurări ar putea fi și un domn – a ieșit la vedere o dată în modul acesta, provine numai de acolo că această știință subconștientă pe care o are omul de la viață, uneori sare peste cal. Aceasta se întâmplă și la conștiința obișnuită, ca omul să facă o dată ceva deosebit, care de fapt iese din obișnuințele vieții obișnuite, care este o dată un caz de excepție în viață. Dar aici, în acest caz pe care l-am discutat, doar a ieșit în afară ceva deosebit care este mereu activ în om. – *Cum* este activ?

Ceea ce noi numim destin, este un lucru de-a dreptul complicat. Destinul nostru pare să se apropie de noi în așa fel încât evenimentele sale ne lovesc, ni se întâmplă. Să luăm acum un caz eclatant de destin, un caz pe care mulți oameni îl cunosc. Să presupunem că cineva cunoaște un alt om, care devine apoi în viață prietenul său, soția sau soțul său, sau ceva de acest gen. Aceasta este interpretată de către conștiința de sus obișnuită că ni s-a întâmplat, că noi înșine nu am făcut absolut nimic pentru ca respectivul om să intre în sfera noastră de viață. Dar acesta nu este adevărul. Dimpotrivă, altul este adevărul.

Cu acea forță care odihnește în subconștient și pe care tocmai am indicat-o, noi, începând din momentul în care am intrat prin naștere în existență, și încă mai mult de când am început să ne spunem „eu”, ne

așternem calea vieții așa încât într-un anumit moment să intersecteze calea celuilalt. Numai că oamenii nu sunt atenți la lucrurile remarcabile care ar rezulta dacă ar urmări desfășurarea unei anume căi a vieții, cum ar fi cea a unui om care la un moment dat s-a logodit. Dacă i-am urmări viața, așa cum s-a desfășurat ea prin copilărie și tinerețe, de la un loc la altul, până când acel om a ajuns să se logodească cu cealaltă persoană, atunci am găsi mult sens în parcursul acesteia. Atunci am găsi că omul respectiv nu a ajuns acolo pur și simplu prin faptul că i s-a întâmplat așa, ci prin aceea că el însuși s-a deplasat cu foarte mult sens până când l-a găsit pe celălalt. Întreaga viață este străbătută de o astfel de căutare, întregul destin este o astfel de căutare. Cu toate acestea trebuie să ne reprezentăm că această căutare nu se derulează ca acțiunea izvorâtă din chibzuința obișnuită. Aceasta din urmă se petrece liniar; acțiunea din subconștient se petrece intens și în mod personal. Dar atunci este ea ceva care se petrece plin de sens în subconștientul omului. Nu este deloc corect când se vorbește despre „inconștient”, ar trebui să se spună „supraconștient” sau „subconștient”, căci este inconștient doar pentru conștiența obișnuită. În cazul acelei doamne care a aranjat lucrurile cu atâta rafinament pentru a se reîntoarce în casa respectivului bărbat, subconștientul este pentru sine mult mai conștient decât este doamna însăși în supraconștientul ei. Și tot așa este și pentru ceea ce ne conduce în viață în așa fel încât destinul nostru să fie o anumită țesătură care ne conduce și care este foarte, foarte conștient. Împotriva acestui lucru nu este un argument faptul că adesea omul este atât de puțin de acord cu destinul său. Dacă ar cuprinde cu privirea toți factorii, ar găsi că ar putea foarte bine să fie de acord. Tocmai deoarece conștientul de sus nu este atât de viclean ca subconștientul, el judecă incorect faptele acestuia și își spune: „Mi s-a întâmplat ceva antipatic” – în timp ce în realitate omul a căutat dintr-o chibzuire profundă ceea ce în conștientul de sus consideră drept antipatic. O cunoaștere a corelațiilor mai profunde l-ar aduce să vadă că cineva mai înțelept caută lucrurile care devin apoi destin. Pe ce se bazează toate acestea?

Acestea se bazează – atunci când vorbești despre astfel de lucruri pentru care limbajul obișnuit nu are cuvinte potrivite, poți desigur vorbi întotdeauna doar comparativ, dar comparațiile au în vedere realități –, se bazează pe faptul că obișnuita noastră conștiență care ține

de cap, în privința căreia unii oameni își închipuie multe, este, ca să spun așa, o sită. Este o comparație, dar o comparație valabilă, care indică o realitate. Conștiința noastră care ține de cap este o sită. Atunci când torni apă într-o sită, ea curge prin sită, nu umple sita. Aceste lucruri care sunt gândite și chibzuite în subconștient și se exprimă apoi în țesătura destinului, trec prin conștientul nostru care ține de cap ca printr-o sită. Acesta este motivul pentru care noi nu știm nimic despre ele în conștientul nostru de sus. Conștientul din cap le lasă să treacă, ca printr-o sită, dar omul din subconștient nu le lasă să treacă. Numai pentru că ele trec prin conștientul de sus ca printr-o sită nu știe el nimic despre ele; dar ele sunt totuși reținute în om.

Dacă vreodată științele naturii se vor practica într-un mod cu adevărat rațional, atunci oamenii se vor întreba: Cum se prezintă aceste lucruri la animal, și cum la om? La animal, aceste trăiri sunt așa că ele trec în întregime prin animal, acolo întregul animal este o sită. La om, ce-i drept, ele nu sunt reținute în cap, dar sunt totuși reținute de către omul întreg. Omul nu le gândește în condițiile obișnuite numai din cauză că în viața obișnuită gândește doar capul și nu omul întreg. Numai atunci când, de exemplu, intervine isteria, care constă în aceea că și alte părți ale omului încep să gândească – ceea ce poate interveni în condiții malade, dar în general nu ar trebui să intervină –, atunci apar asemenea cazuri de excepție, în care omul participă cu gândirea la ceea ce se desfășoară în conformitate cu destinul, cazuri în care omul, cum s-ar spune, „își face destinul” – ca acea doamnă care și-a „făcut” destinul. Așadar omul reține, totuși, lucrurile, și de aici rezultă ceva extrem de remarcabil. Dar de ce trec ele prin întregul animal, iar la om sunt reținute?

Aceasta este așa din motivul că animalul nu are mâini, adică, membrele sunt mereu legate cu pământul – sunt picioare, sau sunt aripi – ceea ce face ca procesul să fie diferit. Dar faptul că omul a transformat acele membre care la animal sunt picioare, face ca brațele și mâinile sale să fie intercalate în organismul său în așa fel încât el reține în sine gândurile sale, în destinul său. Numai că omul nu poate gândi cu mâinile, el poate numai să-și rețină destinul cu ele; de aceea omului îi scapă din vedere destinul său. Mâinile sunt organe ale gândirii exact așa cum este și partea eterică a capului. Partea eterică a capului face în gândire ceva foarte asemănător cu ceea ce face omul în

viață cu mâinile sale: Cu mâinile, omul face să se oprească în sine curentul de acțiuni care îi străbat destinul. Pentru om, lucrurile sunt organizate astfel încât numai activitățile raționale grosiere ale mâinilor și brațelor ajung să se exprime. Orice om știe că are în mâini, în special în vârfurile degetelor, un fler deosebit, dar acest fler reprezintă ceea ce este cel mai grosier în această privință. Căci aici este vorba de ceva foarte fin: este o gândire foarte firavă, care abia licărește, ceea ce dezvoltă oamenii aici și pot exprima în activități artistice; dar mâinile sunt de fapt intercalate în așa fel în organismul general al omului, încât ele sunt organul de gândire pentru destin. În ciclul evolutiv actual, omul încă nu învață să gândească cu mâinile. Dacă ar învăța să o facă, dacă ar cunoaște tainele mâinilor, aceasta ar fi totodată o introducere în cunoașterea legilor fundamentale ale interdependențelor în termeni de destin.

Acest lucru poate apare ca fiind foarte ciudat, dar așa este. Avem aici unul din punctele în care știința spirituală spune pe de o parte: În mâini, care dezvoltă o gândire subconștientă, este gândit destinul. – Științele naturii în ziua de azi încă nu dau atenție acestui aspect. Este de la sine înțeles că atunci ele când consideră organizația omenească numai în mod foarte grosier, trebuie să ajungă să spună: Omul este un animal mai desăvârșit. – El este, într-adevăr, acest lucru. Dar în ceea ce nu se ia în considerare în treaba asta se află tocmai deosebirea care este esențială dintre om și animal. Gândiți-vă numai: Cum este capul la animal? La animal, capul se află direct deasupra Pământului. La om capul este așezat în așa fel încât ceea ce poartă Pământul în cazul animalului, este purtat de omul însuși; verticala coborâtă din centrul de greutate al capului trece prin organismul uman, înainte de a atinge Pământul; sau, dacă e să mă exprim grosier: trece prin diafragmă. Omul se raportează la sine însuși așa cum se raportează animalul la Pământ. Dacă ducem verticala din centrul de greutate al capului animalului, aceasta va cădea direct pe Pământ, fără să treacă prin diafragmă și prin organism. Orientarea organismului față de întregul Cosmos este esențialul la om și de această orientare este legat faptul că brațele și mâinile sale sunt organizate altfel decât membrele corespunzătoare lor de la animal. Aici vor lucra științele naturii, din direcția lor, în viitor; ele se vor întreba cândva: Cum este corelat, de fapt, omul cu dinamica Universului, cu raporturile de forțe ale

Universului, astfel încât omul nu este un patruped sub influența Cosmosului, ci o ființă cu două mâini? Această situație este organizată în el din Cosmos! Iar el lucrează din partea opusă înspre aceasta, în timp ce este organizat de Cosmos astfel încât verticala centrului de greutate al capului său cade în sine însuși, iar el devine propriul său Pământ. Organizându-și mâinile și brațele într-un mod special, el trăiește înspre direcția acesta și prin faptul că mâinile, pe partea lor, pot apuca destinul – tot așa cum organizarea capului omenesc este de asemenea corelată cu poziția verticală a omului. Omul are creierul său mai desăvârșit datorită faptului că verticala centrului de greutate al capului trece prin el și nu cade direct pe Pământ. În Univers sunt pretutindeni forțe, și dacă ceva este orientat altfel, atunci masa este altfel repartizată. Acest lucru este de acceptat pentru natura anorganică, dar la om încă nu poate fi observat în ziua de azi. De aceea nu se descoperă cum materialul lucrează în om din partea opusă înspre spiritual, cum în el peste tot spiritualul acționează, întrețese în material.

Acesta este o latură. Acum putem spune: Îl avem în vedere pe om, așa cum se sprijină el pe propria sa diafragmă; aici înăuntru, atunci când de jos în sus până la diafragmă, gândim cu subconștientul, noi stăm cu înțelegerea destinului așa cum altfel stăm numai cu înțelegerea acțiunilor deliberate. Dar omul se mai încadrează și în alt mod de viață. Noi am văzut, atunci când nu am considerat doar unilateral capul lui, ci întreg organismul, că el își determină, își cunoaște destinul, cumpănindu-și-l, dar cumpănindu-și-l subconștient.

Dar mai este și altceva în viața omului. Noi înfăptuim acțiuni. Aceste acțiuni ne cauzează în viață o anumită satisfacție sau insatisfacție. Gândiți-vă numai: Ați făcut o binefacere cuiva, ceea ce v-a conferit o satisfacție; sau a trebuit să întreprindeți ceva, care constituie o apărare de ceva, iar aceasta este legată de insatisfacție, ș.a.m.d. Așadar aveți diferite lucruri pe care le efectuează omul în acțiunile sale din viață. Da, noi nu ne înfăptuim numai acțiunile, resimțind în această privință satisfacție sau insatisfacție conștiente. Putem vedea cel mai bine acest lucru atunci când cercetăm spiritual-științific acțiunile ce intervin mai puțin adânc în viață, acțiuni care nu trebuie neapărat să aibă însemnătate morală, ca de exemplu atunci când tăiem lemne. Este o acțiune ceea ce săvârșim în timp ce tăiem

lemn; ea ne cauzează oboseală. În privința oboselii, oamenii au tot felul de gânduri. Dumneavoastră știți din ultima conferință publică ⁴ faptul că oamenii își imaginează că ar adormi de oboseală, că oboseala ar fi cauza adormirii. Despre oboseală e drept că fiecare știe că apare ca fenomen însoțitor al unor astfel de acțiuni cum este de exemplu tăierea lemnului. Dar această oboseală este de o însemnătate profundă, dacă o cercetăm spiritual-științific. Oboseala de fapt nu este deloc ceea ce ne pare a fi. Noi o trăim drept ceea ce numim noi oboseală, dar ea este cu totul altceva. Vă puteți imagina ușor că oboseala care apare la astfel de acțiuni – acțiunile care pătrund mai mult în viața morală sau intelectuală sunt în această privință mai subtile, la ele nu devine întotdeauna vizibil clar, ca atunci când considerăm acțiuni elementare precum de exemplu tăierea lemnului – , că această oboseală este un proces dihotomic. Mai întâi trebuie să folosim forțe de viață de încolțire, lăstărire, care sunt legate de creșterea noastră, apoi însă am consumat aceste forțe și în organismul nostru are loc un proces de degradare. Acest proces de descompunere este trăit ca oboseală. Dar această oboseală este în realitate o amorțire, o narcoză, a cărei semnificație mai profundă noi o trăim în realitate drept cu totul altceva decât ca pe o consecință – în acest caz, a tăierii lemnului. Oboseala este, pentru viața obișnuită, numai o amorțire. Dar ce trăim în realitate?

Desigur că acest lucru poate fi spus numai dintr-o adevărată cercetare spiritual-științifică. Atunci când suntem obosiți după tăierea lemnului, se arată în acele locuri pe care noi le cunoaștem drept locuri ale organismului spiritual al omului, și care se numesc flori de lotus ⁵ – mai multe amănunte în această privință găsiți în cartea ***Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*** – o veritabilă radiație a uneia dintre aceste flori de lotus. Acolo este un rezultat, reușita acțiunii lui; aceasta nu îi ajunge omului în conștiință. Această reușită spirituală nu îi devine conștientă. Ceea ce îi ajunge în conștiință este ceea ce îl amorțește, pentru ca el să nu perceapă în sine ceea ce este acolo ca reușită spirituală. Căci ceea ce radiază acolo de fapt este cu adevărat ceva spiritual. Și îl înțelegem și mai bine dacă, pentru a cuprinde cu privirea spiritualitatea acestei radiații, considerăm o acțiune expusă aprecierii morale. Să presupunem că nu am tăiat pur și simplu lemne, ci am făcut ceva care se supune unei

aprecieri morale. O astfel de apreciere morală este de obicei luată în vedere numai pentru viața foarte îngust delimitată. Dar ea mai are și o altă însemnătate. Tot ce face omul are o valoare în întregul mers evolutiv al omenirii. Și acțiunea izolată are o valoare în întregul mers evolutiv al omenirii. Această evaluare, cât de valoroasă este o acțiune în acest mers evolutiv, este la fel de puțin tălmăcită de om în conștiința obișnuită, pe cât de puțin își tălmăcește el prin cap acțiunile destinului. Dar el nu lasă această apreciere să treacă prin ființa lui ca printr-o sită, ci ca pe o radiere și o radiază în afară prin florile de lotus. Omul se îndeletnicește neconștient, subconștient, cu evaluarea fiecăreia din acțiunile sale. Poți fi o ființă angelică și să faci bine tuturor oamenilor: judeci în subconștient valoarea acestor moduri de a acționa pentru evoluția generală a omenirii, și anume foarte obiectiv, ceea ce de multe ori iese foarte diferit decât s-ar crede în conștiința de sus. Sau poți fi un hoț, dar, în timp ce comiți acțiuni de furt, judeci acest lucru în mod absolut obiectiv, după valoarea lor în cadrul întregului proces al evoluției omenirii. Și acest lucru îl iradiați în mod inevitabil din dumneavoastră prin florile de lotus. Așa cum judecățile noastre în privința destinului, care trec prin cap ca printr-o sită, sunt reținute de brațele și mâinile noastre, tot așa sunt conduse de noi cu ajutorul organizației florilor noastre de lotus astrale, judecățile noastre pe care noi le formulăm asupra acțiunilor noastre, și anume și asupra acțiunilor gândurilor noastre; ele sunt radiate ca o strălucire prin organizația florilor noastre de lotus, ies afară din noi. Și această strălucire merge foarte departe. Ea trece în timp, nu rămâne în spațiu. De aceea este atât de greu să vă reprezentați florile de lotus, pentru că ele încontinuu se mișcă și încontinuu fac trecerea în timp. Aici devine spațiul într-adevăr timp. Omul își proiectează o lumină în fața sa, dar în așa fel încât această lumină trece în timp, devine strălucire continuă, care trece cu mult dincolo de moarte. De-a lungul întregii noastre vieți judecă în noi cineva, în subconștient. La fel cum cineva gândește în noi destinul nostru, tot așa judecă cineva toate acțiunile noastre, și această judecată noi o radiem în afară ca o strălucire.

Aceasta iarăși, pentru că este o acțiune imaginativă, este desigur exprimată în imagini, dar această exprimare în imagini corespunde unei realități. Viața este așa ca și cum dintr-un proiector ar radia până în depărtare un flux de lumină. Numai că trebuie să ni-l reprezentăm

nu spațial, ci în timp. Dumneavoastră ați făcut, de exemplu, ceva la vârsta de 40 de ani; viața dumneavoastră se desfășoară mai departe, treceți de vârsta de 50 de ani, de 60 de ani, apoi prin moarte și mai departe în existența pe care o petreceți între moarte și noua naștere. Și în timp ce parcurgeți această existență, dumneavoastră vă aclimatizați pas cu pas în ceea ce ați radiat dumneavoastră neconținut în această existență, prin florile dumneavoastră de lotus, în timpul vieții dumneavoastră pământești. Dumneavoastră întâlniți tot ceea ce ați radiat în viitor. Aceasta este cumva, pentru a exprima lucrurile tot imaginativ, ca și cum cu un proiector ați produce o lumină care luminează până departe, și v-ați deplasa apoi de-a lungul acestui fascicul și v-ați spune: Acesta este radiat în afară, și eu întâlnesc totul din nou. Numai că aceasta este judecata asupra faptelor dumneavoastră, pe care o întâlniți astfel în viața dintre moarte și noua naștere. În această privință omul nu este o sită, sau, dacă vreți, el este o sită în sensul că lasă să treacă ceea ce creează el însuși în mod subconștient.

Așadar iarăși există ceva în om, ceva care este un continuu critic – dacă e să nu folosim cuvântul în sens filistin – al propriilor sale fapte și care este proiectat de el în propriul său viitor. Putem apropia și aici, dacă vrem, aspectele natural-științifice. Prin faptul că omul este clădit vertical și deci la rândul său în aparatul său de conștientă obișnuit se sprijină pe sine ca pe propriul său Pământ, prin aceasta, la locul florilor de lotus este oprit ceea ce iese afară, emană de la călătoria sa pe Pământ în sensul cel mai larg al cuvântului. Acolo este oprit, refractat sub unghi drept și trimis afară, în viață.

Vedem așadar: Ceea ce de obicei este descris numai cu expresia generală de „inconștient”, se încadrează în viața omenească într-un mod complicat, dar care poate fi cuprins cu privirea. Tocmai prin faptul că omul prin diafragma se închide față de ceea ce se află dedesubt, este el atașat cu subconștientul său la corelațiile sale de destin.

La animal nu intră în considerare această iradiere prin florile de lotus. De ce? Aceasta este iarăși corelată cu orientarea animalului în Univers. Prin faptul că omul și-a poziționat vertical coloana vertebrală, în unghi drept față de cea a animalului, el dezvoltă în special ceea ce la animal nu se poate deloc dezvolta, întrucât coloana vertebrală a

acestuia stă orizontal, și nu vertical. Din această cauză animalul nu poate avea nici un „critic” alături de sine, și nici nu poate trimite în viitor judecăți asupra acțiunilor întreprinse în viața animală. Vor ieși multe la iveală dacă științele naturii se vor strădui să nu rămână la judecata trivială de a compara membrele animalului în structurile și formele lor cu membrele omului, sau la a compara capul animalului cu cel al omului. Este drept că omul are un creier mai desăvârșit decât cel animalului, dar altfel, la urma-urmelor, capul omenesc nu este așa diferit de capul animal, și de aceea a și putut teoria materialistă să anexeze cu ușurință omul la regnul animal. Dar ceea ce îl deosebește pe om de animal este orientarea sa în Univers. Dacă acest aspect va fi cândva studiat, atunci se va ajunge și din punct de vedere natural-științific la cu totul altceva. Și aici știința spirituală va fi dătătoare de direcție, așa cum dă ea direcția și pentru altele, prin faptul că indică anumite procese ale vieții care abia atunci pot fi înțelese cu adevărat, când prin știința spirituală obținem direcția corespunzătoare.

Vedem așadar că omul este organizat așa încât în el se află ceva despre care se poate spune că pe de o parte este mai deștept decât el – de multe ori și mai rafinat – în privința judecării destinului, și că pe de altă parte în el se află de asemenea ceva care este un critic mai obiectiv decât este el însuși în viața sa conștientă. În om există așadar într-un mod complicat, ceea ce poate fi numit un alt om, și aceasta se exprimă în viață. De obicei omul nu privește la acțiunile sale. Criticul din el rămâne subconștient, și devine conștient abia între moarte și noua naștere, atunci când acea strălucire, lumină, despre care v-am vorbit este întâlnită peste tot, pas cu pas. La o considerare rațională, detaliată a vieții putem însă ajunge deja să vedem cum acest critic se comportă totuși diferit în fiecare om.

Comparați între ele două tipuri de oameni care pot fi întâlniți în viață. Unul dintre tipuri este frecvent desemnat drept „își vâra nasul în toate”, „hai-hui”. Există oameni pe care îi poți întâlni peste tot, care nu au niciodată timp, trebuie să fie continuu pe drum, trebuie să-și bage mâinile – sau, cum bine se spune, nasul – peste tot, trebuie să participe peste tot la ce fac alții, ș.a.m.d. Oamenii nu reflectează mai departe în această privință, ei o consideră doar un mod de viață care trebuie să se bazează pe tot felul de lucruri subconștiente. Dar totuși acest lucru este în corelați cu ceva, și anume criticul din această

încarnare, în care omul este un „își vără nasul în toate” are o atitudine specifică. Acești critici au de asemenea individualitatea lor particulară. Oamenii o găsesc după moarte. La un astfel de „își vără nasul în toate” – este foarte bine dacă putem vorbi cu umor despre astfel de lucruri, căci prin faptul că nu lăsăm umorul să se usuce pe deplin atunci când intrăm în știința spirituală, putem depăși acea dispoziție așa dăunătoare științei spirituale; căci această dispoziție este ceva care dăunează foarte mult științei spirituale –, la un astfel de om „își vără nasul în toate” criticul este ca un fel de actor, căruia îi place foarte mult să fie văzut – nu numai de către oameni, așa își închipuie el, ci de tot felul de ființe spirituale –, care își are bucuria în faptul că tot ceea ce mișună în lumea spirituală îl poate vedea întotdeauna atunci când el umblă peste tot. Acest tip hai-hui este în lumea spirituală unul care mișună în toate părțile și vrea să fie văzut, și din acest a-voi-să-fie-văzut, care se transpune într-un impuls inconștient, provine caracterul de „își vără nasul în toate”. – Să abordăm acum caracterul opus. Acesta este omul care înfăptuiește ceea ce îi impune viața, ceea ce îl constrânge viața să facă, ceea ce cere ea de la el. El nu poate fi văzut peste tot, ci acționează și acolo unde nu este văzut, acolo unde viața o cere, ș.a.m.d. La acesta, și criticul are o atitudine deosebită. Aceste lucruri pot fi pătrunse cu privirea dacă sunt considerate spiritual-științific. Aici criticul ia atitudinea caracteristică provenită din credința inconștientă că tot ceea ce face, chiar dacă nu este văzut de spiritele care mișună de jur-împrejur – așa cum și-o dorește tipul hai-hui –, nu este zadarnic, pentru că nicio forță din lume nu este zadarnică, ci își are însemnătatea ei în lume. Această frumoasă credință: Tot ceea ce faci, chiar dacă e să iasă la iveală abia după mii de ani, își va avea cândva importanța sa în întreaga viață a Universului –, această conștiință stă la baza tipului opus celui hai-hui, o anumită liniște în lume, o siguranță care provine din credința pe care tocmai am caracterizat-o.

Vedem de aici cum se luminează viața dacă luăm în vedere faptul că omul în mod real nu are în viață numai legăturile vizibile în exterior în lumea sensibilă, ci că el are cu adevărat legături în viață care se întemeiază pe raportul său cu lumea spirituală.

Eu am făcut aceste expuneri astăzi mai ales din motivul că prin acesta v-am prezentat două elemente existente în entitatea umană: acel

prim element care este astfel corelat cu organizația fizică a omului dintre naștere și moarte încât organizația fizică indică un subconștient, prin aceea că am arătat că brațele și mâinile sunt organe ale gândirii, chiar dacă sunt organe ale gândirii în acel mod neobișnuit, că ele că oferă o bază specială lucrurilor pentru care capul este o sită. Omul este în această privință un vas remarcabil: capul său este sită pentru destin; dar atunci când gândurile care fac destinul se scurg, ele sunt reținute de către brațe și mâini. Celălalt element din om este ceea ce radiază prin florile de lotus și intră în viața dintre moarte și o nouă naștere. – De relația care se stabilește între acești doi curenți din om depind multe lucruri pline de însemnătate. Căci dacă considerați întregul om în acest mod, socotind cu adevărat nivelul diafragmei, atunci îl aveți și în acest caz ca ființă care este despărțită în două: ceva intră în el, stagnează acolo, stagnează prin forța brațelor și mâinilor, dar merge totuși în jos până la nivelul diafragmei. Este ceva care stagnează prin faptul că omul este o ființă verticală, și nu una orizontală ca animalul. Al doilea element din om se manifestă realmente – oricât de ciudat ar suna, dar lumea este plină de enigme – așa încât picioarele se raportează la el precum brațele la celălalt. Acesta are de a face cu Pământul. Căci radiațiile le vedem de fapt ca venind prin Pământ și pătrunzând prin om, dar dirijate prin florile de lotus și radiind în viitor. Sunt doi curenți care îl arată pe om ca fiind o ființă dihotomică. În viața obișnuită, acești doi curenți sunt complet separați unul de celălalt, și pe aceasta se bazează viața. Dacă cei doi curenți s-ar uni în viață, viața nu ar fi așa cum este ea realmente. Dacă ei ar curge împreună, omul nu ar putea dezvolta conștiența de Eu, căci conștiența de Eu se bazează pe faptul că acești doi curenți sunt menținuți separați în viață. Dar, totuși: Ei sunt menținuți separați numai parțial; într-un alt sens anume, ei curg împreună. Realmente este așa: Ceea ce radiază în afară din om pentru a lumina în viața dintre moarte și o nouă naștere, se poate uni – dacă omul o aduce în situația de a se uni – cu celelalte, cu acele radiații care altfel sunt reținute de către brațe, se poate uni în exteriorul omului, înainte ca acele radiații să treacă prin sită. Cei doi curenți, care altfel merg prin trupul său dar nu se reunesc, se pot uni dacă omul îi reține. Această reunire dă posibilitatea întâlnirii omului cu cei decedați, cu aceia care au trecut prin poarta morții.

Cu aceasta, prin caracterizarea acestor doi curenți, am creat astăzi o introducere la ceea ce vrem să discutăm în următoarea conferință despre relațiile omului, pe care le poate avea el de aici cu cei decedați, pentru a considera aceste legături din nou, dintr-un alt punct de vedere.

CONFERINȚA a VI-a

Berlin, 19 martie 1918

Am vorbit cu o săptămână în urmă despre probleme mai intime ale vieții sufletești omenești, despre probleme care sunt adecvate pentru a pregăti reprezentări ce se extind asupra raportului așa-numiților vii, adică a oamenilor care trăiesc în trupul fizic, cu sufletele destrupate, cu acei oameni care trăiesc între moarte și o nouă naștere. Acum se pune problema, atunci când discutăm o astfel de temă, să ne familiarizăm cu anumite idei fundamentale, care ne pot introduce sufletește într-un mod corect, în felul în care ar trebui și poate să se socotească omul înăuntrul unor astfel de relații. Căci de acest fapt, dacă omul care trăiește aici pe Pământ este conștient că se află în vreo relație cu un mort, sau în general cu o entitate sau alta din lumea spirituală, nu depinde absolut deloc realitatea acestei relații. Pentru acela care reflectează asupra acestor lucruri, ceea ce spun eu acum este de la sine înțeles; dar uneori este necesar exact în domeniul spiritual-științific să-ți clarifici bine cele de la sine înțelese.

Omul se află mereu în relație cu lumea spirituală, se află mereu într-o anumită relație și cu acei morți care sunt legați karmic de el. Este așadar cu totul altceva dacă vorbești de realitatea acestei relații sau dacă vorbești despre conștiința mai intensă sau mai atenuată pe care o putem avea despre această relație. Important este însă pentru oricine – chiar și pentru acela care crede că o astfel de conștiință este întru totul departe de el – să afle ce spune o astfel de conștiință; pentru că ea spune de fapt oricărui om adevăruri în lăuntrul cărora el se situează mereu. Exact în privința relației așa-numiților oameni vii cu așa-numiții morți trebuie să ne clarificăm că această relație este într-o anumită privință mai dificil de adus în conștiință decât relația cu alte entități ale lumii spirituale. A căuta să dobândești o conștiință despre entitățile ierarhiilor superioare, ba chiar de a obține anumite revelații despre ierarhiile superioare este relativ mai ușor decât să devii conștient de o relație absolut precisă cu morții, ceea ce înseamnă să devii conștient de aceasta în mod cu adevărat corect. Și aceasta din următorul motiv.

Omul trăiește, parcurgând răstimpul dintre moarte și o nouă naștere, în condiții de existență foarte diferite de condițiile de viață din lumea fizică: Este suficient să aruncați o privire asupra a ceea ce s-a spus în ciclul de conferințe ***Ființa interioară a omului și viața dintre moarte și o nouă naștere***¹ și veți vedea ce reprezentări și gânduri diferite de concepția fizică despre lume trebuie folosite pentru a vorbi despre viața dintre moarte și o nouă naștere. De ce sunt de fapt aceste reprezentări care trebuie folosite aici, atât de diferite de cele cu care suntem obișnuiți pentru conștiința obișnuită? Deoarece, pornind de la anumite condiții – pe care va trebui să le mai discutăm în decursul acestei ierni – omul între moarte și noua naștere, anticipează deja, într-un anumit mod, ceea ce vor fi condițiile de viață ale următoarei încarnări a Pământului, natura jupiteriană. Omul trăiește în orice caz, s-ar putea spune, o rafinare spirituală, trăiește așa încât cele prin care trece acum între moarte și o nouă naștere amintesc deja de ceea ce vor fi primele condiții de viață din evoluția jupiteriană. Pentru că omul, într-un anumit mod, aici în viața sa din timpul întrupărilor Pământului, a păstrat câte ceva din întrupările anterioare ale Pământului – din existența lunară, solară și saturniană –, de aceea el pe de altă parte primește ceva din viitor, în viața pe care o parcurge între moarte și o nouă naștere. În schimb, entitățile ierarhiilor superioare, în măsura în care le poți pătrunde cu privirea omenească, sunt toate legate – într-o manieră contemporană – cu întreaga lume spirituală, bineînțeles, dar în măsura în care lumea spirituală deja se desfășoară în prezent într-o formă oarecare. În viitor ele vor revela cele viitoare. Oricât de paradoxal ar suna ceea ce spun eu acum, totuși așa stau lucrurile. Sună paradoxal din motivul că poate lua naștere întrebarea cum își dezvoltă ființele ierarhiilor superioare activitatea lor în privința morților, de vreme ce morții poartă deja ceva din viitor în ei. Desigur că și entitățile ierarhiilor superioare au ceva din viitor în ele, și au în ele posibilitatea de a modela viitorul. Dar ele nu fac aceasta fără să modeleze ceva care este direct caracteristic pentru prezent. Acesta este însă cazul celor morți. Din acest motiv, vederea a ceea ce înfăptuiesc ierarhiile superioare face parte, oarecum ca pregătire, din conștientizarea relației cu morții. Și abia după ce omul a prilejuit cu sufletul său o simțire mai mult sau mai puțin conștientă față de ființele ierarhiilor superioare îi va deveni treptat posibil acelui suflet ca pe baza capacității de

percepție și simțire a ierarhiilor superioare să-și aducă în conștiință ceva din comunicarea cu morții. Nu vreau să spun prin aceasta că omul trebuie să sesizeze clarvăzător ierarhiile superioare, dar el trebuie să înțeleagă, atâta cât știința spirituală oferă posibilitatea în acest sens – și ea oferă această posibilitate –, ceea ce se revarsă în existență de la ierarhiile superioare. Toate aceste lucruri depind de înțelegere. Abia atunci când omul se străduiește să înțeleagă aceste lucruri în mod spiritual-științific, pot interveni și acele condiții de existență, care cheamă deja în conștiință ceva dintr-o legătură a așa-zisilor vii cu așa-zisii morți. Pentru înțelegerea acesteia este necesar să aveți în vedere următoarele.

Lumea spirituală în care este omul între moarte și noua naștere, își are condițiile ei de existență complet deosebite, condiții de existență cărora, noi în viața noastră pământească obișnuită abia dacă le dăm atenție, ba chiar care, dacă ne sunt date în cadrul unei concepții despre viață, ne apar ca fiind destul de paradoxale și de ciudate. Aici trebuie să reținem în primul rând că dacă omul vrea să simtă conștient astfel de lucruri, el trebuie să-și însușească înainte de toate un sentiment pe care eu l-aș numi un real simț al comunității, al solidarității cu lucrurile existenței. Este propriu-zis o exigență pentru continuarea dezvoltării spirituale a omenirii prezentului nostru, a acestui prezent catastrofal, ca omul să dezvolte treptat acest sentiment de comunitate cu lucrurile existenței. În subconștient omul are pe deplin predispoziția către acest simț al comunității, chiar dacă într-un mod primitiv. Dar noi nu trebuie să pălăvrăgim așa, în general, cum fac panteiștii, despre un spirit universal, noi nu trebuie să vorbim așa, în general, despre acest simț al comunității, ci trebuie să ne devină clar în mod concret și detaliat cum se poate vorbi despre un asemenea simț al comunității, cum se clădește el treptat în suflet. Căci acest sentiment de comunitate este un rezultat al vieții. În acest sens sunt luate în considerare următoarele.

Dumneavoastră veți fi auzit deja adesea că dacă firile criminale, în care instinctualul acționează subconștient foarte puternic, au făcut ceva, au săvârșit o faptă, atunci ele au un instinct ciudat: sunt împinse înapoi, la locul faptei lor, caută locul faptei, un sentiment imprecis îi mână într-acolo. Dar astfel de lucruri nu fac decât să exprime în cazuri speciale ceea ce este general uman în privința multor lucruri. Anume atunci când am făcut ceva, am înfăptuit ceva, fie și treaba aparent cea

mai neînsemnată, atunci rămâne – nu mă pot exprima altfel, deși este iarăși de la sine înțeles că lucrurile sunt exprimate printr-un fel de imaginațiune – ceva în noi, din ceea ce am făcut, din lucrul pe care l-am apucat când am făcut acea treabă; o anumită forță de la lucrul pe care l-am apucat, cu care am făcut ceva, rămâne legată cu Eul nostru. Omul nu poate deloc altfel, decât să intre în anume legături cu toate ființele pe care le întâlnește și cu lucrurile pe care pune mâna – unde, desigur, nu am în vedere doar simpla atingere fizică –, cu care face ceva în viață. Noi lăsăm pretutindeni în urmă semnele, indiciile noastre, și în subconștientul nostru rămâne prezent sentimentul de a fi legat cu lucrurile cu care am venit în contact prin acțiunile noastre. Aceasta se manifestă la naturile despre care tocmai am vorbit, într-un mod anormal, pentru că subconștientul iluminează foarte instinctiv în conștiința obișnuită; dar în subconștient orice om are sentimentul că ar trebui să se întoarcă la cele cu care a venit în contact prin acțiunea sa.

Aceasta este și ceea ce ne întemeiază karma; de la care provine karma noastră. Și de la acest sentiment subconștient, care inițial se imprimă în existență doar în mod nebulos, avem sentimentul general de comunitate cu lumea. Pentru că noi practic ne întipărim pretutindeni semne ale noastre, de aceea avem un astfel de sentiment de comunitate cu lumea. Acest simț al comunității, putem, aș spune, să-l prindem în zbor, putem să-l percepem ca atare. Pentru aceasta, trebuie însă să luăm în vedere anumite intimități ale vieții. Trebuie să încercăm să ne transpunem cu adevărat în reprezentarea: Tu mergi acum pe o stradă –, și atunci să parcurgi strada, și după ce ai plecat, să te imaginezi mereu mergând. Prin aceea că evoci mereu așa ceva, ridici din suflet acest sentiment general de comunitate cu lumea. La acela care devine conștient în sens mai concret de acest simț al comunității, el se dezvoltă în așa fel încât în final omul își spune: Există, totuși, o legătură, chiar dacă o legătură invizibilă, între toate lucrurile, ca între elementele componente ale unui organism. Așa cum fiecare deget și fiecare lob al urechii, tot ceea ce face parte din noi, ceea ce este în organismul nostru, stau toate în legătură una cu alta, tot așa este o legătură între toate lucrurile și tot ceea ce se petrece, în măsura în care ceea ce se petrece intervine în lumea noastră.

Numai că pentru acest „în comun”, pentru ceea ce pătrunde organic în lucruri, oamenii pământeni actuali încă nu au o conștiință deplină. Ei nu o au încă în conștiință, ea rămâne încă în inconștient. În timpul evoluției de pe Jupiter acest sentiment va fi cel fundamental, și în timp ce ne muncim treptat cu trecerea din cea de-a cincea epocă de cultură postatlanteană la cea de a șasea, ne pregătim formarea unui asemenea sentiment, astfel încât formarea lui, care este necesară în intervalul nostru temporal în viitorul apropiat, să ofere o fundație etică deosebită, o bază morală deosebită pentru omenire, care trebuie să fie cu mult mai vie decât este cea analogă ei în ziua de azi. Am aceasta în vedere în modul următor.

În ziua de azi mulți oameni încă nu gândesc nimic deosebit despre aceasta, atunci când se îmbogățesc pe socoteala altor oameni, când trăiesc pe seama altora. Nu numai că oamenii nu includ această a-trăi-pe-seama-altora în mod special într-o autocritică morală, dar ei nu reflectă nici măcar o dată asupra acestui lucru. Căci dacă ar reflecta asupra lui, ar găsi că un om trăiește cu mult mai mult pe seama altora decât le trece prin minte oamenilor. Anume, fiecare trăiește pe seama celorlalți. Or, se va dezvolta conștiința că viața pe seama celorlalți, și în societate înseamnă tot același lucru ca și cum un organ al unui organism s-ar dezvolta pe seama celorlalte organe în mod nejustificat, și că în realitate fericirea unui om izolat nu este posibilă fără fericirea comunității. Desigur că oamenii din ziua de azi încă nu presimt acest fapt, dar el trebuie totuși să devină treptat un principiu fundamental al unei adevărate morale omenești. În ziua de azi fiecare aspiră mai întâi la propria-i fericire, nu se gândește că în mod fundamental fericirea sa proprie este posibilă numai cu fericirea tuturor celorlalți.

Așadar există o conexiune între simțul comunității despre care am vorbit și sentimentul că, de fapt, întreaga viață în comun, întreaga viață socială este un organism. Acesta se poate intensifica, se poate intensifica extraordinar de mult pentru om. El poate dezvolta o simțire intimă de a fi laolaltă cu lucrurile din jurul său. Dacă el amplifică această simțire intimă, atunci dobândește posibilitatea să obțină treptat și o percepere a ceea ce am caracterizat în ultima conferință² ca fiind acea strălucire, care este proiectată dincolo de moarte în evoluția noastră dintre moarte și noua naștere, pe care o percepem și din care ne plăsmuim karma. Vreau numai să indic acest fapt. Dar dacă

dezvoltă acest simț al comunității, omul mai primește și altceva, anume posibilitatea de a trăi într-adevăr cu particularitățile, cu situațiile, gândurile și acțiunile unui alt om, ca și cum ar fi ale sale proprii. Acest aspect este legat de o anumită dificultate pentru viața sufletească: să te identifice cu un om în gândire așa încât ceea ce săvârșește el, ceea ce gândește și simte el, să le simți ca pe ale tale. Dacă vrem însă să reflectăm retrospectiv în mod rodnic la ceea ce am avut în comun, pe timpul vieții, cu persoane care acum sunt decedate și cu care am fost legați karmic, numai atunci suntem capabili să îi accesăm într-adevăr ca oameni destrupați, când suntem în stare să gândim și cel mai mic lucru pe care l-am trăit împreună cu ei, așa cum gândim atunci când avem acest sentiment de comunitate. Imaginați-vă, așadar, că ne gândim la ceva care s-a desfășurat între noi și o persoană care a murit, atunci când stăteam cu ea la masă sau am mers la plimbare, sau am făcut alt lucru, după cum spuneam, oricât de neînsemnat. Dar sufletul are posibilitatea să se transpună corect, în așa fel încât să atingă realitatea, numai dacă are într-adevăr în sine sentimentul de comunitate; altfel are prea puțină putere să se transpună în acea chestiune. Căci vă rog să înțelegeți bine: Numai dintr-un asemenea loc – chiar dacă acum vorbesc comparativ, dumneavoastră mă veți înțelege –, asupra căruia proiectăm acest sentiment de comunitate, poate ajunge cel mort în conștiința noastră. Puteți să vă reprezentați lucrurile cu totul spațial. Desigur că va trebui să mențineți în conștiință faptul că vă reprezentați numai o imagine, dar vă reprezentați imaginea unei realități veritabile.

Mă mai întorc o dată la ceea ce spuneam mai înainte: Vă reprezentați o situație anume, de exemplu cum stăteați cu cel decedat la masă sau cum ați mers cu el a plimbare; apoi întreaga dumneavoastră viață sufletească urmează direcția acestui gând. Numai dacă în această cugetare dezvoltați un astfel de a-fi-împreună-sufletește cu cel mort, care corespunde acestui sentiment de comunitate, numai atunci privirea sa din lumea spirituală poate găsi acel gând, așa cum gândul dumneavoastră, direcția gândirii dumneavoastră, găsește realitatea asupra căreia se îndreaptă aceste gânduri. Prin faptul că îndreptați acest gând înspre mort, și în măsura în care – așa cum am indicat – plin de iubire îl lăsați să fie prezent în sufletul dumneavoastră, vă întâlniți pe direcția privirii dumneavoastră

sufletești cu direcția privirii sufletești a celui mort. În acest fel, cel mort vă poate vorbi. El vă poate vorbi numai din locul care cade pe direcția sentimentului dumneavoastră de comunitate cu el. Așa sunt corelate lucrurile. Învățăm într-o câțva să ne simțim karma prin aceea că dobândim o idee de cum lăsăm peste tot în urmă semne ale gândirii. Dacă învățăm în felul acesta să ne identificăm cu lucrurile, ne formăm sentimentul care ne aduce în legătură tot mai conștientă cu cei morți. Abia în felul acesta se oferă posibilitatea ca cei morți să ne vorbească.

Celălalt aspect, care este necesar, este ca noi să putem auzi această vorbire, să ajungem cu timpul să o putem percepe cu adevărat. Pentru aceasta trebuie să luăm în seamă în primul rând ceea ce trebuie să existe, cum s-ar spune, ca „aer” între noi și cel mort, pentru ca el să ne poată vorbi prin el. Dacă e să compar cu fizicul: Dacă aici, între noi, ar fi vid, dumneavoastră nu ați putea auzi ceea ce vă spun; aerul trebuie să intermedieze. Tot așa trebuie să existe ceva între cel viu și cel mort, dacă e ca cel mort să ajungă până la noi. Trebuie să existe oarecum un aer spiritual, și acum putem discuta din ce constă acest aer spiritual, în care trăim împreună cu cel mort. Din ce constă acest aer spiritual?

Dacă vrem să înțelegem acest lucru, trebuie să ne amintim ce am expus eu într-un alt context³, anume cum se formează amintirea omenească; pentru că lucrurile sunt toate legate între ele. Psihologia uzuală spune despre amintirea omenească: Acum am o impresie din lumea exterioară, care provoacă în mine o reprezentare; această reprezentare pleacă cumva la plimbare în subconștientul meu, este uitată, și atunci când există un prilej anume, vine din nou afară din subconștient și atunci mi-o amintesc. – Căci de fapt aproape toate psihologiile, în ceea ce privește memoria, au senzația că pe baza unei impresii avem o reprezentare, pe care după un timp nu o mai avem, este uitată și se plimbă așa, prin subconștient, și apoi vine iarăși, printr-o ocazie oarecare, sus, în conștiență. Omul își amintește și crede că are aceeași reprezentare pe care și-a format-o inițial. Dar acesta este un nonsens total, un nonsens predat aproape fără excepție în toate psihologiile, dar care cu toate acestea este un nonsens. Căci cele despre care se vorbește acolo, nu se petrec deloc. Atunci când printr-o trăire exterioară ne formăm o impresie și mai târziu ne amintim, nu vine din nou sus în noi reprezentarea formată la început. Ci în timp ce ne reprezentăm acum, se mai desfășoară un proces subconștient, un al

doilea proces; numai că acela nu vine în conștiință în timpul trăirii exterioare, dar totuși el se desfășoară. Și prin procese pe care nu vreau să le discut acum, mâine se desfășoară din nou în organismul nostru ceea ce s-a desfășurat azi, dar a rămas inconștient. Și așa cum astăzi impresia exterioară provoacă reprezentarea, mâine, ceea ce a fost generat acolo jos, provoacă noua reprezentare. O reprezentare pe care o am astăzi, trece, ea nu mai este aici; ea nu se plimbă prin subconștient, ci dacă mâine am din memorie aceeași reprezentare, aceasta provine de acolo că în mine există ceva care produce această aceeași reprezentare. Dar aceasta a fost produsă subconștient. Cine crede că reprezentările sunt luate de subconștientul nostru, se plimbă pe acolo, și, în fine, vin din nou din suflet la suprafață, acela ar trebui, atunci când vrea să-și amintească după vreo trei zile că i s-a întâmplat ceva pe care nu vrea să-l uite și pe care și-l notează, ar trebui atunci să-și reprezinte deopotrivă: Omul pe care vrea să și-l amintească este de asemenea în interiorul a ceea ce și-a notat el, și că după cele trei zile acest om se plimbă din jurnalul său ieșind atunci din nou afară. – Exact la felul cum în jurnal intră numai semne, tot așa în amintire se află numai semne, și acest lucru provoacă din nou, și anume într-o intensitate atenuată, ceea ce a fost trăit de noi. Putem expune multe în această privință, din punct de vedere spiritual-științific – o vom mai face, și aceasta va clarifica întru totul ceea ce voi expune acum –, astăzi vreau să amintesc doar un aspect.

Cine vrea să memoreze sau să-și însușească ceva pe care vrea să-l rețină, ceea ce se numește adesea în tinerețe „a toci”, acela știe foarte bine că nu este suficient ceea ce se desfășoară ca operațiune atunci când doar percepem ceva; ci uneori este nevoie de ajutoare chiar foarte exterioare pentru a încorpora ceva în memorie. Observați o dată pe cineva care vrea să „tocească”, și veți vedea ce eforturi face pentru a veni în ajutorul acestei activități inconștiente, care se desfășoară în treaba aceasta. El caută să vină cumva în ajutorul acestui subconștient. Aici sunt două chestiuni cu totul diferite: să încorporezi memoriei un lucru și să-ți reprezinti un lucru prezent. Dacă puteți studia oamenii, dacă le puteți observa caracterele, veți afla curând, după cum o arată și studiul omului, că aici avem de a face cu două lucruri: Veți găsi că există oameni care pricep repede ceva, dar au o ținere de minte teribil de proastă; și viceversa, există oameni care sunt proști ca noaptea când

e vorba de priceperea rapidă a unui lucru, dar care au o bună ținere de minte, în special o capacitate bună de reprezentare și de judecată. Aceste două lucruri merg unul lângă altul, și știința spirituală va trebui să atragă atenția în multe privințe asupra stării de lucruri în realitate.

Atunci când noi în viață pricepem astfel una sau alta – și noi pricepem de dimineța devreme, de la trezire, și până la adormire ceva despre lume – trecem mai mult sau mai puțin conștient prin simpatiile sau antipatiile noastre odată cu ceea ce sesizăm, și de cele mai multe ori suntem mulțumiți când am priceput o treabă. Dar această activitate care duce apoi la amintire este cu mult mai extinsă decât aceea care este necesară pentru perceperea impresiilor. Se petrec cu adevărat multe subconștient în sufletul nostru, și aceste lucruri care se desfășoară subconștient, contrazic uneori în mod remarcabil ceea ce se petrece conștient în noi. Se poate uneori ca noi să simțim antipatie, împreună cu o impresie pe care o face ceva asupra noastră. Subconștientul nu simte deloc aceste antipatii; el în general simte impresiile cu totul altfel decât conștiința obișnuită. Anume, subconștientul dezvoltă un sentiment remarcabil față de toate impresiile, senzația pe care nu o pot desemna altfel – deși modul de expresie este întotdeauna doar comparativ atunci când aplicăm asupra spiritualului expresiile preluate din lumea fizică, dar expresia se potrivește aici foarte bine – decât spunând: subconștientul dezvoltă mereu, indiferent de ce se petrece în conștiință, față de orice impresie, un anumit sentiment de recunoștință. – Nu este deloc incorect atunci când spun că un om poate sta în fața dumneavoastră, iar impresia conștientă pe care o aveți despre el vă poate fi îngrozitor de neplăcută – omul vă poate azvârli în față cele mai mari grosolănii – dar impresia inconștientă are în raport cu acesta un anumit sentiment de recunoștință. Acest sentiment de recunoștință există din simplul motiv că tot ceea ce se apropie în viață de elementele mai profunde ale ființei noastre ne face viața mai bogată, ne-o îmbogățește cu adevărat. Și toate impresiile neplăcute ne îmbogățesc viața. Aceasta nu depinde de modul în care trebuie să ne raportăm noi conștient la impresiile exterioare. Faptul că trebuie să reacționăm în mod conștient așa sau așa, nu are nimic de a face cu ce se desfășoară în subconștient. În subconștient totul duce numai la un anumit sentiment de recunoștință. Subconștientul primește orice impresie ca pe un dar, pentru care

trebuie să fie recunoscător. Aceasta facem noi în subconștientul nostru.

Este extraordinar de important să luăm în vedere această realitate ce se desfășoară sub pragul conștienței. Ceea ce acționează acolo și izbucnește într-un sentiment de recunoștință, acționează în noi într-un fel asemănător cu cele care acționează în noi la o impresie din lumea exterioară, și care urmează să devină apoi amintire, mergând astfel alături de reprezentare; și poate deveni conștient despre aceste lucruri numai omul care dobândește un sentiment limpede al faptului că de la trezire până la adormire el visează încontinuu. Eu am spus deja în conferința publică⁴ că în privința sentimentelor și voinței noastre noi dormim și visăm încontinuu, chiar și în viața de veghe. Atunci când lăsăm lumea să acționeze astfel asupra noastră, se desfășoară continuu impresiile și reprezentările noastre; dar în aceasta noi visăm despre toate lucrurile, și această viață de vis este cu mult mai bogată decât credem. Numai că ea este eclipsată de reprezentarea conștientă, așa cum este eclipsată o lumină mai slabă de una mai puternică. – Vă puteți într-un fel obține o lămurire experimentând asupra acestor raporturi, dacă sunteți atenți la diverse aspecte intime ale vieții. Încercați, de exemplu, să faceți următorul experiment în dumneavoastră înșivă: Gândiți-vă că sunteți culcat într-un pat și vă treziți. Desigur că într-o astfel de situație omul nu este atent la el însuși, pentru că imediat lumea face tot felul de impresii asupra lui. Dar se poate întâmpla ca el să mai rămână un scurt timp liniștit, atunci când se trezește. Atunci poate observa că de fapt el deja a perceput ceva înainte de a se trezi. El poate observa aceasta în mod deosebit atunci când cineva a bătut la ușă și pe urmă nu mai bate. El poate constata aceasta, și trezindu-se, știe: S-a întâmplat ceva. Iar cele întâmplate îi devin clare din întreaga situație.

Atunci când omul observă așa ceva, el nu va mai fi departe de recunoașterea celor pe care le are de constatat știința spirituală: că noi ne aflăm într-un raport de percepere față de mediul nostru înconjurător cu mult mai amplu decât este percepția conștientă. Și este pur și simplu real, atunci când mergeți pe stradă și întâlniți un om care tocmai a venit de după colț și pe care de aceea nu l-ați putut vedea: Aveți sentimentul că totuși l-ați văzut încă dinainte. Puteți avea în nenumărate cazuri sentimentul că ați văzut ceva deja dinainte de a se petrece în mod real.

– Este adevărat: noi ne aflăm deja mai înainte în legătură sufletesc-spirituală cu ceea ce percepem ulterior. Lucrurile stau într-un totu așa, numai că suntem amuțiți de percepția sensibilă ulterioară, și nu dăm atenție la ceea ce se desfășoară în intimitățile vieții sufletești.

Acest lucru este din nou ceva care într-un mod similar se desfășoară în subconștient, precum formarea memoriei sau precum ceea ce v-am expus ca sentiment de recunoștință față de toate fenomenele înconjurătoare. Morții ne pot vorbi numai prin elementul care ne străbate visele ce ne întretes viața. În această percepție intimă desfășurată subconștient, vorbesc morții. Și ei pot să facă acest lucru, dacă noi suntem în stare să avem aerul sufletesc-spiritual comun cu ei. Pentru că acesta este necesar pentru ei, dacă vor să ne vorbească, este necesar ca noi să reușim să introducem în conștiență ceva din ceea ce tocmai am expus drept sentiment al recunoștinței, un sentiment al recunoștinței față de tot ce ni se revelează. Dacă în noi nu este nimic din acest sentiment de recunoștință, dacă noi nu suntem în stare să mulțumim lumii pentru că ne lasă să trăim, pentru că ne îmbogățește continuu viața cu noi impresii, dacă nu suntem în stare să ne adâncim sufletele prin aceea că ne putem actualiza în gând cât mai des faptul că propriu-zis întreaga viață este un dar, atunci morții nu găsesc aerul comun cu noi. Căci ei pot să vorbească cu noi numai prin sentimentul de recunoștință, altfel; între noi și ei este un perete.

Acum vom vedea câte obstacole există atunci când este vorba exact de raportul cu morții; pentru că, așa cum am văzut din alte contexte⁵, este mereu vorba de contactul cu acei morți cu care suntem uniți karmic. Dacă pierzându-i, ni-i dorim iarăși înapoi în viață, atunci nu ne putem ridica până la gândul: suntem recunoscători că au fost împreună cu noi, cu totul independent de faptul că nu-i mai avem –, căci atunci sentimentul nostru de recunoștință nu există tocmai față de ființa pe care vrem să ne-o apropiem; atunci ea nu ne găsește, sau cel puțin nu ne poate vorbi. Tocmai sentimentele pe care le avem foarte frecvent față de morții apropiați îi împiedică pe morți să ne poată vorbi. Alți morți, care nu sunt legați karmic cu noi, deja în mod obișnuit vorbesc mai greu cu noi; dar în privința celor care ne sunt apropiați avem prea puțin sentimentul recunoștinței față de ei fiindcă ei au fost ceva pentru noi în viață, și că noi nu ar trebui să rămânem la ideea că acum nu-i mai avem; pentru că, în sensul mai amplu al vieții,

acesta este un sentiment lipsit de recunoștință. Nu trebuie decât să vă clarificați cât de mult predomină sentimentul de pierdere față de celălalt, și atunci veți putea cuprinde cu privirea întreaga importanță și implicațiile a ceea ce vă spun. – Noi înțelegem că am pierdut pe cineva drag. Atunci trebuie să ne putem într-adevăr înălța la sentimentul de recunoștință de a fi avut parte de el. Trebuie să ne putem gândi în mod altruist la ceea ce a fost el pentru noi până la moartea sa, și nu la ceea ce simțim noi acum prin aceea că nu-l mai avem. Căci cu cât putem simți mai bine tocmai ceea ce a fost el pentru noi în timpul vieții sale, cu atât mai devreme găsește el posibilitatea să ne vorbească, cu atât mai devreme îi va fi posibil ca prin aerul comun de recunoștință, să se apropie de noi cu cuvintele sale.

Fără îndoială, pentru a pătrunde mereu mai conștient și mai conștient în lumea din care provine așa ceva, mai sunt necesare multe alte lucruri. Presupuneți că ați pierdut un copil. Sentimentul de comuniune care este necesar poate fi activat, de exemplu, prin aceea că vă reprezentați cum stați împreună cu copilul, vă jucați cu el, astfel încât joaca vă interesează exact la fel de mult ca pe copilul însuși. Și dacă vă puteți gândi la un copil în așa fel încât joaca să vă intereseze ca pe copilul însuși, aveți sentimentul de comuniune corespunzător, – căci are sens să te joci cu un copil numai dacă ești un ștregar la fel ca și copilul însuși. Aceasta formează o atmosferă care este necesară pentru sentimentul de comuniune. Așadar dacă vă imaginați că vă jucați cu copilul, și vă transpuneți așa foarte plin de viață în această situație, atunci este creat locul unde direcțiile privirilor noastre și ale lui se pot întâlni. Dacă atunci sunt în stare să percep ce spune cel mort, atunci mă aflu într-o legătură conștientă cu el. Aceasta poate fi din nou favorizată prin multe.

Mulțor oameni, de exemplu, gândirea le merge extrem de ușor. Veți spune: Aceasta nu este adevărat! – Dar cu toate acestea, există oameni pentru care faptul de a gândi este extraordinar de ușor. Dacă oamenilor li se pare dificil, atunci este de fapt un alt sentiment. Tocmai oamenii care abordează cu ușurință gândirea o găsesc ca fiind extrem de dificilă. Asta din motivul că, de fapt, sunt prea leneși ca să gândească. Dar mă refer în următorul sens, că majoritatea oamenilor iau gândirea ușor. Nici nu se poate spune cât de ușor, pentru că ei gândesc cu teribil de multă ușurință; se poate doar spune că ei nu au deloc habar că

gândirea ar putea fi și dificilă. Ei gândesc; își formează reprezentări, apoi le au și trăiesc așa în ei. Dar apoi se apropie alte lucruri de oameni, și eu vă voi da imediat exemplul nostru: știința spirituală. Știința spirituală nu este evitată de așa de mulți oameni pentru că e greu de înțeles, ci pentru că de ea ține o anumită străduință pentru a asimila reprezentările spiritual-științifice. Oamenii se feresc de această strădanie. Și cel care merge mai departe și mai departe în știința spirituală, observă treptat că formularea gândurilor necesită într-adevăr să depui voință, că nu este necesar să depui voință numai la ridicarea de chintale, ci și atunci când formulezi gânduri. Dar oamenii exact aceasta nu vor; ei gândesc ușor. Și tocmai cel care avansează în gândire, realizează că gândește din ce în ce mai greu, că îi cade tot mai greu să gândească – dacă îmi este îngăduit să mă exprim așa – pentru că simte din ce în ce mai mult: Ca să se poată ancora un gând în el, trebuie să depună străduință. De fapt, nu este nimic mai favorabil pătrunderii în lumea spirituală decât faptul că îți este tot mai greu să formulezi gânduri, și de fapt cel mai cu succes în progresarea în știința spirituală ar fi acela care nu mai poate deloc aplica criteriul gândirii ușoare, cu care sunt obișnuiți oamenii în viață, ci care și-ar spune: Această gândire este de fapt o muncă grea; trebuie să te trudești, ca și cum ai fi lovi cu îmblăciu!

Eu pot doar să indic un astfel de sentiment, dar el se poate forma. Este bine, este favorabil, dacă situația devine așa. De ea se leagă multe altele, ca de exemplu treptat să scadă ceea ce au mulți oameni. Mulți oameni sunt atât de iuți în gândirea lor, încât cineva nu trebuie decât să spună ceva dintr-un complex de gânduri, și ei au priceput deja contextul de ansamblu, îl știu, și știu imediat să dea și un răspuns. Dar altfel ce ar mai însemna conversația în saloane, dacă gândirea ar fi grea! Însă putem observa: Pe măsură ce omul se familiarizează pas cu pas cu relațiile interioare dintre lucruri, îi devine tot mai greu să pâlăvrăgească și să fie imediat gata cu răspunsul la toate; căci aceasta vine de la gândirea ușoară. Odată cu înaintarea în cunoaștere omul devine și tot mai socratic, știe tot mai mult că trebuie să se trudească mult și că își cucerește doar cu osteneală dreptul de a rosti o părere despre una sau alta.

Acest sentiment, că este nevoie de încordarea voinței pentru formularea gândurilor, este înrudit cu un alt sentiment din noi, pe care

Îl avem uneori atunci când memorăm, când trebuie să tocim și nu reușim să ne băgăm în noi ceea ce trebuie să ne însușim. Putem simți pe deplin înrudirea dintre aceste două aspecte: dificultatea de a reține un lucru în memorie și dificultatea atunci când faci eforturi de voință în propria gândire pentru a cuprinde cu mintea un lucru. Ne putem însă exersa și în aceasta: Putem folosi ceea ce aș putea numi: conștiinciozitate, sentiment de responsabilitate față de gândire. – Cu mulți oameni se întâmplă, de exemplu, ca atunci când cineva spune ceva dintr-o anumită experiență de viață: „Cutare sau cutare este un om bun” –, imediat celălalt să replice superficial: „Grozav de bun om!” – Gândiți-vă numai cât de des se întâmplă în viață ca răspunsurile să conștie doar în aceea că se replică prin comparativ în loc de pozitiv. Desigur că nu există nici cel mai mic motiv ca treaba să corespundă comparativului; este doar lipsa absolută a celor care ar trebui gândite; ai sentimentul că totuși ar fi trebuit să fi trăit ceva din cele pe care urmează să le exprimi, despre care vrei să vorbești. Desigur că o astfel de cerință de viață nu trebuie exagerată prea mult, căci atunci în multe saloane ar începe marea tăcere.

Dar lucrurile sunt totuși așa: Acest sentiment, care se trezește din sentimentul de responsabilitate față de gândire, din sentimentul că gândirea este dificilă, acest sentiment întemeiază posibilitatea și capacitatea de a primi iluminări. Căci o iluminare nu vine în felul în care țâșnește gândul la majoritatea oamenilor; o iluminare vine întotdeauna în măsura în care ea este la fel de dificilă ca ceva pe care îl resimțim ca fiind foarte dificil. Trebuie să învățăm mai întâi să simțim gândul ca fiind dificil, trebuie să învățăm mai întâi să simțim că reținerea în memorie este altceva decât simpla gândire. Atunci vom putea resimți un sentiment față de acea venire firavă, ca în stare de vis, a gândurilor în suflet, care de fapt nu vor chiar să se fixeze, care de fapt vor deja să plece iar atunci când vin, care sunt greu de prins. Dacă într-adevăr dezvoltăm un sentiment în această privință, prin aceasta ne ajutăm să trăim în mod real cu gândurile. Căutați să vă clarificați-vă o dată ceea ce se petrece în sufletul dumneavoastră, atunci când, de exemplu, ați avut intenția de a merge undeva – și ați ajuns apoi la acel obiectiv. Desigur, în mod obișnuit omul nu reflectează la aceasta, dar poți și reflecta la ceea ce se petrece în suflet atunci când ai avut o intenție, ai înfăptuit-o și ai obținut ceea ce ai intenționat. S-a petrecut

realmente o cotitură în suflet. Uneori poți găsi exprimat de-a dreptul frapant, când un alpinist trebuie să se ostenească foarte mult pentru a ajunge sus pe un munte, când gâfâie din greu și, în sfârșit, când a ajuns sus, exclamă: Slavă Domnului, că sunt aici! – atunci simți că în simțirea lui s-a produs o anumită cotitură. Dar ne putem însuși de asemenea o simțire mai fină în această direcție, și această simțire mai subtilă se poate continua în viața mai intimă a sufletului. Apoi, este similar următorul sentiment: Cine începe să-și actualizeze o situație cu un mort, cine începe să încerce să aibă interese comune cu cel mort, să se unească cu gândurile și sentimentele lui, acela se va simți ca și cum se află pe un drum. Și atunci vine momentul în care te simți ca ajuns la repaus în acest gând. Cine poate face aceasta: mai întâi se mișcă într-un gând și apoi ajunge în echilibru cu acest gând, acela simte cum s-a postat într-un loc, în timp ce mai înainte a mers. Cu aceasta am făcut mult pentru a ne îngriji în mod corespunzător de iluminarea pe care i-o poate da unui om gândirea. Ne putem îngriji de iluminarea prin gândire și prin aceea că implicăm întreg omul în loc să implicăm doar ceea ce este implicat de obicei în viață. Aceasta duce, desigur, la o mai puternică intimitate a acestei experiențe.

Cine aduce puțin în conștiința sa acel sentiment de recunoștință despre care am vorbit anterior, acela va observa imediat că acest sentiment de recunoștință, care altfel rămâne inconștient, atunci când urcă în conștiință, nu acționează ca sentimentul obișnuit de recunoștință; ci el acționează în așa fel încât ai dori să unești cu el întreg omul, sau cel puțin omul până în brațe și mâini. Aici trebuie să vă atrag atenția asupra a ceea ce am spus eu despre această parte a simțirii omenеști⁶, în care sunt cuprinse reprezentările obișnuite, dar reprezentările mai intime trec prin creier ca printr-o sită, și de fapt pentru aceasta organele receptoare sunt brațele și mâinile. Acestea chiar pot fi trăite în mod real. Desigur că poți rămâne liniștit cu acest prilej, dar poți totuși simți așa ca și cum față de anumite impresii ale vieții ar trebui să exprimi cu brațele acel sentiment de recunoștință și alte sentimente similare – ca de exemplu sentimentul de admirație, de respect. Manifestări fragmentare ale acestei trăiri, care palpită în brațe și mâini pentru a participa la trăirea impulsurilor subconștiente, se exprimă atunci când omul simte, de exemplu, nevoia să bată din palme în fața frumoasei naturi, sau să-și împreuneze mâinile în fața a ceva

care i se întâmplă. Toate lucrurile care ni s-au întâmplat subconștient, se exprimă în mod fragmentar în viață. Față de ceea ce s-ar putea numi „voință de participare a mâinilor și brațelor la impresiile exterioare” omul poate rămâne liniștit; atunci se mișcă numai trupul său eteric, mâinile și brațele eterice. Cu cât devenim mai conștienți de aceasta, și cu cât devenim capabili să simțim împreună cu organismul brațelor ceea ce sunt impresiile exterioare, cu cât dezvoltăm o senzație care se exprimă astfel: Atunci când vezi roșu, ai vrea să faci această mișcare cu mâna, căci ea ține de roșu; atunci când vezi albastru, ai vrea să faci acea mișcare cu mâna, căci ea ține de albastru —, cu cât devenim mai conștienți de aceasta, cu atât dezvoltăm mai mult și sentimentul pentru iluminare, pentru ceea ce vine așa în suflet, ceea ce trebuie să obținem noi ca impresii. Dacă ne-am dăruit așa cum am descris în cazul copilului care se joacă, atunci ne pierdem în impresie, dar ne găsim pe noi înșine. Dar atunci vine iluminarea, când ne-am făcut capabili să avem întreg omul pregătit pentru o impresie, când și la cufundarea în propriile noastre gânduri cu cel mort putem uni această cufundare înșăși cu sentimentul comuniunii, și, trezindu-ne ulterior, o putem uni în trăire reală cu omul întreg, așa cum am descris acum, când putem resimți sentimentul recunoștinței ce ajunge până în brațe și mâini. Căci esențialitatea spirituală în care se găsește mortul între moarte și noua naștere vorbește într-o asemenea comunicare cu omul din viață, încât se poate spune: Noi îl găsim atunci când ne putem întâlni într-un loc spiritual comun printr-un gând pe care îl vede și el, atunci când ne putem întâlni în acest gând comun într-un sentiment de comuniune desăvârșit. Și noi avem materialele pentru aceasta în mediul simțirii recunoștinței. Căci morții le vorbesc oamenilor vii din spațiul care este țesut din sentimentul de comuniune, prin aerul care este format din simțirea unei recunoștințe generale față de Univers.

CONFERINȚA a VII-a

Berlin, 26 martie 1918

Prin câteva cuvinte vrem să ne întoarcem, pentru actualizarea contextului, la ceea ce am expus aici cu opt zile în urmă. Spuneam: Atunci când este vorba să cuprindem cu privirea relația sufletelor omenești incorporate în trupuri cu sufletele omenești destrupate, care trăiesc între moarte și o nouă naștere, se pune problema să îndreptăm oarecum privirea spirituală asupra „aerului sufletesc” care trebuie să-i unească pe cei vii cu așa-numiții morți, pentru ca să poată avea loc o relație între ei. Și noi am găsit mai întâi că anumite dispoziții sufletești care trebuie să existe la cel viu, formează oarecum puntea înspre împărăția în care sunt așa-numiții morți. Dispozițiile sufletești înseamnă mereu și existența unui anumit element sufletesc, și s-ar putea spune că tocmai atunci când există acest element sufletesc, când el își arată prezența prin sentimentele corespunzătoare ale celui viu, atunci se creează posibilitatea unei asemenea relații.

A trebuit apoi să indicăm că această posibilitate, adică oarecum conexiunea sufletească prin aer este creată prin două direcții de sentimente ale celui viu. Una dintre direcțiile de sentiment este cea care ar putea fi numită sentimentul universal de recunoștință față de toate experiențele vieții. Spuneam: Modul integral în care se raportează sufletul omenesc la mediul înconjurător se împarte într-o parte subconștientă și una conștientă. Partea conștientă o cunoaște fiecare; ea constă în aceea că omul urmărește cu simpatiiile și antipatiile sale și cu percepția sa obișnuită ceea ce întâlnește în viață. Partea subconștientă însă constă în aceea că noi dezvoltăm realmente sub pragul conștienței un sentiment, care este mai bun, mai nobil decât sentimentele pe care le putem dezvolta în conștiența obișnuită, un sentiment care nu poate fi desemnat altfel decât prin aceea că noi știm întotdeauna în sufletul nostru de jos* că trebuie să fim recunoscători pentru orice experiență de viață, chiar și pentru cea mai neînsemnată,

* Rudolf Steiner construiește aici termenii *die Unterseele* = sufletul de jos, subsufletul, și *die Oberseele* = sufletul de sus, în sens corespunzător termenilor „subconștientul” (*das Unterbewußtsein*) și „conștientul de sus” (*das Oberbewußtsein*) (n.tr).

care se apropie de noi. Faptul că ne vin și experiențe grele de viață ne poate în mod sigur, pe moment, afecta dureros; dar la o privire de ansamblu mai largă asupra existenței ne apar și evenimentele dureroase ale vieții în așa fel încât, chiar dacă nu în sufletul de sus, dar totuși în sufletul de jos, putem fi recunoscători pentru ele, recunoscători că viața noastră este înzestrată neconținut cu daruri de către Univers. Aceasta este ceva care există ca sentiment subconștient real în sufletul omenesc. Celălalt aspect este că noi ne unim Eul propriu cu orice ființă cu care am avut ceva de a face în viață, atunci când am acționat. Acțiunile noastre se întind în acest mod asupra unei ființe sau a alteia, chiar și asupra obiectelor nevii. Dar acolo unde am făcut ceva, acolo unde entitatea noastră s-a legat, prin acțiune, cu o altă entitate, acolo rămâne ceva, și acel ceva rămas întemeiază o înrudire durabilă între entitatea noastră și toate cele cu care ne-am unit vreodată. Spuneam: Acest sentiment de înrudire este baza pentru un sentiment mai profund, care rămâne necunoscut pentru sufletul obișnuit de sus, sentimentul de comuniune cu lumea înconjurătoare, un sentiment de comunitate.

Omul poate să dea expresie tot mai conștient aceste două sentimente, sentimentul recunoștinței și sentimentul comuniunii cu mediul înconjurător, cu care a fost el cumva legat karmic. El poate ridica oarecum la suprafață în suflet ceea ce trăiește în aceste sentimente; și în măsura în care ridică la suprafață în suflet aceste două sentimente, el se face apt pentru a construi puntea înspre sufletele care își petrec viața între moarte și noua naștere. Căci gândurile acestor suflete pot găsi calea spre noi numai dacă pot pătrunde într-adevăr prin sfera sentimentelor de recunoștință dezvoltate de noi; iar noi putem găsi calea spre ei numai prin aceea că sufletul nostru s-a obișnuit măcar într-o câțva să cultive o adevărată comuniune. Faptul că suntem capabili să simțim recunoștință față de Univers, permite și să fie uneori în sufletul o astfel de dispoziție de recunoștință, atunci când vrem să ajungem la o legătură cu morții; faptul că am exersat o astfel de dispoziție de recunoștință, că suntem în stare să o simțim, netezește calea gândurilor morților spre noi. Iar faptul că putem simți: Ființa noastră trăiește într-o comunitate organică din care ea este o parte, precum degetul nostru din corpul nostru – aceasta ne face maturi și pentru a simți față de morți, atunci când ei nu mai sunt prezenți în

trupul fizic, o asemenea recunoștință, și prin aceasta să putem ajunge cu gândurile noastre până la ei. Odată ce ne-am însușit într-un domeniu așa ceva ca dispoziția de recunoștință, sentimentul de comuniune, avem posibilitatea să le folosim și în cazul dat.

Aceste sentimente nu sunt singurele, ci astfel de simțiri și dispoziții sufletești subconștiente există încă de multe feluri. Tot ceea ce formăm noi în sufletul nostru, croiește tot mai mult calea în lumea în care sunt morții între moarte și noua naștere. Astfel, alături de recunoștință se află un sentiment absolut precis, care subconștient este mereu prezent, dar care poate fi adus treptat în conștiență, un sentiment pe care omul îl pierde cu atât mai mult cu cât se înfășoară mai mult în materialism. Dar în subconștient el este mereu prezent până la un anumită grad și de fapt nu poate fi extirpat nici chiar prin cel mai puternic materialism. Dar o îmbogățire, o înălțare, o înnobilare a vieții depind de faptul ca astfel de lucruri să fie de asemenea aduse din subconștient în conștiență. Sentimentul pe care îl am în vedere este cel care ar putea fi desemnat prin încredere în general în viața ce se revarsă din abundență prin noi și pe lângă noi, încrederea în viață! În interiorul unei concepții materialiste despre viață este extraordinar de greu de găsit dispoziția de încredere în viață. Această dispoziție este chiar asemănătoare recunoștinței față de viață, dar totuși este un alt sentiment, care se alătură acestei recunoștințe. Căci încrederea în viață constă în aceea că în suflet există o dispoziție de nezdruccinat că viața, indiferent cum se apropie ea de noi, în orice circumstanțe are să ne ofere ceva, și că noi nici n-am putea cădea pradă vreodată gândului că viața nu ar avea nimic să ne dea, să ne ofere, prin una sau alta care ni se întâmplă. Sigur, noi trecem prin experiențe de viață grele, experiențe de viață pline de suferințe, dar într-un context de viață mai larg tocmai experiențele de viață dificile și pline de suferință se dovedesc a fi cele care ne îmbogățesc cel mai mult viața, care ne întăresc cel mai mult pentru viață. Se pune problema ca această dispoziție persistentă care este iarăși în sufletul de jos, să o ridicăm puțin la suprafața în sufletul de sus: Tu, viață, mă înalți și mă susții, tu te îngrijești ca eu să progrez.

Dacă în sistemul educațional s-ar face ceva pentru cultivarea unei asemenea dispoziții, s-ar câștiga extraordinar de mult. A organiza educația și învățământul în sensul de a arăta direct, pe exemple individuale, că viața merită încrederea noastră, tocmai pentru că uneori

este greu să răzbați prin ea; ar însemna extrem de mult dacă această dispoziție ar trece în sistemul educațional și în învățământ. Căci considerând viața tocmai dintr-un asemenea punct de vedere: Meriți tu încredere, o, Viață? – se dovedește că găsim multe pe care altfel nu le găsim în viață. Numai să nu considerați superficial o asemenea dispoziție. Ea nu trebuie să vă ducă la a găsi totul bun și strălucitor în viață. Dimpotrivă, în cazuri particulare tocmai această A-avea-încredere-în-viață poate duce la o critică ascuțită a aspectelor rele, aberante. Și tocmai atunci când omul nu are încredere în viață, aceasta îl determină adesea să evite să facă vreo critica a aspectelor rele și aberante, pentru că el vrea să treacă pe lângă cele în care nu are încredere. Nu este vorba să avem încredere în lucrurile individuale – aceasta ține de un alt domeniu. În unele avem încredere, în altele nu, în funcție de cum ni se prezintă lucrurile și ființele. Dar să avem încredere în viața în ansamblu, în coerența de ansamblu a vieții, despre asta este vorba. Căci dacă putem ridica la viață ceva din încrederea mereu prezentă în subconștient, atunci se deschide calea și de a observa într-adevăr spiritualul, providența plină de înțelepciune în viață. Cel care nu teoretic, ci simțind lucrurile, mereu și mereu își spune: Așa cum se succed fenomenele vieții, ele înseamnă ceva pentru mine, prin aceea că mă iau în ele și au ceva de a face cu mine, ceva în care pot avea încredere –, acela se pregătește prin aceasta pentru ca încetul cu încetul să și perceapă în mod real ceea ce trăiește și urzește spiritual în lucruri. Cine nu are această încredere, se închide față de ceea ce trăiește și urzește spiritual în lucruri. Acum, aplicarea asupra relației viilor cu morții. Prin aceea că dezvoltăm această dispoziție a încrederii, facem din nou posibil celui mort să găsească cu gândurile sale calea către noi; căci pe această dispoziție de încredere, gândurile pot oarecum naviga de la el spre noi. Dacă noi avem, în general, încredere față de viață, credință în viață, vom putea aduce sufletul într-o astfel de stare încât în el să poată apărea acele inspirații care sunt gândurile trimise de mort. Recunoștința față de viață, încrederea în viață în forma descrisă, aparțin unul altuia într-un anumit mod. Dacă nu avem această încredere generală în lume, în Univers, nu vom putea dobândi față de un om acea încredere puternică ce trece dincolo de moarte; atunci rămâne doar amintirea încrederii. Trebuie să vă imaginați că sentimentele, dacă trebuie să ajungă la un mort, care nu

mai este încorporat într-un trup fizic, trebuie să fie modificate în alt altfel decât sentimentele care merg la omul aflat în trup fizic. Sigur, putem avea încredere față de un om aflat în trupul fizic, și această încredere va folosi puțin și pentru starea de după moarte. Dar este necesar ca această încredere să fie întărită prin încrederea generală, universală, întrucât după moarte omul trăiește în alte condiții, întrucât noi nu avem nevoie doar să ne amintim încrederea pe care am avut-o în viață față de el, ci noi avem nevoie să generăm mereu o încredere nou-însuflețită față de o ființă care nu ne mai trezește încredere prin prezența ei fizică. Pentru aceasta este nevoie ca noi să radiem oarecum în Univers ceva care nu mai are nimic de a face cu lucrurile fizice. Și cu lucrurile fizice nu mai are nimic de a face încrederea universală față de viață pe care am descris-o. Așa cum încrederea se alătură recunoștinței, tot așa se alătură sentimentului de comunitate ceva, care există mereu în sufletul de jos, dar poate fi adus și el în sufletul de sus. Acesta este iarăși ceva care ar trebui luat și el mai mult în considerare, decât se face. Și acest lucru poate fi făcut dacă acest element, despre care vreau să vorbesc acum, ar fi luat în considerare în timpul nostru materialist în sistemul educațional și al învățământului. De asta depind imens de multe. Dacă e ca omul din ciclul temporal actual să se încadreze în mod corect în Univers, atunci este necesar ca el să dezvolte ceva, aș putea de asemenea spune să aducă la suprafață ceva din sufletul de jos, ceva care în timpurile anterioare ale clarvederii eterice venea de la sine, ceva care nu era necesar să fie cultivat, din care mai există câteva resturi răzlețe, care însă dispar treptat, așa cum dispare tot ceea ce provine din vremurile vechi, ceva care trebuie însă cultivat în ziua de azi, și anume trebuie să fie cultivat din cunoașterea lumii spirituale și nu din instincte nedeterminate. Ceea ce necesită omul în această privință este posibilitatea de a-și întineri, de a-și împrăști sentimentele față de ceea ce i se întâmplă în viață, mereu și mereu în viața însăși. Noi ne putem petrece viața în așa fel încât de la o anumită vârstă să ne simțim mai mult sau mai puțin obosiți deoarece pierdem participarea însuflețită la viață, deoarece nu ne mai putem mobiliza suficient pentru viață pentru ca fenomenele vieții să ne producă bucurie. Comparați numai, dacă e să luăm extremele exterioare, felul cum omul ia și acceptă experiențele în prima tinerețe și felul obosit, plictisit cu care primește omul fenomenele vieții la

vârstă înaintată. Gândiți-vă cât de multe dezamăgiri sunt legate de astfel de lucruri. Este o deosebire dacă omul este capabil să-și facă forța sa sufletească, cum s-ar spune, să devină pătașă la o continuă înviere, încât în fiecare dimineață ea să fie nouă pentru experiențele sufletești, sau dacă el în decursul vieții devine într-un fel obosit de fenomenele vieții.

Este extraordinar de important pentru timpul nostru să luăm acestea în considerare, pentru că este important ca ele să dobândească influență asupra sistemului educațional. Noi mergem exact în privința unor astfel de lucruri înspre o cotitură plină de însemnătate în evoluția omenirii. Judecarea epocilor anterioare ale omenirii are loc sub influența istoriei noastre care este o *fable convenue*, într-adevăr în mod extraordinar de strâmb. Oamenii nu știu cum ultimele secole i-au adus la a organiza educația, și îndeosebi învățământul, mereu mai mult și mai mult în așa fel încât în restul vieții sale omul să nu aibă de la educație și învățământ ceea ce ar trebui de fapt să aibă de la ele. Cel mult, ceea ce putem găsi în noi la o vârstă ulterioară, sub influența condițiilor actuale, din ceea ce ne-am străduit în tinerețe în educație, este o amintire. Ne amintim ceea ce am învățat, ceea ce ni s-a spus, și de regulă suntem și mulțumiți dacă ne amintim ceva. Cu aceasta însă nu luăm deloc în considerare că viața omenească este supusă multor taine, iar în privința acestor lucruri, unei taine însemnate. Într-o considerație anterioară deja am făcut aici o aluzie despre această taină, dintr-un alt punct de vedere^[1].

Omul este o ființă multilaterală. Îl considerăm, pentru început, în măsura în care el este o ființă dihotomică. Dihotomia – spuneam eu într-o considerație anterioară^[2] – se exprimă deja în forma exterioară a trupului. Aceasta ni-l arată pe om ca fiind alcătuit din cap, și din restul omului. Vrem mai întâi să îl considerăm pe om ca fiind împărțit în cap și restul omului. Dacă oamenii ar avea în vedere această deosebire în întreaga structură a omului, s-ar putea face deja din punct de vedere natural-științific, descoperiri foarte importante. Anume, dacă s-ar considera alcătuirea capului din punct de vedere pur fiziologic, anatomic, ar rezulta că tocmai capul este acela asupra căruia poate fi aplicată teoria evoluției gândită mai mult materialist, ceea ce se numește în ziua de azi teoria darwinistă^[3]. În privința capului său, omul este oarecum încadrat în acest curent evolutiv, dar numai în

priveința capului său, nu și în priveința restului organismului. Pentru a înțelege această descendență a omului, trebuie să vă reprezentați lucrurile așa încât, făcând cu totul abstracție de raporturile de mărime, să vă imaginați inițial capul omenesc, iar restul trupului crescând din cap. Imaginați-vă că evoluția s-ar desfășura în așa fel încât omul s-ar dezvolta în viitor și unele organe ar mai căpăta anumite organe anexe. Evoluția, transformarea, ar putea continua. Așa a fost însă în trecut: Cu mult timp înainte, omul exista de fapt doar ca o ființă-cap, și acest cap s-a dezvoltat mereu în continuare, până când a devenit ceea ce este în ziua de azi. Iar ceea ce este atașat capului, chiar dacă fizic este mai mare decât el, a crescut abia ulterior din el. Este o formațiune mai tânără. În priveința capului său, omul descinde din cele mai vechi organisme, iar restul care este în afara capului, a crescut abia mai târziu. De aceea este capul la omul actual întotdeauna atât de important, pentru că el amintește de încarnarea precedentă. Restul organismului – asupra acestui lucru eu am atras deja atenția⁴ – este în schimb condiția preliminară pentru încarnarea ulterioară. În această priveință, omul este o ființă întru totul dihotomică. Capul este cu totul altfel înzestrat decât restul organismului. Capul este un organ osificat. El este așa încât dacă omul nu ar avea restul organismului ar fi, ce-i drept, foarte spiritualizat, dar un animal spiritualizat. Capul nu ar putea niciodată, dacă nu este inspirat în acest sens, să se simtă ca fiind om. El face trimitere înapoi, înspre vechile stadii de Saturn, Soare și Lună. Restul organismului indică înapoi numai până în perioada lunară, și anume până în perioada lunară târzie; el a crescut din partea de cap, și este în această priveință cu adevărat ceva ca un parazit al capului. Dumneavoastră vă puteți reprezenta foarte bine: capul a fost cândva omul întreg, și el avea în partea de jos organe de scurgere și încărcare prin care se hrănea. Era o ființă foarte ciudată. Dar prin faptul că el a evoluat în continuare, deschiderile sale din partea de jos s-au dezvoltat așa încât nu s-au mai deschis în mediul înconjurător, și astfel nu au mai putut sluji la hrănire și nu au mai putut aduce capul în legătură cu influențele ce radiau din mediul înconjurător, și în felul acesta capul s-a și osificat în partea de sus, a devenit necesară adăugarea restului. Acest rest al organismului a devenit necesar abia în felul acesta. Această parte a organizației fizice a luat naștere abia într-o vreme în care pentru restul animalității nu mai exista nicio posibilitate să ia

naștere. Veți spune că așa ceva cum v-am expus eu acum este greu de gândit. La aceasta însă nu pot decât să replic mereu: Trebuie să vă dați osteneala să gândiți așa ceva; căci lumea nu este așa de simplă cum tare le-ar plăcea oamenilor să o aibă, ca să nu trebuiască să gândească mult despre lume pentru a o înțelege. În această privință întâlnești cea mare varietate de lucruri pe care le pretind oamenii, astfel încât lumea să fie cât se poate de simplu de înțeles. În această privință oamenii au vederi absolut ciudate. Există o bogată literatură referitoare la Kant, scrisă de toți oamenii care îl consideră pe *Kant* ⁵ drept un colosal filosof în toate direcțiile. Dar aceasta se trage numai din faptul că oamenii nu înțeleg nici un alt filosof, deja trebuie să folosească atât de multă forță de gândire pentru a-l înțelege pe Kant. Și pentru că el este considerat mereu un mare filosof – deși adeseori câte unul se consideră a fi el însuși cel mai genial –, oamenii tocmai de aceea nu-i înțeleg pe ceilalți. Și numai deoarece îl înțeleg așa de greu pe Kant, este el pentru ei un mare filosof. Cu aceasta este corelat și faptul că oamenii se sfiesc să accepte că lumea este complicată și că trebuie să consume forțe pentru a o înțelege. Noi am vorbit deja despre aceste lucruri din cele mai diverse puncte de vedere. Și dacă vor apărea cândva conferințele mele despre *Fiziologia ocultă* ⁶, veți putea citi detaliat că se poate dovedi și din punct de vedere embriologic că este un nonsens să spui: Creierul s-a dezvoltat din măduva spinării. Lucrurile sunt invers: Creierul este o măduvă a spinării din timpuri anterioare, transformată, iar măduva spinării actuală numai s-a anexat creierului actual ca un apendice. Trebuie doar ca oamenii să învețe să înțeleagă că ceea ce este mai simplu la om, a luat naștere mai târziu decât ceea ce apare ca fiind mai complicat; ceea ce este mai primitiv se află pe o treaptă subordonată, a apărut mai târziu.

Eu am vorbit despre această dihotomie a omului numai ca dumneavoastră să înțelegeți celălalt lucru, care este consecința acestei dihotomii. Iar consecința este că noi și cu viața noastră sufletească, care se dezvoltă în condițiile corporalității, ne situăm tot în interiorul acestei dihotomii. Noi nu avem doar dezvoltarea organică a capului și dezvoltarea restului organismului, ci avem și două tempo-uri diferite, două viteze diferite în dezvoltarea noastră sufletească. Dezvoltarea capului nostru merge relativ repede, iar dezvoltarea pe care o duce la îndeplinire restul organismului – aș vrea să o numesc dezvoltarea

inimii – se realizează, comparativ cu ea, mai lent, de circa 3-4 ori mai lent. Ceea ce are capul drept condiție și-a încheiat de regulă evoluția sa la vârsta de 20 de ani a omului; în privința capului suntem cu toții deja bătrâni de la vârsta de 20 de ani. Și numai pentru că vine neconținut înviorarea din restul organismului, care se dezvoltă de 3-4 ori mai lent, trăim mai departe într-o manieră acceptabilă. Dezvoltarea capului nostru se merge repede; dezvoltarea inimii noastre, care este însă dezvoltarea restului organismului, merge de 3-4 ori mai încet. Și în interiorul acestei dihotomii ne situăm noi cu trăirile noastre. Dezvoltarea capului nostru poate asimila tocmai în copilăria și tinerețea noastră o droaie de lucruri. De aceea învățăm în copilărie și tinerețe. Dar ceea ce asimilăm atunci trebuie mereu reînnoit, împrăștiat, trebuie să fie continuu încadrat de către mersul mai lent al dezvoltării restului organelor, de către dezvoltarea inimii.

Acum gândiți-vă, dacă educația este așa cum este ea în epoca noastră, în care educația și învățământul nu țin cont decât de formarea capului, atunci, întrucât în învățământ și educație noi nu lăsăm oarecum decât capul să-și intre în drepturi, consecința este că acest cap se încadrează ca un organism mort în cursul mai lent al dezvoltării restului, că o ține pe aceasta în urmă, și că oamenii îmbătrânesc sufletește devreme. Acest fenomen, anume că oamenii îmbătrânesc lăuntric, sufletește, devreme, este esențialmente legat de sistemul educațional și al învățământului. Firește, nu este justificat să gândiți că acum se poate pune întrebarea: Cum trebuie organizat învățământul ca să nu fie așa? – Aceasta este o treabă foarte importantă, la care nu se poate răspunde în două cuvinte. Căci aproape totul din învățământ trebuie organizat altfel, pentru ca el să nu fie ceva numai pentru memorie, ceva de care să-ți amintești, ci ceva prin care te împrăștezi, te înnoiește. Întrebați-vă câți oameni din ziua de azi, dacă privesc înapoi la copilăria cu isprăvile ei, la tot ceea ce au trăit acolo, la ce le-au spus învățătorii și doamnele educatoare, se pot gândi retrospectiv în așa fel încât nu doar să-și amintească: Trebuie să faci așa și așa –, ci în așa fel încât să se poată cufunda din nou în cele pe care le-au trăit în tinerețe, să privească cu iubire la fiecare gest, la fiecare observație în parte, la sunetul vocilor, la pătrunderea cu sentimente a celor care le-au fost oferite în copilărie și să le simtă în așa fel încât acestea să fie mereu un izvor de întinerire. Acest fapt este

legat de ritmurile pe care le trăim în noi: anume că omul trebuie să urmeze dezvoltarea mai rapidă a capului, care este încheiată la vârsta de 20 de ani, și mersul mai lent al dezvoltării inimii, al dezvoltării restului omului, care trebuie hrănit pentru întreaga viață. Nu ne este îngăduit să dăm capului numai ceea ce este stabilit pentru cap, ci trebuie să-i dăm și cele din care restul organismului își poate extrage mereu, iar și iar, de-a lungul întregii vieți, forțe înviorătoare. Pentru aceasta este, de exemplu, nevoie ca fiecare ramură de învățământ în parte să fie străbătută de un anumit element artistic. În ziua de azi, când oamenii fug de elementul artistic, deoarece cred că printr-o anumită cultivare a fanteziei – și fantezia este ceva care îl duce pe om dincolo de realitatea cotidiană – s-ar aduce fantasticul în învățământ, nu există nicio înclinare de a lua în considerare o asemenea taină a vieții. Este suficient să vedeți în domenii particulare câte ceva din cele pe care le am acum în vedere – desigur că mai există pe ici, pe colo – și atunci veți vedea că așa ceva se poate înfăptui, dar se poate înfăptui în special prin aceea că oamenii devin mai cu seamă din nou oameni. Pentru aceasta este nevoie de multe. Aș dori să atrag atenția asupra unui aspect în această privință.

În ziua de azi, cei care vor să devină profesori sunt verificați dacă știu una sau alta. Dar ce se constată în felul acesta? De regulă numai faptul că respectivul a îndeșat în capul său cândva în timp, ceva pentru care trebuia să dea proba, ceva pe care, dacă este într-o câțva îndemânatic, și l-ar putea aduna pentru fiecare oră de predat din atâtea și atâtea cărți, ceva ce și-ar putea însuși zi de zi pentru predare, ceva pe care nu este deloc necesar să și-l însușească în acest mod, așa cum se face în prezent. Ceea ce ar fi însă necesar mai presus de toate la un astfel de examen, este că ar trebui să se afle dacă respectivul are inima și simțul, dacă are în sânge faptul de a întemeia treptat o relație între el și copii. Nu cunoașterea ar trebui verificată prin examen, ci ar trebui să se cunoască cât de intens și în ce măsură respectivul este *om*. – Știu că a pune timpului nostru asemenea cerințe, înseamnă numai una din două. Fie oamenii vor spune: „Cine cere așa ceva, este cu totul nebun, un asemenea om nu trăiește în lumea reală!” – Sau, dacă nu vor să dea un asemenea răspuns, spun: „Așa ceva se întâmplă tot timpul, doar asta vrem cu toții.” – Anume, oamenii cred că prin ceea ce se întâmplă,

se împlinesc deja lucrurile, pentru că ei înțeleg din lucruri numai ceea ce vor ei să citească în ele.

V-am expus aceasta, desigur, în primul rând pentru a arunca lumină dintr-o anumită parte asupra vieții, dar și tocmai pentru a pune în adevărata lumină ceea ce simte sufletul de jos al omului, ceea ce este atât de greu de ridicat în sufletul de sus exact în timpul actual, dar pe care sufletul omului îl cere și îl va cere tot mai mult în viitor, faptul că avem nevoie în suflet de ceva din puterea de a înnoi mereu forțele acestui suflet, astfel încât să nu obosim o dată cu înaintarea în viață, ci să rămânem mereu plini de speranță și să ne spunem: „Fiecare nouă zi ne va fi tot așa ca și cea dintâi zi pe care am trăit-o conștient.” – Pentru aceasta însă trebuie, într-un anumit fel, să nu devenim prea bătrâni; acest lucru este imperios necesar, că avem nevoie să nu devenim bătrâni. Atunci când vezi în ziua de azi cum oameni relativ tineri, bărbați și femei, de fapt sunt sufletește deja teribil de bătrâni, cum ei sunt prea puțin capabili să simtă în fiecare zi viața ca pe ceva nou care le este dat, precum copilul plin de vioiciune, atunci știi ce trebuie să fie realizat, ce trebuie să fie dat în acest domeniu printr-o cultură spirituală a vremii noastre. Și până la urmă, lucrurile stau totuși așa, că sentimentul pe care îl am aici în vedere, acest sentiment al speranței în viață, care nu slăbește niciodată, niciodată, ne face totuși apți să simțim relația corectă dintre cei vii și așa-numiții morți. Altfel, lucrul care ar trebui să întemeieze relația cu un mort, rămâne împotmolit prea puternic în amintire. Omul își poate aminti ceea ce a trăit împreună cu cel mort în timpul vieții. Dar dacă el nu are posibilitatea, după ce mortul a plecat din punct de vedere fizic, să aibă un asemenea sentiment, de a trăi din nou și din nou, ceea ce a trăit în timpul vieții împreună cu el, atunci nu poate simți atât de puternic, atât de intens ce este necesar să simtă în aceste noi condiții: Cel mort mai este prezent numai ca ființă spirituală și trebuie să acționeze ca spirit. – Dacă omul s-a insensibilizat într-atât încât nu mai poate împropăta nimic din speranțele de viață, atunci el nu poate simți că a avut loc o transformare completă. Mai înainte se ajuta prin aceea că îl întâlnea pe celălalt în viață; dar acum numai spiritul îi stă în ajutor. Dar el îi vine în întâmpinare numai dacă dezvoltă acest sentiment a înnoirii continue a forțelor vieții, pentru menținerea proaspătă a speranțelor în viață.

Aș vrea să fac aici o remarcă ce vă va părea probabil ciudată. O viață sănătoasă, care este sănătoasă în special din direcțiile pe care le-am dezvoltat acum, nu duce niciodată – dacă nu intervine o întunecare a conștiinței –, la a considera viața ca fiind ceva de care te saturezi; ci viața dusă absolut sănătos face ca atunci când am mai îmbătrânit, să vrem să începem fiecare zi a acestei vieți mereu ca pe ceva nou, în mod proaspăt. Nu aceasta este sănătos, ca atunci când ai îmbătrânit să gândești: Slavă Domnului că am această viață în urma mea! –, ci să-ți poți spune: Vreau chiar acum, când am 40 sau 50 de ani, să merg din nou înapoi și să fac încă o dată treaba! – Și aceasta este sănătos, să înveți să te consolezi prin înțelepciune pentru faptul că nu o poți face în viața aceasta, ci o vei face în mod corectat într-o altă viață. Aceasta este sănătos: să nu vrei să pierzi nimic din experiențele prin care ai trecut, și, dacă e nevoie, să ai înțelepciunea să nu vrei să ai ceva în această viață, ci să poți aștepta pentru viața următoare. Aceasta este încrederea clădită pe adevărata încredere față de viață și pe menținerea activă a speranțelor de viață.

Avem așadar sentimentele care însușesc viața în mod corect și care creează totodată puntea între cei care trăiesc aici și cei care trăiesc acolo: recunoștință față de viața de care avem parte, încredere față de experiențele acestei vieți, sentimentul intim al comuniunii, capacitatea de a activa speranțele de viață prin forțele de viață proaspete mereu nou apărute. Acestea sunt impulsuri interioare, etice, care, simțite în mod corect, pot furniza și cea mai bună etică socială exterioară, întrucât ceea ce este etic, la fel ca și ceea ce este istoric, poate fi sesizat numai în subconștient, așa cum am arătat eu însumi în conferința publică⁷.

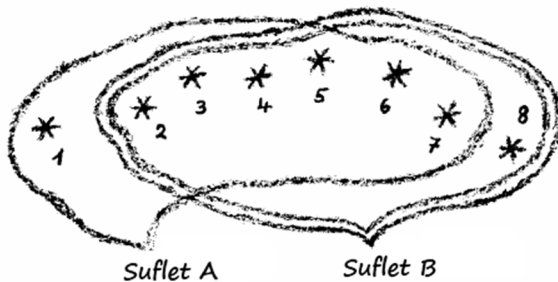
Altceva pe care aș mai dori să-l subliniez în privința relațiilor celor vii cu cei morți este o întrebare ce poate apărea mereu, întrebarea: În ce constă, de fapt, deosebirea dintre relațiile de la om la om în măsura în care amândoi sunt încorporați în trupuri fizice, respectiv unul dintre ei se află în trup fizic iar celălalt nu, sau nici unul dintre ei nu este încorporat în trup fizic? – Aș dori să indic dintr-un punct de vedere ceva deosebit.

Dacă considerăm omul din punct de vedere spiritual-științific în privința Eului său și a vieții sale sufletești propriu-zise, care poate fi numită și trup astral – în privința Eului am spus adesea că este cel mai

tânăr, bebelușul între elementele componente ale organizației omenești, în timp ce trupul astral este ceva mai în vârstă, dar datează numai din vechea evoluție lunară –, atunci trebuie să spunem în privința acestor două mădulare mai înalte ale ființei omenești: Ele nu sunt încă atât de mult dezvoltate încât omul să aibă puterea, dacă s-ar sprijini numai pe ele, să se mențină autonom față de ceilalți oameni. Dacă noi am fi aici, unii lângă alții, doar ca Euri și trupuri astrale, și nu trăind și în trupurile noastre eterice și fizice, am fi cu toții ca într-un fel de piure primordial. Ființele noastre s-ar contopi între ele; noi nu am fi separați unii de alții și nici nu am ști să ne diferențiem unii de alții. Nu ar putea fi deloc vorba ca cineva să știe – desigur, lucrurile ar fi cu totul altfel și condițiile nu pot fi comparate așa, direct, între ele – care este mâna sau piciorul său, sau care ar fi mâna sau piciorul altuia. Dar nici măcar sentimentele nu și le-ar putea recunoaște cum trebuie ca fiind ale sale. Faptul că noi, ca oameni, ne simțim separați, provine de acolo că fiecare din noi a fost smuls în formă de picătură din masă fluidă totală, pe care trebuie să ne-o imaginăm pentru o anumită epocă anterioară. Dar pentru ca sufletele individuale să nu curgă din nou laolaltă, trebuie să ne gândim că fiecare picătură sufletească a pătruns ca într-o bucată de burete, și în felul acesta sunt menținute separat. Ceva asemănător s-a întâmplat cu adevărat. Numai prin faptul că noi ca oameni suntem vârați în trupuri fizice și trupuri eterice, suntem separați unii de alții, de-a dreptul separați. În somn suntem separați numai prin aceea că atunci avem o poftă intensă după trupul nostru fizic. Această poftă, care ne împinge arzător cu totul înspre trupul nostru fizic, ne separă în timpul somnului, altfel ne-am contopi total între noi în timpul nopții; și probabil că firilor mai sensibile le-ar pica rău dacă ar ști cât de puternic intră în contact cu esența entităților din mediul lor înconjurător. Dar aceasta nu ar fi deosebit de rău în comparație cu ceea ce ar fi dacă această relație de poftă arzătoare față de trupul fizic nu ar exista, atâta timp cât omul este încorporat fizic.

Acum putem pune întrebarea: Ce anume ne separă sufletele în răstimpul dintre moarte și o nouă naștere? Așa cum între naștere și moarte aparținem cu Eul nostru și trupul nostru astral de un trup fizic și unul eteric, tot așa, după moarte, așadar între moarte și noua naștere, aparținem cu Eul nostru și trupul nostru astral de o anumită regiune

stelară, nici unul de o aceeași, fiecare de o regiune stelară absolut precisă. Din acest instinct se vorbește despre „steaua omului”. Dumneavoastră veți înțelege: Regiunea stelară – dacă luați mai întâi proiecția ei fizică – este sferică la periferie, și asta o puteți împărți în felurite moduri. Regiunile se suprapun, dar fiecare aparține de o alta. Se poate spune, dacă e să exprimăm lucrurile sufletește, și că: Fiecare aparține de un alt șir de Arhangheli și de Îngeri. Așa cum oamenii aici se găsesc împreună, se reunesc prin sufletele lor, tot așa între moarte și o nouă naștere fiecare aparține unei alte regiuni stelare, unui anumit șir de Arhangheli și de Îngeri, și se reunesc laolaltă cu sufletele lor. Numai că lucrurile sunt așa, dar numai aparent – dar nu vreau să intru în detalii acum asupra acestui misteriu –, că pe Pământ fiecare își are propriul său trup fizic. Spun aparent, iar dumneavoastră vă veți mira; dar este pe deplin cercetat, la fel cum fiecare își are și propria sa regiune stelară, dar acestea se suprapun. Imaginați-vă un anumit grup de Îngeri și de Arhangheli. De un suflet aparțin mii de Arhangheli și de Îngeri între moarte și o nouă naștere. Gândiți-vă acum că dintre aceste mii de făpturi una lipsește, și ea poate fi oarecum înlocuită cu o alta: atunci aceasta este regiunea sufletului următor.

În acest desen două suflete au aceeași regiune, cu excepția unei stele, pe care o au din altă regiune, căci două suflete nu au absolut exact aceeași regiune stelară. Prin aceasta sunt individualizați oamenii între moarte și noua naștere, prin faptul că fiecare are regiunea sa stelară aparte. De aici se poate vedea în ce constă separarea unui suflet de altul între moarte și o nouă naștere. Aici, în lumea fizică, separarea acționează așa cum o cunoaștem, prin trupului fizic: Omul își are trupul fizic oarecum drept înveliș, el contemplă din acesta lumea, și totul trebuie să ajungă până la acest trup fizic. Tot ceea ce vine în

sufletul omului între moarte și noua naștere se află, în privința relației dintre trupul său astral și Eul său în mod asemănător, în corelație cu o regiune stelară, așa cum aici sufletul și Eul se află în legătură cu trupul fizic. Așadar la întrebarea: Prin ce apare separarea? – se răspunde în modul pe care tocmai l-am indicat.

Acum, din aceste considerații de astăzi, dumneavoastră ați văzut cum putem acționa noi asupra sufletului nostru pentru cultivarea anumitor sentimente, pentru ca să se creeze puntea de legătură între așa-numiții morți și cei vii. Și ultimele lucruri pe care vi le-am spus sunt potrivite pentru atragerea în noi de gânduri, pot spune gânduri simțitoare sau simțiri cognitive, care pot participa, la rândul lor, la crearea acestei punți. Aceasta se întâmplă prin faptul că încercăm ca în legătură cu un anumit mort să ne dezvoltăm tot mai mult acel mod de a simți care, atunci când trăim ceva, face să apară în suflet impulsul de a ne întreba: Cum ar trăi acum împreună cu tine cel mort, ceea ce trăiești tu în această clipă? Pentru aceasta creați imaginațiunea ca și cum cel mort ar lua parte alături, împreună cu dumneavoastră la acea experiență; și aceasta făcută însuflețit, și atunci ea imită într-o anumită privință modul în care comunică cel mort cu cel viu, sau un mort cu alt mort, prin aceea că ceea ce vă dau diverse regiuni stelare corelați cu relația cu sufletul dumneavoastră sau cu legătura reciprocă dintre suflete. Se imită deja de aici ceea ce se desfășoară între un suflet și altul prin apartenența la regiunile stelare. Atunci când te concentrezi oarecum prin prezența unui mort asupra unui interes actual nemijlocit, dacă în acest fel îl simți nemijlocit pe cel mort viu, lângă tine, atunci din astfel de lucruri ca acelea pe care le-am dezbătut astăzi va crește tot mai mult și mai mult conștiința că cel mort într-adevăr se apropie de noi. Sufletul va dezvolta și o conștiință a acestui lucru. În această privință trebuie de asemenea să avem încredere față de existență, că lucrurile devin așa. Căci dacă nu ai încredere, ci nerăbdare în viață, atunci este valabil celălalt adevăr: Ceea ce încrederea aduce, nerăbdarea alungă; ceea ce ai cunoaște prin încredere, se întunecă prin nerăbdare. Nimic nu este mai rău decât să-ți aduci prin nerăbdare o ceață în fața sufletului.

NOTE

Volumul GA 181 cuprinde 3 cicluri de conferințe:

Moarte pământească și viață cosmică: 7 conferințe, Berlin 22 ianuarie – 26 martie 1918;

Daruri antroposofice pentru viață: 7 conferințe, Berlin 30 martie – 21 mai 1918;

Necesități în privința conștiinței pentru prezent și viitor: 7 conferințe, Berlin 25 iunie – 6 august 1918.

Despre această ediție

Cele trei cicluri din volumul GA 181 au coincis cu sfârșitul Primului Război Mondial. În paralel cu primele două cicluri, Rudolf Steiner a susținut o serie de conferințe publice intitulată *Eternul în sufletul uman. Nemurire și libertate*, publicat în GA 67. În plus, conferințele sale l-au dus în multe alte orașe, inclusiv la Nürnberg, München, Stuttgart, Leipzig, Viena, Praga și Hamburg. Apoi Rudolf Steiner a plecat în Elveția.

Cu acest volum, marile cicluri pentru membri de la Berlin ajung la sfârșit. Luate împreună, formează un fel de compendiu al antroposofiei, așa cum era disponibil lumii în acel moment. În anii următori, activitățile lui Rudolf Steiner s-au concentrat din ce în ce mai mult la Dornach și Stuttgart. Construcția Goetheanum-ului, care se apropia de finalizare, mișcarea pentru tripartiție și dezvoltarea pedagogiei antroposofice în legătură cu Școala Waldorf din Stuttgart au preluat cea mai mare parte a forței de muncă a lui Rudolf Steiner.

Bazele textului: conferințele din 22 și 29 ianuarie 1918 (conferințele 1 și 2 din primul ciclu) au fost stenografiate de Hedda Hummel, restul de 19 conferințe de Walter Vegelahn. Stenogramele originale nu au fost păstrate; volumul se bazează pe transcrierile stenogramelor făcute de stenografi.

R. Friedenthal și S. Lötscher au analizat a treia ediție din 1991 și au făcut modificări, listate în ediția germană. Citatele date de Rudolf Steiner au fost comparate cu sursele corespunzătoare și, acolo unde era necesar, adaptate la acestea. Au fost adăugate un registru de nume și un cuprins detaliat. Informațiile au fost verificate și extinse, în special în ceea ce privește numeroasele referințe ale lui Rudolf Steiner la alte conferințe.

Titlul ciclurilor și conferințelor: Conferințele au fost ținute fără titlu și conținut prealabil. Cu toate acestea, primele ediții Vegelahn ale conferințelor din al doilea și al treilea ciclu au deja titluri. Potrivit unui raport, Vegelahn mergea deseori la Rudolf Steiner după ce susținea o conferință și îl punea să-i dea un titlu pentru conferința pe care tocmai o susținuse (vezi Karl Boegner în: „Mitlungen aus der Anthroposophischen Arbeit in Deutschland”, Michaelmas 1959). Deci, se poate presupune că aceste titluri provin de la Rudolf Steiner.

Nu se cunoaște originea titlurilor conferințelor din primul ciclu, dar din moment ce au fost deja incluse în ediția I din 1922, se poate presupune că, dacă nu provin de la el, au fost aprobate de Rudolf Steiner; acest lucru poate fi de asemenea presupus pentru întreg titlul primelor două cicluri și titlul original al celui de al treilea ciclu.

Titlurile primelor 5 conferințe din primul ciclu au fost schimbate în cea de-a doua ediție a anului 1967, acestea fiind inițial: 22 ianuarie: „Poziția actuală a științei spirituale”; 29 ianuarie: „O contribuție la cunoașterea naturii umane”; 5 februarie: „Morții și cei vii”; 5 martie: „Gândurile noastre despre morți și lume”; 12 martie: „Legătura omului cu lumea spirituală”.

În ediția din 1967, titlurile conferințelor au fost doar listate în cuprins.

În ceea ce privește desenele: desenele originale de pe tablă ale lui Rudolf Steiner pentru conferințele din 26 martie (conferința a VII-a din primul ciclu) și 9 aprilie (conferința a IV-a din al doilea ciclu) nu au fost păstrate. Deoarece nici stenograma nu era disponibilă, schițele

deficitare din stenogramă au trebuit să servească drept model pentru desenele realizate aici de Hedwig Frey.

Publicații anterioare: Cele trei cicluri care formează GA 181 au fost publicate în 1922 de Marie Steiner în Philosophisch-Anthroposophischen Verlag din Berlin în trei volume în așa-numitul format de ciclu, dar cu numărarea continuă a conferințelor:

Conferințele 1–7 (primul ciclu): ciclul 48

Conferințele 8–14 (al doilea ciclu): ciclul 49

Conferințele 15–21 (al treilea ciclu): ciclul 50

Prima ediție din ediția completă (GA) Dornach a avut loc în 1967, atât într-un volum, cât și în trei volume separate. Unele dintre edițiile individuale au fost ulterior legate într-un volum la vânzare. Numărarea continuă a prelegerilor a fost păstrată. Cel de-al treilea ciclu a primit noul titlu: «Necesități în privința conștiinței pentru prezent și viitor». Ediția a fost prevăzută cu note la text.

Conferința din 30 martie 1918 (din al doilea ciclu) a apărut și în „Gäa Sophia. Jahrbuch der Naturwissenschaftlichen Sektion am Goetheanum», Vol. II, Dornach 1927; și cea din 5 februarie (din primul ciclu) în seria broșată „Rudolf Steiner – Themen aus dem Gesamtwerk», Vol. 15: „Das Leben nach dem Tode”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1987.

Note referitoare la text

Lucrările lui Rudolf Steiner în ediția *Operele complete* (GA) sunt indicate în note cu numărul bibliografic.

CONFERINȚA I

1. *ciclu de conferințe... la Viena: Făptura interioară a omului și viața dintre moarte și o nouă naștere* (6 conferințe, Viena 1914), GA 153.
2. *Atunci am ținut patru conferințe la Zürich:* este vorba de conferințele din 5, 7, 12 și 14 noiembrie 1917, conținute în

ciclul *Întregirea științelor actuale prin antroposofie* (8 conferințe, Zürich 1917/1918), GA 73.

3. *Am vorbit la Zürich despre știința istoriei*: vezi nota 2, conferința din 7 noiembrie 1917, GA 73.
4. *Hermann Grimm a remarcat*: Hermann Grimm, 1828-1901, teoretician al artelor și literaturii. În: «Fragmente», volumul 1, Berlin și Stuttgart 1900, capitolul «Remarci introductive referitoare la Fragmente».
5. *istoricul Gibbon*: Edward Gibbon, 1737-1794, istoric englez. «History of the Decline and Fall of the Roman Empire», 6 volume, Londra 1782-88 («Istoria declinului și căderii Imperiului Roman», 13 volume, Frankfurt și Leipzig 1800-03).
6. *Leopold von Ranke*, 1795-1886, istoric. Întemeietorul științei moderne a istoriei, cu atitudine critică față de izvoarele bibliografice.
7. *Karl Lamprecht*, 1856-1915, istoric.
8. *că în prezent un pedant aflat în vârful celei mai importante republici vrea să emită cuvintele de ordine pentru omenire*: indicații asupra lui Woodrow Wilson, 1856-1924, președinte al Statelor Unite între 1912-1920 și cele „Patrusprezece puncte” ale sale.
9. *în conferințele din Elveția... și în conferința publică*: vezi ciclul de conferințe *Fundamentele spirituale ale lumii exterioare. Prăbușirea spiritelor întunericului* (14 conferințe, Dornach 1917), GA 177, în special conferința din 8 octombrie 1917. Apoi este vorba de următoarele două conferințe: *Rezultate spiritual-științifice în privința ideii de libertate și a vieții social-morale*, Berna 30 noiembrie 1917, și *Știința suprasensibilului și ideile moral-sociale*, Basel 24 noiembrie 1917, tipărite în: *Libertate, Nemurire – Viața socială. Despre legătura spiritual-sufletescului cu corporalitatea omului* (10 conferințe, Basel și Berna 1917/18), GA 72.
10. *Karl Marx*, 1818-1883, întemeietor al socialismului științific.

11. *Aș vrea să vă dau un exemplu, pe care l-am expus adesea în ultima vreme: în această privință Rudolf Steiner a vorbit amănunțit, de exemplu în conferința din 16 noiembrie 1917 de la St. Gallen: Taina dublului. Medicină geografică, în: **Ființa spirituală individuală și acțiunea ei în sufletul omului** (9 conferințe, St. Gallen, Zürich și Dornach 1917), GA 178.*
12. *conferințele de la Zürich: vezi nota 2.*
13. *Relativ la psihanaliză, vezi printre altele și conferințele din 10 și 11 noiembrie 1917, din: **Ființa spirituală individuală și acțiunea ei în sufletul omului** (9 conferințe, St. Gallen, Zürich și Dornach 1917), GA 178.*
14. *Jung, care a scris ... o broșură despre psihanaliză: Carl Gustav Jung, 1875-1961, medic. Vezi «Die Psychologie der unbewußten Prozesse. Ein Überblick über die moderne Theorie und Methode der analytischen Psychologie» («Psihologia proceselor inconștiente. O privire de ansamblu asupra teoriei moderne și metodei psihologiei analitice»), Zürich 1917, (Titlu ulterior: «Inconștientul în viața sufletească normală și în cea maladivă»).*
15. *Jung expune un exemplu: ibidem, pag. 18 ș.u. Vezi și conferința a V-a din prezentul volum.*
16. *Dar Jung presimte așa ceva... el spune: ibidem, pag. 85 ș.u.*
17. *De aceea el formulează fraza: ibidem, textual: „Abia în epoca iluminismului s-a descoperit că zeii nu au existat într-adevăr, ci au fost doar proiecții. Cu aceasta, ei au fost rezolvați. Dar funcția psihologică corespunzătoare lor nu a fost în nici un caz încheiată/rezolvată, ci a trecut în subconștient, fapt datorită căruia oamenii s-au intoxicat printr-un excedent de libido, care anterior era investit în cultul imaginii zeilor. Devalorizarea și refularea unei funcții atât de puternice cum este cea religioasă are desigur consecințe considerabile pentru psihologia individului” (pag. 115 ș.u.) și «Conceptul de Dumnezeu este o funcțiune psihologică de natură irațională pur și simplu necesară, care nu are nimic de a face cu problema existenței lui*

Dumnezeu în general. Căci această ultimă problemă face parte dintre cele mai naive și prostești întrebări pe care și le poate pune omul. Doar se știe în mod suficient că omul nu-și poate nici măcar imagina un Dumnezeu, ca să nu mai vorbim de faptul de a și-L reprezenta ca existând într-adevăr, la fel de puțin pe cât își poate imagina un proces care să nu fi fost cu necesitate determinat cauzal (pag. 91).

18. *Woodrow Wilson*: vezi nota 8.

19. *într-un ciclu de conferințe ținut înainte de război la Helsingfors*: vezi ciclul de conferințe ***Bazele oculte ale Bhagavad-Gita*** (9 conferințe, Helsingfors 1913), GA 146, conferința din 1 iunie 1913. Vezi și Alocuțiunea de la Helsingfors din 5 iunie 1913: *Alocuțiune pentru participanții ruși la ciclul de conferințe «Bazele oculte ale Bhagavad-Gita»*, din: ***Legătura omului cu lumea elementală. Kalewala. Olaf Asteson. Poporul rus. Lumea ca rezultat al efectelor echilibrului*** (7 conferințe și 6 alocuțiuni, 1912-1914), GA 158.

20. *răposatului împărat Dom Pedro*: Pedro al II-lea, 1825-1891, între 1831-1889 împărat al Braziliei (până în 1840 sub regență, încoronat în 1841).

21. *cele două cărți ale lui Wilson*: «The New Freedom», 1913 («Noua libertate. Un apel la eliberarea nobilelor forțe ale unui popor», München 1914) - «Mere Literature and other Essays», 1893 («Doar literatură. Considerații ale unui american», München 1913).

CONFERINȚA a II-a

1. *Am atras deja adesea atenția*: vezi, printre altele, conferințele *Ce este cunoașterea de sine?* din 23 noiembrie 1908, din: ***Răspunderea la întrebări privind Universul și viața prin antroposofie*** (21 de conferințe, 1908-1909), GA 108, *Despre cunoașterea de sine, în legătură cu misterul rosicrucian «Poarta inițierii»* din 17 septembrie 1910, din ***Căi și țeluri ale omului spiritual. Probleme de viață în lumina***

științei spirituale (14 conferințe 1910), GA 125, ca și conferința din 24 august 1911, din: *Minuni ale lumii, încercări ale sufletului și revelații ale spiritului* (11 conferințe, München 1911), GA 129.

2. *îl numesc așa cum l-am numit deja mai înainte: așa, de exemplu, pe 12 ianuarie 1918 în: Adevăruri ale misterilor și impulsuri de Crăciun. Vechi mituri și semnificația lor* (16 conferințe, Basel și Dornach 1917/18) GA 180.

3. *La toate celelalte diferențe pe care le-am expus deja iarna trecută: Metamorfoză cosmică și umană*, (7 conferințe, Berlin 1917), GA 175. – Vezi, printre altele, și conferințele din 21 octombrie 1916, din: *Impulsuri de evoluție interioară a omenirii. Goethe și criza secolului XIX* (16 conferințe, Dornach 1916), GA 171 și din 21 ianuarie 1917, din *Considerații istorice. Karma neadevărului – Partea a II-a* (12 conferințe Dornach 1917), GA 174.

4. *Am atras deja mai înainte atenția: vezi, printre altele, conferințele din 31 iulie și 7 august 1916, din: Enigma omului. Fundamentele spirituale ale istoriei omenesti* (15 conferințe, Dornach 1916), GA 170.

5. *numai așa cum a făcut-o deja Goethe: vezi Goethe: «Lucrări de științele naturii», editate, comentate și cu o introducere făcută de Rudolf Steiner în «Literatura națională germană» a lui Kürschner, 5 volume (1883-1897), reeditare la Dornach 1975, GA 1a-e; volumul I, GA 1a, capitolul «Cutia craniană alcătuită din șase vertebre transformate», pag. 321 ș.u.*

6. *eu am menționat deja acest lucru: vezi, printre altele, conferința Corelația dintre lumea spirituală și cea fizică în privința vieții de după moarte din 7 decembrie 191, din: Formarea destinului și viața de după moarte* (7 conferințe, Berlin 1915), GA 157a, ca și în conferința din 5 septembrie 1915 din: *Întâmplare, necesitate și previziune. Cunoaștere imaginativă și procesele de după moarte* (8 conferințe Dornach 1915), GA 163.

7. *Eu am spus deja recent*: este desigur avută în vedere conferința *Țelul și esența cercetării spirituale* din 24 ianuarie 1918, din: *Veșnicul din sufletul omenesc. Nemurire și libertate* (10 conferințe, Berlin 1918), GA 67. – Vezi în această privință și conferința din 11 noiembrie 1917, din: *Ființa spirituală individuală și acțiunea ei în sufletul omului* (9 conferințe ținute în diferite locuri, 1917), GA 178.
8. *eu am atras adesea atenția asupra acestui fapt*: vezi, de exemplu, conferința sus-menționată *Țelul și esența cercetării spirituale*. Vezi în continuare, printre altele, conferința din 11 mai 1917, din: *Fundamentele spirituale ale Primului Război Mondial* (16 conferințe, Stuttgart 1914-1921), GA 174b.
9. *Basilius Valentinus*: alchimist, presupus călugăr benedictin din secolul XV. Sub semnătura sa au fost publicate în jurul anului 1600 o serie de lucrări. Un fel de ediție a operelor sale complete în trei volume a apărut la Hamburg în 1717 și 1740.
10. *savant suedez*: Theodor Svedberg, 1884-1971, chimist, laureat al premiului Nobel. Vezi: «Materia. O problemă de cercetare în trecut și prezent», 1912-1914.
11. *Dr. Rittelmeyer*, 1872-1938, teolog evanghelic. Ulterior co-fondator și primul conducător superior al «Comunității Creștine». Vezi articolul său «Despre teosofia lui Rudolf Steiner», în «Lumea creștină», al 31-lea an de apariție, 1917, numerele 33-35.
12. *Johannes Müller*, 1864-1949, teolog evanghelic și scriitor; în «Lumea creștină», al 32-lea an de apariție, 1918, numerele 2-4.
13. *neadevărurile lui Dessoir*: Max Dessoir, 1867-1947. În cartea sa «Vom Jenseits der Seele. Die Geheimwissenschaften in kritischer Beleuchtung» («Despre transcendența sufletului. Științele oculte în iluminarea lor critică»), Stuttgart 1917, capitolul «Antroposofie».
14. în cartea mea *Enigmele sufletului: Max Dessoir despre antroposofie*. Despre capitolul lui Dessoir «Antroposofie»,

Rudolf Steiner s-a exprimat amănunțit pe 26 iunie 1917 în conferința sa *Fenomene științifice ale timpului*, din: ***Adevăruri ale evoluției omului și omenirii. Karma materialismului*** (17 conferințe, Berlin 1917), GA 176. – Vezi și articolul lui Friedrich Rittelmeyer «Max Dessoir și Rudolf Steiner» din «Caiete lunare din Germania de Sud», 1917, Caietul I.

15. *afișele mele ar fi „de reclamă” ș.a.m.d.*: vezi indicația de mai sus relativ la Johannes Müller, ibidem, nr. 2, aliniatul 21: „teosofia practică în ziua de azi o propagandă care abia dacă poate fi depășită în privința stilului și măsurii sale...”.
16. Relativ la articolul menționat mai sus al lui Johannes Müller, vezi și lucrarea lui Friedrich Rittelmeyer: «Johannes Müller și Rudolf Steiner», Nürnberg 1918.
17. *că la conferințele mele s-ar conta pe nevoia deosebită de senzație a oamenilor*: vezi nota 12 (Johannes Müller), nr. 2, aliniatul 21: „Asta este ceea ce îi reproșez în primul rând lui Steiner, și nu în ultimul rând chiar în interesul teosofiei însăși, anume faptul că el a făcut din lumea ocultă o senzație pentru curiozitatea și voluptatea instinctelor superstițioase ale oamenilor. Cine a citit ani de-a rândul tematica conferințelor sale pe coloanele de afișaj se gândește doar cu repulsie la specularea poftei comune de senzație, sau la mania supraviețuitorilor îndoliați de a afla ceva mai multe despre viața de dincolo.”
18. *Creștinismul ca fapt mistic și misteriiile Antichității* (1902), GA 8.
19. «Predica de pe munte»: Johannes Müller: «Predica de pe munte, tradusă în limba germană și actualizată», München 1906.

CONFERINȚA a III-a

1. *ceea ce am discutat adesea aici din cele mai diferite puncte de vedere*: vezi, de exemplu, conferința din 9 martie 1915, din:

Destinul omului și destinul popoarelor (14 conferințe, Berlin 1914/15), GA 157.

2. *Căci noi am discutat adesea...*: ibidem, nota 1.
3. *Friedrich Theodor Vischer*, 1807-1887, estetician și poet.
4. *ciclul de conferințe **Făptura interioară a omului și viața între moarte și o nouă naștere***: (6 conferințe, Viena 1914), GA 153.
5. *din motive pe care le-am expus adesea*: în această privință, Rudolf Steiner a vorbit, printre altele, pe 24 octombrie 1915 la Dornach, în: ***Mișcarea ocultă în secolul XIX și legătura ei cu cultura mondială. Aspecte importante ale vieții spirituale exterioare de la mijlocul secolului XIX*** (13 conferințe, Dornach 1915), GA 254.
6. *ceea ce a rostit printr-o intuiție remarcabilă Richard Wagner*: Timpul devine spațiu (*Parsifal*, actul 1): Parsifal: Abia pășesc, și totuși mi se pare că sunt deja departe. Gurnemanz: Vezi tu, fiul meu, aici timpul devine spațiu.
7. *Eu am spus adesea... Am accentuat, dimpotrivă, adesea...*: vezi în această privință, printre altele, conferința *De ce este înțeleasă greșit cercetarea spirituală*, din 26 februarie 1916, din: ***Din viața spirituală a Europei Centrale*** (15 conferințe, Berlin 1915/16), GA 65, și conferința *Antroposofia nu deranjează confesiunea religioasă a nimănui*, Basel, 19 octombrie 1917, din: ***Libertate – nemurire – viață socială***, GA 72.
8. *Spiritul – am menționat adesea acest lucru – a fost abolit pentru lumea occidentală în anul 869*: vezi, printre altele, conferințele din 27 martie și 3 aprilie 1917, din: ***Pietre de construcție pentru o cunoaștere a Misteriului de pe Golgota. Metamorfoză cosmică și umană*** (16 conferințe, Berlin 1917), GA 175.
9. *Wilhelm Wundt*, 1832-1920, filosof, psiholog și medic. A întemeiat primul institut de psihologie experimentală în Leipzig.

CONFERINȚA a IV-a

1. *Într-una din ultimele considerațiuni: vezi conferința din a 3-a din acest volum.*
2. *și la ultimele considerații făcute aici am vorbit despre: ibidem.*
– Vezi și conferința din 13 februarie 1917, din: ***Pietre de construcție pentru cunoașterea Misteriului de pe Golgota. Metamorfoză cosmică și umană*** (16 conferințe, Berlin 1917), GA 175.
3. *Lumea realității este țesută din vise: redare liberă a cuvintelor lui Prospero din «Furtuna» lui Shakespeare», actul IV scena 1 (We are such stuff as dreams are made on).*
4. *ceea ce am discutat cândva anul trecut... am indicat un exemplu: sunt avute în vedere conferințele din 9 și 10 decembrie 1917, din: Necesitate istorică și libertate. Influențe de destin din lumea morților* (8 conferințe, Dornach 1917), GA 179.
5. *Gotthilf Heinrich Schubert, 1780-1860, medic și cercetător al naturii. Vezi: «Despre presimțire și cunoaștere», conferință ținută în decembrie 1847 la München, München 1848, capitolul IV: «Capacitatea umană de presimțire». Exemplul cu plimbarea nu apare acolo, dar apar exemple asemănătoare.*
6. *după cum am spus deja în considerațiuni anterioare: vezi conferința a 3-a din acest volum. – Vezi apoi, printre altele, și conferința din 23 februarie 1918, din: Fundamentele spirituale ale Primului Război Mondial* (16 conferințe, Stuttgart 1914-1921), GA 174b.
7. *Am pornit de la faptul: în conferința a 3-a din acest volum.*
8. *eu am vorbit și despre aceasta: ibidem. Vezi apoi, printre altele, și conferințele din 14 februarie 1918 din: Europa Centrală între Est și Vest* (12 conferințe, München 1914-18), GA 174a și din 23 februarie 1918, din: ***Fundamentele spirituale ale Primului Război Mondial*** (16 conferințe, Stuttgart 1914-1921), GA 174b.

9. *Eu am indicat aici deja în această iarnă*: probabil că este avută în vedere conferința din 4 septembrie 1917 în care Rudolf Steiner spune: „Într-un alt loc am vorbit despre faptul că într-un anumit ținut al Pământului au fost pregătite de decenii condițiile în așa fel încât la momentul potrivit să acționeze forțele ahrimanice potrivite în omenire. Un flux imens de impulsuri spirituale a străbătut Europa în lunile iulie și august ale anului 1914, un vârtej de acțiuni spirituale.”, în: ***Adevăruri ale evoluției omului și omenirii. Karma materialismului*** (17 conferințe, Berlin 1917), GA 176.
10. *în ciclurile mele de conferințe despre sufletele popoarelor europene: Misiunea sufletelor câtorva popoare europene în legătură cu mitologia nord-germanică* (11 conferințe și o alocuțiune, Kristiania (Oslo) 1910), GA 121.
11. *cuvintele unui oriental renumit*: Rabindranath Tagore, 1861-1941, filosof și poet indian, luptător pentru libertate; descendent al unei familii bengaleze, având ca strămoș scriitorul dramatic din secolul VIII Bhatta-Narajana. Vezi conferința «Spiritul Japoniei», Leipzig, nedatat (eventual 1918), Editura Der Neue Geist. Apărută și în: «Anuare prusace», Berlin vol. 171, caietul I, ianuarie 1918, pag. 21-37. Sub titlul «Naționalismul în Japonia», conferința a apărut cu un text ușor extins în: Tagore: «Naționalismul», Leipzig, nedatat). Editura Der Neue Geist, pag. 63-123. (În biblioteca lui Rudolf Steiner existau toate cele trei ediții. Citatele sunt date în cele ce urmează din prima ediție menționată, deoarece Rudolf Steiner o menționează pe aceasta în conferința din 9 iulie 1918, (în: ***Necesități în privința conștiinței pentru prezent și viitor***, al treilea ciclu de conferințe din GA 181).
12. *pe care le exprim aici*: Tagore, vezi mai sus, pag. 22, textual: „Noi vrem să ne însușim mașinile lor, dar nu cu inimile, ci numai cu creierul. Noi vrem să le punem în practică și să construim hangare pentru ele, dar în căminele noastre și în templele noastre nu le lăsăm să pătrundă”.

- 13.** *Orientalul spune*: ibidem. Textual: „Spiritul creator al Europei a dat popoarelor sale forța de organizare, care s-a arătat în mod deosebit în politică, în comerț și în încercările științifice. Spiritul creator al Japoniei va arătat frumusețea din natură și v-a dat puterea să o înfăptuiți în viață” (pag. 12), și „Frați ai mei, atunci când flăcările roșii ale acestui uriaș incendiu își vor trimite răpăind râsul la stele, punți-vă încrederea în stele, și nu în focul distrugător. Căci atunci când acest incendiu se va fi consumat și va fi stins lăsând în urmă ca amintire o grămadă de cenușă, lumina cea veșnică va străluci iarăși în Orient – în Orient, unde s-a născut aurora dimineții a istoriei omenirii. Și cine știe dacă această zi nu se configurează deja, dacă Soarele nu a răsărit deja la orizontul de est al Asiei? Atunci eu salut acest Soare din Răsărit, așa cum salutau cântăreții strămoșilor mei aurora dimineții, acest Soare care este destinat să mai strălucească încă o dată în lumea întreagă” (pag. 25). Vezi totuși întreaga conferință.
- 14.** *Tagore spune*: „Trebuie că ați simțit mereu o puternică nuanță de teamă atunci când Occidentul a vorbit despre posibilitatea ca un popor oriental să se poată înălța. Motivul este că puterea prin care domnește Occidentul este o putere rea; atâta timp cât numai el o are de partea sa, el este sigur pe sine, în timp ce restul lumii tremură. Civilizația actuală a Europei, dacă vrea să trăiască, trebuie să tindă să îl aibă pe Satan, împreună cu puterile sale, exclusiv în serviciul ei. Întregul ei armament de război și întreaga ei diplomatie se orientează în funcție de acest unic scop. Dar toate aceste rituri costisitoare de conjurare a spiritului rău duc pe calea prosperării exterioare la marginea unei prăpăstii...” (pag. 20).
- 15.** *marea ducesă Sophie von Sachsen-Weimar*, 1824-1897; vezi în privința ei expunerile lui Rudolf Steiner din: *Articole reunite relativ la istoria și istoria culturală dintre anii 1897 și 1901*, GA 31.

16. *președinte al Societății Goethe*: între 1913 și 1921 președinte al «Societății Goethe» din Weimar a fost ministrul prusac de stat și al finanțelor în retragere, președintele provinciei Rhein, Georg Kreuzwendedich, baron de Rheinbaben, 1855-1921. Vezi și conferința din 9 iulie 1918, (în: ***Necesități în privința conștiinței pentru prezent și viitor***, al treilea ciclu de conferințe din GA 181).
17. *Platon*, 427-347 î.Ch., filosof grec, discipol al lui Socrate. Și-a întemeiat Școala sa la Haine Akademos, punctul de pornire al tuturor „Academiilor”.
18. *Socrate*, aprox. 469-399 î.Ch., filosof grec.
19. *Alexander Moszkowski*, 1851-1934, jurnalist berlinez, cunoscut preponderent ca scriitor umoristic.
20. *Există în ziua de azi deja cărți scrise din punct de vedere psihiatric despre viața lui Iisus*: ca de exemplu E. Rasmussen: «Iisus. Un studiu psihopatologic comparativ», Leipzig 1905.

CONFERINȚA a V-a

1. *eu am indicat... de exemplu*: vezi conferința a 4-a din acest volum.
2. *V-am spus adesea*: vezi, de exemplu, în următoarele conferințe: din 1 ianuarie 1912, din ***Lumea simțurilor și lumea spiritului*** (6 conferințe, Hannover 1911/12), GA 134; 14 aprilie 1914, din: ***Ființa interioară a omului și viața dintre moarte și o nouă naștere*** (8 conferințe, Viena 1914 și o alocuțiune), GA 153; 6 noiembrie 1917, din: ***Ființa spirituală individuală și acțiunea ei în sufletul omului*** (9 conferințe ținute în diverse locuri în 1917), GA 178.
3. *Eu am atras adesea atenția în cercul prietenilor noștri asupra unui exemplu paradoxal*: vezi, printre altele, conferințele din 10 și 11 noiembrie 1917 din: ***Ființa spirituală individuală și acțiunea ei în sufletul omului*** (9 conferințe ținute în diverse locuri în 1917), GA 178. Vezi apoi conferința din 22 ianuarie 1918 din acest volum, și nota 15 de la conferința I.

4. *știți din ultima conferință publică*: este avută în vedere conferința *Natura și enigmele ei în lumina cercetării spirituale*, din 7 martie 1918 din: ***Veșnicul din sufletul omenesc. Nemurire și libertate*** (10 conferințe, Berlin 1918), GA 67.
5. *flori de lotus*: vezi «Despre unele efecte ale inițierii», din: ***Cum se dobândesc cunoștințe despre lumile superioare?*** (1904/05), GA 10.

CONFERINȚA a VI-a

1. *ciclul de conferințe*: ***Ființa interioară a omului și viața dintre moarte și o nouă naștere*** (6 conferințe, Viena 1914), GA 153.
2. *ceea ce am caracterizat în ultima conferință*: conferința precedentă din acest volum.
3. *ce am expus eu într-un alt context*: printre altele, în conferința din 28 august 1915 din: ***Întâmplare, necesitate și previziune. Cunoașterea imaginativă și procesele de după moarte*** (8 conferințe, Dornach 1915), GA 163.
4. *în conferința publică*: este avută în vedere conferința: *Viața istorică a omenirii și enigma ei în lumina cercetării spirituale* din 14 martie 1918, din: ***Veșnicul din sufletul omenesc. Nemurire și libertate*** (10 conferințe, Berlin 1918), GA 67.
5. *așa cum am văzut din alte contexte*: vezi conferința a 3-a din acest volum.
6. *Aici trebuie să vă atrag atenția asupra a ceea ce am spus eu despre această parte a simțirii omenеști*: vezi conferința precedentă din acest volum.

CONFERINȚA a VII-a

1. *Eu am făcut deja aici o aluzie despre această taină într-o considerație anterioară, dintr-un alt punct de vedere*: vezi conferința a II-a din acest volum.

2. *spuneam eu într-o considerație anterioară: vezi conferința a II-a din acest volum.*
3. *teoria darwinistă: vezi conferința din 16 aprilie 1918, din **Daruri antroposofice pentru viață**, (7 conferințe, Berlin, 30 martie – 21 mai, 1918), al doilea ciclu din GA 181.*
4. *asupra acestui lucru eu am atras deja atenția: vezi, pe lângă alte conferințe din opera lui Rudolf Steiner, conferința a II-a din acest volum.*
5. *Immanuel Kant, 1724-1804, filosof, matematician, specialist în științele naturii.*
6. *Și dacă vor apărea cândva conferințele mele despre **Fiziologia ocultă**: (8 conferințe, Praga 1911), GA 128. Conferințele au apărut pentru prima oară în 1927.*
7. *așa cum am arătat eu însumi în conferința publică: vezi nota 4 de la conferința a VI-a. – Vezi și conferința **Revelațiile inconștientului din punct de vedere spiritual-științific** din 21 martie 1918, din **Veșnicul din sufletul omenesc. Nemurire și libertate** (10 conferințe, Berlin 1918), GA 67.*